

منشور الوصیت
دستور الحکومت

از
میاں نور محمد والی سندھ
بتحقیق
بسر حسام الدین راشدی

میان نور محمد و محمد مرادیاب

منشور الوصیت

و

دستور الحکومت

(در حدود سال ۱۱۶۳ھ نوشتہ شد)

از

میان نور محل خدایار خان والی سند

مع

هشت ضمیمہ راجع بدورہ کلہورہ
و نادر شاہ افشار

•

بسمی و اعتماد

سید حسام الدین راشدی

سندی ادبی بورڈ
حیدرآباد سند
پاکستان

134229

نشر کرده

محمد ابراهيم جويو

دبير انجمن ادبي سندی

حیدرآباد سندھ پاکستان.

(جمله حقوق طبع این کتاب مخصوص بانجمن ادبی سندی است.)

طبع اول : 1964ع

تعداد : 1000

بها : Rs. 5-00

اعتراف

انجمن ادبی سندی از مساعدات مالی وزارت
معارف حکومت که از روی 'کمال معارف'
خواهی در راه طبع و نشر سلسله 'مطبوعات'
این انجمن فرموده است، خیلی متشکر بوده و
این اقدام نیکورا بنظر تقدیر و استحسان می نگرد.

سرام ناشر

این کتاب در سلسلهٔ «نشریات انجمن ادبی سندی» تحت برنامهٔ «وسائل تکامل تاریخ و ادبیات ملی» ترتیب و طبع گردید. بر خوانندگان محترم پوشیده نیست که بسا آثار گرانهای عربی و فارسی از طرف محققین بزرگ سندی، در زمینهٔ تاریخ و سیر و حدیث و تصوف و ادب و شاعری نوشته شده و تاکنون برخی از آن بصورت مخطوطات در زوایای کتب خانهای شخصی بطاق نسیان افتاده اند. این انجمن میخواهد که چنین آثار گزیده را از گوشهٔ تاریکی و گمنامی بر آورد و بنظر ارباب ذوق و دانش برساند و در مدت هشت سالیکه این برنامه از ۱۹۵۶ م تا ۱۹۶۴ دوام میکنند در نظر داریم که (۱۴) کتاب عربی و (۳۰) کتاب تاریخی فارسی و (۵۷) کتاب شعر و ادب فارسی و (۷) کتاب اردو و (۶) کتاب انگلیسی را طبع و نشر نمائیم.

کتاییکه اکنون بخوانندگان گرامی تقدیم می شود، از سلسلهٔ نشریات فارسی کتاب هفدهم ست. و از جمله آثاریکه تاکنون بطبع و نشر آن موفق آمده ایم کتاب بیست و چهارم شمرده می شود که اینک از نظر خوانندگان عزیز میگذرد.

فهرست مندرجات

- ۱- تعارف - از سید حسام الدین راشدی ۳۴-۱
- ۲- متن - منشور الوصیت و دستورالحکومت
از میان نورمحمد ۲۷-۱
- ۳- ضامث -
 - (۱) سه مکتوب راجع به جنگ جهوک ۳۵-۳۱
 - (۲) مکتیب رای رایان اندرام مخلص ۶۱-۵۷
 - (۳) بدایع وقایع. اندرام مخلص ۸۵-۶۳
 - (۴) نادرنامه. تالیف ۱۱۷۲ هـ ۹۶-۸۷
 - (۵) نامه نغز. باغ علی سندی ۱۲۹-۹۷
 - (۶) تبصرة الناظرین. سید میر محمد بلگرامی ۱۵۵-۱۳۱
 - (۷) مکتوب شیخ رحمة الله سندی ۱۶۲-۱۵۷
 - (۸) ماثرا الامرا. شاهنواز خان ۱۷۰-۱۶۳

عکس

- ۱- مهر میان یارمحمد کلهوڑه والی سند
- ۲- مهر میان نورمحمد کلهوڑه والی سند
- ۳- عکس مقبره میان یارمحمد
- ۴- عکس مقبره میان نورمحمد
- ۵- عکس نادرشاه افشار بادشاه ایران و عکس امضاء نادر
- ۶- عکس میان-نورمحمد و محمد مرادیاب

— چون مغولان (یعنی لشکریان نادر) در سند
استقامت گرفتند، جور و اذیت و ظلم و بلیت بر شهری
و لشکری بنیاد نهادند — هر جا اسپي خوب میشنیدند،
چند کس در خانه رسیدی — که ناموس او دران جاست —
در می آمدند و اسپ ازان جا بر می آوردند و متصرف
میشدند .

— آن بیچاره را یارای آن نه که به ایشان در
مقاومت تواند زد . — و همچنین شمشیری یا پارچه خوب
و یا شالی که کسی نیکو داشتی به زور میگرفتند .

— سید محمد بلغرامی

تعارف

متن جي تياري

ميان نور محمد ڪلهوڙي جو هي وصيتنامو دراصل منهنجي برادر بزرگ، سيد علي محمد راشديءَ، اڄ کان ۳۳ ورهه اڳ، ۳-آگسٽ ۱۹۳۱ع جو، هڪ خطي پيغام (۱) تان خوبصورت خط ۾ نقل ڪري ڇپائڻ لاءِ تيار ڪيو هو (۲). اهو نسخو ائين جو ٽئين رکيو رهيو، نه وسيلو ٿيو، نه ڇپجي سگهيو.

سنڌي ادبي بورڊ ۱۹۵۵ع ۾ جڏهن تاريخ سنڌ جي اصل مواد شايع ڪرڻ جو فيصلو ڪيو. ان وقت انهيءَ وصيتنامي کي به فهرست ۾ شامل ڪيو ويو. نظر ثانيءَ جو ڪم منهنجي سپرد هو. مون ضرورت محسوس ڪئي ته ان جو ٻيو نسخو ٺاهي ڪڍجي، ته جيئن مقابلو ڪري صحيح متن تيار ڪيو وڃي. ڇانهن ٽن ڏينهن کان پوءِ مولانا محمد ابراهيم صاحب ٻڙهي ياسينيءَ جي ڪتبخاني ۾، مير ڪرم علي خان ٽالپر واليءَ سنڌ (وفات ڊسمبر ۱۸۲۸ع) (۱) اهو پيغام مرحوم خانبهادر شاهنواز خان ڊکڻ (زرياداد ڊکڻ، ۱۸۳۰ع ۾ ڳوٺهي ياسين) جو هو. جنهن کي منشي علي بخش لکي تيار ڪيو هو. خانبهادر مرحوم منهنجي جد بزرگوار پير پير شاه مرحوم و مغلپور ڏي آيو. هن وقت اهو پيغام مرحوم ڊاڪٽر دائود پوٽي جي ڪتبخاني ۾ آهي. خبر نه آهي ته ڪڏهن واپس ملي.

(۲) اهو نسخو راشدي صاحب ٽئينءَ تاريخ تي منهنجي ڪوٺ بهمن (ضاحه لاڙڪاڻو) ۾ لکي تيار ڪيو ۽ هن وقت راقم الحروف جي ذخيري ۾ آهي.

جي خاص ڪتبخاني جو آواره نسخو ملي ويو، جنهن جي ترقيم جي عبارت هيءَ آهي :

”ختم شد. اين نصيحت ناسه
 نور محمد خان عباسي، بموجب
 ارشاد قيصر شان، بندگان
 مير بي نظير، عالي ضمير،
 والا تدبير، خان ذي شان،
 سموالڪان، نذر ڪرده حضرت
 شاه مردان، شير يزدان،
 مير صاحب والا مناقب،
 مير ڪرم علي خان، مدظل العالي
 از دست

فقير سيد مهر علي. بتاريخ ييست
 و ششم ماه جمادي الثاني سن ۱۲۰۸ هـ
 صورت اتمام يافت.“

انهيءَ نسخي ۾ ٻهيا ٿيڻ بعد، راشدي صاحب واري نسخي
 کي اساس ٻڌائي، ڀيٽا ڪئي ويئي. ڪاتب جون چڪون البت
 اڪيچار هيون، ليڪن اهم اختلاف ٿورا نڪتا. بهرحال جيڪي
 اختلاف نظر انداز ڪرڻ جي قابل نه سمجهيا ويا، انهن کي (گ)
 جي علامت سان حاشيءَ ۾ ڏيئي، موجوده متن تيار ڪيو ويو.

اهميت

هن وصيتنامي کي تاريخي نقطہ نگاه کان وڏي اهميت
 آهي. پڙهندڙ کي انهيءَ منشور مان هيٺيون سوالو مهيا ٿئي ٿو:

- (۱) انهيءَ زماني جا سياسي خواه سماجي حالات، ۽ انهن جي روشنيءَ ۾ ميان صاحب جون ڪيل نصيحتون.
- (۲) ميان صاحب جي خود پنهنجي مزاج ۽ طبيعت جو ميل ۽ لاڙو.
- (۳) حڪمرانيءَ جي نظام لاءِ سندس ٺاهيل بنيادي اصول.
- (۴) ڪلهوڙن جي رهڻي ڪهڻي، ڪاڻن پيڻن، لٽي ڪپڙي ۽ عام اڻيءَ-ويڻيءَ جي چٽي تصوير؛ مثلاً عبادت ۽ وظيفي ڏانهن رغبت، ڦيلولو ڪرڻ، سادو ڪاڌو کائڻ، پرهيڙگاريءَ ۽ طهارت کي زندگيءَ جو جزو بنائڻ، سخاوت، خيرات، محتاج نوازي، ساداتن جي خبرگيري، ڪلام مجيد جي تلاوت سان شغف، ”سيفي ۽ حزب البحر“ جي وظيفي جو رواج، صلوات شريف جو ورد، عالمن ۽ صالحن سان سلوڪ ۽ محبت ۽ انهن جي صحبت ڏانهن ميل، شريفن جي رضامنديءَ ڏانهن رغبت ۽ رڌيلن کان پاسو ۽ پرهيڙ، استئلال ۽ همت، فروتنِي ۽ ڪسر نفسي، هرڪنهن سان نياز ۽ نوڙت.
- (۵) ميڙمنٽ، يعني قرآن مٿي تي کڻي، سيدن کي ساڻ ڪري هلڻ جو رواج جيڪو اڄ تائين سنڌ ۾ هليو اچي، سو پانڌجي ٿو ته انهيءَ دور ۾ شروع ٿيو هو؛ ۽ انهيءَ جو ڪارڻ شايد اهو ٿيو جو سنڌ جا ماڻهو، مغلن جي غلاميءَ ۾ رهڻ ۽ نااميديءَ ۽ نراسائيءَ ۾ ڏيڍ صدي گذارڻ سبب، خود اعتمادي وڃائي ويٺا هئا، ۽ احساس ڪمڙي منجهڙو انهيءَ حد تائين گهر ڪري چڪو هو جو پنهنجن تائين پهچي انصاف حاصل ڪرڻ ۾ ڪين اٿائو ٿي لڳو. مغلن جي ڌاريءَ درٻار کين ايترو پري رکيو هو جو پنهنجن وٽ

۾ تنها وڃڻ جي ڪين جرات ڪانه ٿيندي هئي، تنهنڪري قرآن مجيد ۽ ساداتن جي سهاري تي پهچڻ جو طريقو ماڻهن کي آسان لڳو. ازانسواءِ انهيءَ ڪري به اهو طريقو ڪارگر لڳو جو ڪلهوڙا مذهبي ماڻهو هئا، ۽ سيد ۽ ساڪ جي ڪين وڏي ساڃاهه هئي.

(۲) مقدمن ۾ بهر صورت انصاف ڏيڻ ڪلهوڙن جو اثر اصول هو، انهيءَ ڪري ميان صاحب بار بار پنهنجن ڪي تاڪيد ڪيو آهي. انصاف ڪندي هٿن پيرن وٺڻ واريءَ سزا جي ميان صاحب سخت سماعت ڪئي آهي، ڇاڪاڻ ته حق ۽ ناحق جو پتو تمام دير سان پوي ٿو. ممڪن آهي، ڪنهن انسان جي عضوي ڪي اجايو ڪاري وجهجي.

(۷) باهمي محبت ۽ هم آهنگيءَ سان رهڻ جو پڻ ميان صاحب اولاد کي بار بار تاڪيد ڪيو آهي؛ ليڪن افسوس جو سندس اکين پوئڻ بعد سندس پويان انهيءَ تي عمل ڪري ڪونه سگهيا، ۽ نتيجو اهو نڪتو جو پاڻ ۾ وڙهي، نيٺ حڪومت وڃائي ويٺا.

(۸) ڪلهوڙا سيد ميران محمد جونپوريءَ جا مريد هئا. معلوم ٿئي ٿو ته، ڄام نظام الدين سمي جي دور کان وٺي ڪلهوڙن جي عهد تائين مهديوي طريقي جو سنڌ اندر ڪافي رواج رهيو. ٽالپرن جي دور ۾ انهيءَ سلسلي کي ضعف پهتو.

(۹) سڀ کان اهم معلومات، وصيتنامي منجهان، ملڪ جي ورهاست متعلق حاصل ٿئي ٿي. ڪهڙا پرڳڻا ڪنهن جي حوالي هئا، اهو پتو هن مان پوي ٿو.

(۱۰) نادر شاهه جي فتني متعلق ميان صاحب جا جذبات ("سفاڪ ناپاڪ") وغيره.

(۱۱) هن وصيتنامي منجهان ئي اسان کي اها خبر پيئي آهي
 ته سنڌ جو قومي ڪتب خانو نادرشاهه لُٽي ڪئي ويو هو (۱).

(۱۲) نادرشاهه ميان صاحب جا پٽ يرغمال ڪري ايران وٺي
 ويو هو. محمد مراد کي جنهن نموني سان ميان صاحب مرحوم
 وصيت ۾ مختلف جاين تي ياد ڪيو آهي، انهيءَ مان
 معلوم ٿئي ٿو ته کيس ڪيتريقدر نه اولاد سان محبت هئي.
 (۱۳) محصول ۽ انهن جي اڳاڙڻ جا قاعدا ۽ طريقا پڻ هن
 وصيتنامي مان معلوم ٿين ٿا. ميان صاحب وڏي شدمد سان
 خسري وغيره ۾ صحيح انگن اکرن لکڻ تي زور ڏنو آهي،
 ۽ پنهنجي اولاد کي دفترن ۾ نشين جي چالاڪين کان
 آگاهه ڪيو اٿس.

(۱۴) قلات جي بروهين شڪارپور جي دائودپوٽن، دهليءَ جي
 مغلن، آبي جي فقيرن، ۽ سيويءَ ۽ گنجابي متعلق جيڪا
 پاليسي ميان صاحب مقرر ڪئي هئي، ان جو پڻ پتو
 پوي ٿو.

تاليف

وصيتنامي ۾ تاريخ لکيل ڪانه آهي، ليڪن متن پڙهندي
 معلوم ٿئي ٿو ته سال ۹۲-۱۱۶۳ھ ڌاري لکيو ويو، جنهن جا
 دليل هي آهن:

الف - محمد مراد ايران مان اچا واپس نه آيو هو جو اها وصيت
 لکي ويئي. غلام شاهه ۽ عطر خان، پاننڄي ٿو، واپس
 پهچي چڪا هئا. پويان پيئي صاحبزادا ۱۱۶۲ھ (۱۷۴۹ع)

(۱) نادرشاهه اهي ڪتاب مشهد مقدس جي رضويه ڪتبخاني ۾ وٺڻ ڪري ڏنا،
 جيڪي اڃا تائين اتي موجود آهن. لشڪرن کي جيڪي ڪتاب هٿ لڳا،
 سي ايران جي ذاتي ڪتب خانن ۾ نظر پيا اچن.

۾ وطن پهتا ۽ محمد مراد ۱۱۶۴ھ ۾ آيو. انهيءَ مان
اهوئي نتيجو نڪري ٿو ته ميان صاحب وصيت ۱۱۶۲ھ
کان پوءِ ۽ ۱۱۶۴ھ کان اڳ لکي.

ب- وصيت ۾ شيخ غلام محمد ۽ سندس ڀاءُ شيخ شڪرالله جو
ذڪر آيو آهي. اهڙيءَ ريت جو صاف ظاهر ٿيو ٿئي ته
شيخ غلام محمد جيڪو ايران مان محمد مراد خان سان
گڏيو ٿي آيو، ان جي شهيد ٿيڻ جي خبر اڃا مسقط مان
هتي ڪانه پهتي هئي.

غلام محمد جڏهن مسقط پهتو ته کيس ۱۱۶۳ھ ۾ ڪنهن
خنجر هڻي ماري رکيو، ۽ اها خبر، بقول صاحب
”تحفه الكرام“ (*)، ۱۱۶۳ھ ۾ هتي پهتي. انهيءَ
مان واضح ٿيو ته غلام شاهه ۽ عطر خان جي اچڻ (۱۱۶۲ھ)
کان پوءِ ۽ شيخ غلام محمد جي شهادت واريءَ خبر پهچڻ
(۱۱۶۳ھ) کان اڳ اها وصيت قلمبند ڪئي ويئي.

ضميما

ڪلهوڙن جي تاريخ تي اگرچ سنڌي ادبي بورڊ ٻن جلدن
۾ (۱) مفصل تاريخ لکرائي آهي، تاهم پنهنجيءَ جاءِ تي هن
شيءَ جي ضرورت قائم آهي ته انهيءَ دور تي جيڪو تاريخي
مواد هٿ اچي، سو اصلي صورت ۾ ڇپائي محفوظ ڪري ڇڏجي،
جيئن آئنده جي لکندڙن کي ڳولا ڦولها جي زحمت سهڻي نه ٻوي.
هن وصيت جي آخر ۾، انهيءَ جي مد نظر، هيٺينءَ ريت
اٺ ضميما شامل ڪيا ويا آهن :

(*) ”تحفه الكرام“، ج ۳، ص ۱۱۱.

(۱) تاليف مولانا غلام رسول ”مهر“.

۱- جهوڪ واريءَ جنگ متعلق ٿي خط

شاهه عنايت صوفيءَ جي شهادت (۱۱۳۰ھ) جو سانحو،
 ٻارھين صديءَ جي ابتدائي دور جو وڏي ۾ وڏو آلميو آھي .
 انهيءَ ظالمانہ ڪارروائيءَ ۾ جيڪي ڌريون مغلن سان ڪلهو ڪلهي
 ۾ ڏيئي بيٺيون، انهن جي پيشانيءَ تان بدناسيءَ جو ٽڪو ۽
 انهن جي دامن تان اهو خوني داغ، نه لهڻ جو آھي نه ڌوڻ جو .
 جيئن جيئن انساني عظمت ۽ فڪري آزاديءَ جو شعور پختو ٿيندو
 ويندو، تيئن تيئن انهيءَ ناھتي خون جو جرم ۽ ان واقعي جي
 سنگيني وڌندي ويندي .

اهو حادثو سنڌ اندر مغلن جي زوال واري دور ۾ ٿيو، ۽ اهو
 الميو تڏهن ٿيو، جڏهن ڪلهوڙن جي صاحبيءَ جي ابتدا ٿي
 رهي هئي . سيوهڻ تائين ميان يار محمد جو قبضو ٿي چڪو هو،
 ۽ ٺٽي واري حصي مٿان سندس اڪيون هيون .

هن ڪتاب ۾ پهريون ضميمو انهن ٽن خطن جو آھي، جي
 جهوڪ منجهان جنگ هلندي لکيا ويا آهن .

پهريون خط ميان يار محمد ڪلهوڙي جو آھي، جيڪو
 پنهنجي وليعهد ميان نور محمد ڏانهن لکيو اٿس . ٻيو خط ملتان
 جي صوبدار سيد حسين خان جي پٽ جي ڪارنامن متعلق آھي، جي
 هن جهوڪ واريءَ جنگ ۾ سرانجام ڏنا. ٽيون خط آھي ميران سنڪ
 ڪٿريءَ جو، جيڪو پن جنگ جي ميدان مان لکيو ويو آھي .
 اهي ٽيئي خط جنگ جي حقيقت، مغلن جي نيٽ ۽ واقعي
 جي نوعيت تي تفصيلي روشني وجهن ٿا. جنگ جي سٺا ڪيئن
 ٿي، ڪهڙيءَ ريت مقابلا ۽ مجادلا ٿيا، ڪهڙن ماڻهن ڪهڙو
 نمايان ڪم ڪيو، ڪيستائين جنگ هلي، ۽ ڪيئن انهيءَ حادثي
 جو انجام ۽ اختتام ٿيو؟

هنن خطن ۾ جو ڪجهه بيان ٿيل آهي، سو ٻيءَ ڪنهن تاريخ يا تحرير ۾ موجود ڪونه آهي: گویا اهي ٽيئي خط آهن جيڪي جهوڪ واري حادثي متعلق اکين ڏٺو، صحيح ۽ سچو احوال ٻڌائين ٿا (۱).

اهي خط ٻن خطي پياڙن تان ورتا ويا آهن، جيڪي سنڌ يونيورسٽيءَ جي ملڪيت آهن، ۽ پهريون دفعو شايع ٿي رهيا آهن.

۲- مڪاتيب اندرام ”مخلص“

محمد شاهه بادشاهه جي وزير اعظم قمرالدين خان اعتمادالدوله جي وڪيل، راءِ رايان اندرام ”مخلص“ (۱۱۱۱ھ - ۱۱۶۳ھ)، جا چار خط شايع ڪيا وڃن ٿا، جيڪي هن ميان نورمحمد ۽ سندس پرڏيهي وزير سيد لطف الله عرف مير متاري ڏانهن، سندس لکيل خطن جي جواب ۾، موڪليا آهن (۲). انهن خطن مان ڪلهوڙن جي تاريخ ۾ مولانا غلام رسول مهر، جزوي ڪم ورتو آهي، جنهنڪري ضرورت آهي ته انهن جو پورو متن شايع ڪيو وڃي.

”مخلص“ پنهنجن خطن جو مجموعو، ”رقعات مخلص“ جي نالي سان، پاڻ ۲۱- ربيع الاول ۱۱۴۹ھ ۾ مرتب ڪيو هو. پهريون دفعو اهو مجموعو، ۱۲۶۸ھ ۾، ”انشای اندرام“ جي

(۱) جهوڪ جي واقعي تي راقم الحروف جا ”نئين زندگي“ ۾ شايع ٿيل مضمون پڙهڻ گهرجن.

(۲) مير لطف الله عرف مير متارو ولد مير عبدالڪريم - لڪياري ساداتن مان هو. ابتدا ۾ ميان نورمحمد طرفان دهلي ۾ سفير ٿي رهيو، ان کان پوءِ سنڌ جو وزير اعظم ٿيو. عالم ۽ ادب نواز هو. ”رجا“ ٺٽوي سندس وفات (۱۱۶۱ھ) تي قطعو چيو آهي، جنهن جو تاريخي شعر آهي:

هر ڪ آمد بر سر قبرش، بتاريخ وفات،

رحمت ايزد بجان مير لطف الله—گفت.

(مقالات الشعراء، ص ۲۲۵)

عنوان سان، دهليءَ جي شمس المطايع مان (۲۷-شوال ۱۲۶۸ھ-۱۸۵۲ع) شايع ٿيو، جيڪو هن وقت ناياب آهي.

هتي جيڪو متن ڏٺو وڃي ٿو، سو مون هڪ خطي نسخي (۱) تان درست ڪيو آهي. خط هن ريت آهي:

۱- هڪ خط ميان نور محمد جي نالي.

۲- ٽي خط مير لطف الله جي نالي.

۳- وقايع بدايع از اندرام ”مخلص“

اندرام ”مخلص“ جي ڪتاب ”وقايع بدايع“ مان اهي اقتباس ضميمي طور ڏنا ويا آهن، جن جو تعلق سنڌ سان آهي. اهي اقتباس سنڌ اندر نادر شاه افشار جي پيدا ڪيل فتني متعلق آهن. اهي واقعا ٻين تاريخن ۾ به آيل آهن، ليڪن اندرام ”مخلص“ جي هن لکت کي هن ڪري خاص اهميت حاصل آهي جو هو پاڻ انهن سڀني واقعن مان ذاتي طرح واقف ۽ انهن سان متعلق هو. هن جيڪي ڪجهه لکيو آهي، سو هڪ عيني شاهد جي حيثيت ۾ لکيو آهي، تنهنڪري تاريخي طرح انهن اقتباسن جي افاديت مسلم آهي.

انهن اقتباسن ۾ اهو عهدنامو پڻ شامل آهي، جيڪو محمد شاه مغل ۽ نادر شاه افشار جي وچ ۾ ٿيو، جنهن ۾ سنڌ جي سپردگي ۽ ان جو صورتحال موجود آهي. ازان سواءِ نادر شاه جي سنڌ تي ڪا به ميان نور محمد وٽ عمر ڪوٽ ۾ پهچڻ ۽ ڪيل ڦرلٽ جو دلچسپ ۽ اهم داستان پڻ انهن اقتباسن ۾ ملي ٿو.

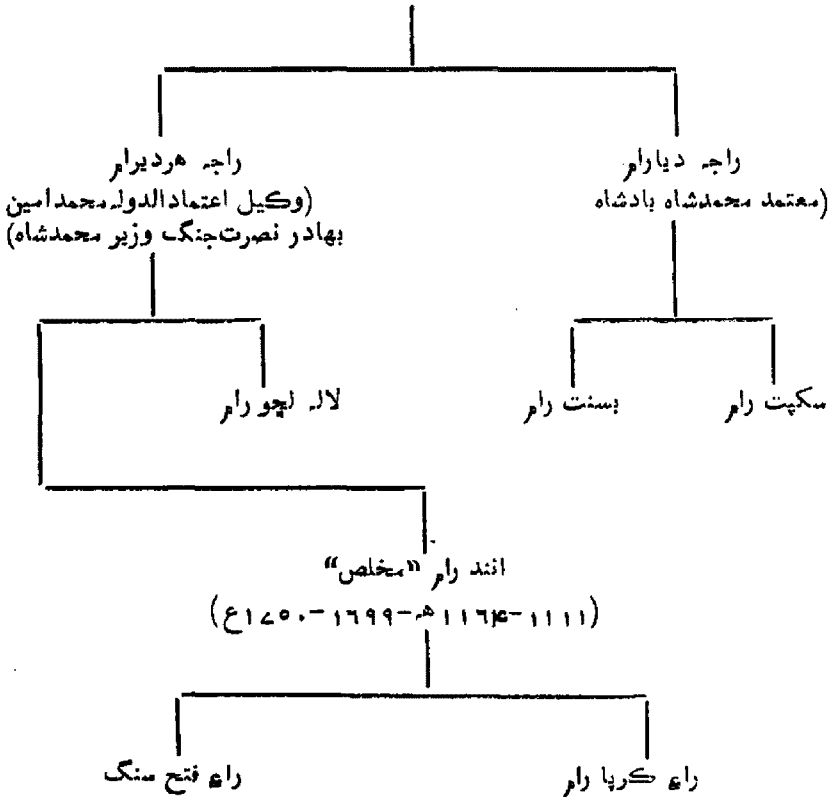
(۱) اهو نسخو منهنجي ذخيري ۾ آهي، جنهن جو ترميم هن ريت آهي:
 ”اختتام الرقعات لطيف منشی اندرام قوم ڪثري مخلص به “مخلص“، صورت اختتام يافت. در مقام چاوني جهور در عهد نواب فيض محمد خان بهادر. در سنه ۱۸۹۰ شمار شد. نوشته شاديرام ...“

انندرام ”مخلص“ (۱) جو اهو ڪتاب ”وقايع بدايع“ تاريخ تي آهي. ڪتاب اڃا تائين شايع ڪونه ٿيو آهي. مولانا محمد شفيع

(۱) راءِ رايان انند رام ”مخلص“ جو شجرو هن ريت آهي:

گچپت راءِ ڪٿري

(ويٺل سودهره ضلع سيالڪوٽ)
ملازم اسد خان وزير و مير يحيٰ
ذوالفقار خان بهادر

’مخلص‘ پنهنجي ٽن پوٽن جو ذڪر ڪيو آهي، ليڪن سندن والد جو نالو ڪونه ڄاڻايو اٿس.

(۱) مصاحب سنگ تولد ۱۱۴۹ھ .

(۲) هونهار؟ نالي جي خبر نه پئي.

(۳) زوراور سنگهه. ’عاجز‘ شاگرد ’غريب‘.

مرحوم ان جا چند اقتباس، ”اورينٽل ڪاليج ميگزين“ (۱)، مختلف نسخن تان پڻي شايع ڪيا هئا. هتي ڏنل اقتباس انهيءَ شايع ٿيل حصي تان ورتا ويا آهن. انهن تي جيڪي حاشيا آهن، تن مان گهڻا مولانا مرحوم جا آهن ۽ ڪن جو اضافو راقم الحروف به ڪيو آهي.

۴۔ نادرنامہ

ٻارهين صدي هجري سنڌ لاءِ سياڻپي به هئي ۽ نياڳي به. سياڻپي هن لاءِ ته مغلن جي ڏيڍ سو ورهين واريءَ غلاميءَ کان سنڌ کي نجات ملي، جنهن جي ٻيڙا سنڌين جو ست ۽ رت سڪائي ڇڏيو هو. نياڳي هن ڪري جو غيرن جي بالادستيءَ سنڌي ذهن فڪر، معاشري ۽ معيشت ۾ جيڪي ناسور پيدا ڪيا ۽ نقصان رسايا، تن جي چيٽ ٿيڻ اڃا مس شروع ٿي ته مٿان اچي نادر افشار جو ڪوپ ڪڙڪيو، جنهن آزاديءَ جي نئينءَ اڏاوت جون سڀئي چوڙون هڪ دفعو وري ڌوڏي ڇڏيون.

ڪلهوڙن جي صاحبيءَ جو اهو وڏي ۾ وڏو اليمو آهي، جيڪو ميان نورمحمد جي دور ۾ ٿيو، ۽ جنهن ميان صاحب جي سڀني عزائم کي ختم ۽ سندس همت جي سڀني بلندين تي پست ڪري ڇڏيو. ”وصيت“ اندر نهايت دردناڪ لئجي ۾ انهيءَ واقعي جا اشارا موجود آهن.

(۱) ”اورينٽل ڪاليج ميگزين“، نومبر ۱۹۴۹ع، فيبروري ۱۹۵۰ع، آگسٽ ۱۹۵۰ع، لوسبر ۱۹۵۰ع. ضميمو ”اورينٽل ڪاليج ميگزين“، مئي ۱۹۵۱ع، آگسٽ ۱۹۵۱ع، وغيره. مولانا جي ايشيا نگر پنجاب يونيورسٽيءَ جو نسخو هو. عليگڙھ ۽ ٻنهي نسخن تان به ماڻهو ٿيل آهي.

هن چوٿين ضميمي ۾ اسين سنڌ منجهن نادر جي آمد سان
تعلق رکندڙ اقتباس، هڪ خطي ڪتاب ”نادرنامه“ مان ڏيئي
رهيا آهيون.

نادر شاه جي سوانح ۽ ڪارنامن تي جيڪي ڪتاب سندس
زمانن ۾ يا کانئس پوءِ جي قريبي دور اندر لکيا ويا آهن، انهن
مان هڪ اهو ”نادرنامه“ يا ”شاهنامه“ نادري“ به آهي، جنهن
جو تنها خطي نسخو ڪراچيءَ جي قومي ميوزم ۾ موجود آهي.
نادر شاه تي ڪم ڪندڙن مان ڪنهن کي به انهيءَ ڪتاب جو
ڏس پتو ڪونه پيو آهي، جنهنڪري ان ۾ آيل مواد اڻڇهيل
آهي، ۽ سنڌ سان تعلق رکندڙ حصو پهريون دفعو هن ضميمي
جي ذريعي عام اڳيان آندو پيو وڃي.

”نادرنامه“ جي مصنف جو پتو ڪونه ٿو پوي. ڪتاب جي
سلسلي ۾، مصنف ”در بيان ختم ڪتاب“ جي سرخيءَ هيٺ
جيڪي ڪجهه لکيو آهي، ان جا ضروري شعر هيٺ ڏجن ٿا.
انهيءَ مذڪور کان وڌيڪ ڪتاب جي سلسلي ۾ ٻي ڪا به
معلومات هٿ ۾ ڪانه آهي. مصنف پنهنجي دور متعلق ڇند شعر
چئي لکيو آهي:

ازبن دور ايام ناسايدار
سراسر زدي از دل اين خار خار
ڪم از شعر ريزم اساسي چنان
ڪم ناسي برآيد بگيتي ازان
بنظم يڪي داستان شگرف
ڪنم روز ڪي چنڊ اوقات صرف

پسند آمدم زینهم داوری
 همین نظم "شه نامه" نادری
 پس از عهد شاهان صفوی نژاد
 چو آن خسرو ترکمانی نژاد
 نکرده ز شاهان مالک رقاب
 کسی پای نام آوری در رکاب
 ستم بود کاتار آن شهریار
 شود محو از صفحہ روزگار
 سزاوار بود او بدین گبر و بست
 کم تحریر نامش کنم رنگ بست
 شود از سخن نام شاهان بلند
 شود دولت آبرو ارجمند

به کلیم خان ثریا جناب
 خدیو سرافراز مالک رقاب
 امیری کم باشد در این انجمن
 ز فیضش مرا ساز و برگ سخن

سخن سنج خان عدالت شعار
 کم باشد بدولت خراسان مدار
 چو از قدردانی در این انجمن
 شکوهش در آورد روی بمن
 ز فرمایش آن سپهر هوشور
 نهوشید مغرور اندیش سر
 چو از کارفرماست روی دلی
 نماند برای خرد مشکایی

چو ژد قرعه نظم این داستان
بنام من آن سرورِ راستان
در اقصائي ایران بنظم سخن
مرا یافت ممتاز ازین انجمن
.....

بفرمائش خان ترکی نسب
کم شد نظم این داستان را سبب
بشاخ قلم گلبن گفتگو
شگفت از سحاب نم فیض او
بتحریر این داستان شگرف
اساسی بر افکندم از صوت و حرف
.....

بعرض یکی سال فرخنده فال
سرائیدم از راستی این مقال
همانا کم ایاتش اندر شمار
کم از هیفده تا به نود هزار
.....

”فردوسی“ جو دسر کندی چوي ٿو: هو ٿيھن سالن
جي مدت ۾ ست هزار شعر جوڙي سگھيو ۽ ھين پاڻ اھڙي نازڪ
دور اندر، جنھن ۾ ڪيئي انقلاب ۽ مختلف قسم جا فتنو ۽ فساد
موجود آھن ۽ اطمینان ۽ يڪسوئي ڪنھن کي نصیب ڪانہ
آھي، فقط چوڏھن مھينن جي مختصر عرصي اندر نوي هزار *
شعر تصنيف ڪري ورتا.

ازین پیش در معرض ماه و سال
 سپهر ستمگر ندادم مجال
 بدین ضابطه چارده ماه پیش
 نکردم کنون صرف اوقات خویش

.....
 الاهي چو این نامه دل پذیر
 رقم کردم از خامه خورده گیر
 بسی رنج بردم بکنج خیال
 کم این اختر آمد برون از وبال
 نه از گرم بازاری لطنر خویش
 ز سر منزل شهرتش پای پیش
 ازین نو نیاز بهار سخن
 بنوعی بر آورد آن انجمن
 کم آویزه گوش هر کس شود
 کهن داستانها زیاده رود
 بیا ساقی ای دیده روشن ز تو
 بیا ساقی ای خانه گاش ز تو
 بشکرانه ام بختن جام نبید
 کم 'تاریخ نادر' پایان رسید
 پس از الف و صد چونکه هفتاد و دو
 نوردید این خرگه چار تو
 بمه ربیع نخست این مقال
 بسر برد این کلاک فرخنده فال (۱)

(۱) انهيء شعر تي ڪتاب ختم ٿئي ٿو. ڪتاب جي ابتدا هن شعر سان آهي:
 جهان خيزد از جا برقص و سماع چو اختر از مهر در آرد شمع (لذا)

مٿئين مذڪور مان نہ مصنف جو نالو معلوم ٿئي ٿو، ۽ نہ انهيءَ امير جو نالو ظاهر آهي، جنهن جي فرمائش تي ”نادر نامه“ تصنيف ٿيو. ايترو پتو پوي ٿو تہ شاعر اها مثنوي هڪ ترڪي نسب امير جي فرمائش تي لکي، جيڪو انهيءَ وقت خراسان جو حاڪم يا آستاندار هو. ڪتاب جو نالو ”شهنامہ نادري“ يا ”تاريخ نادر“ رکيو ويو. چوڏهن مهينن جي اندر نوي هزارن تي مشتمل اها مثنوي، ربيع الاول ۱۱۷۲ھ ۾ مڪمل ٿي: يعني نادرشاهه جي قتل (صبح، آچر، يارهين جمادي ثاني، ۱۱۶۰ھ) کان پورا ٻارهن ورهيه پوءِ لکي ويئي، جنهن وقت نادرشاهه جا همعصر ۽ ساڻس گڏ رهندڙ امير، لشڪري، عهديدار ۽ ماڻهو موجود هئا، ۽ واقعات جا ڏسندڙ ۽ سندس دور جا عيني شاهد زنده هئا.

ڪتاب ۾ جملي ۲۹۸ صفحا آهن، ۽ هر صفحي تي ۲۶ ستون آهن. ڪتاب جا پهريان چند ورق ڪٽل آهن. خاتمي ۾ ترقيمو ڪونه آهي، جنهن مان ڪاتب جو نالو يا ڪتابت جو سال معلوم ٿئي. ڪتابت جي پڇاڙيءَ ۾ هيٺين ست ڪتاب جي خط کان مختلف، بلڪ بد خط ۾ لکيل آهي:

— اين ڪتاب ”نادر نامه“ (۱) از

محمد [اسد يا سليم] خان

(۱) ڪتاب جي ڪنهن بہ بيت ۾ اهو نالو ڪونه آيو آهي، فقط انهيءَ جاءِ تي ڪتاب لاءِ ”نادر نامه“ جو نالو ڪتب آندو ويو آهي. ڪتاب جي متن ۾ بہ نالا آيا آهن: ”شهنامہ نادري“ ۽ ”تاريخ نادر.“

”نادر نامه“ جي عنوان سان، نادر شاهه جي احوال ۾، نظام الدين عشرت جي هڪ مثنوي آهي، جنهن جو هڪ نسخو پشاور جي پشتواڪيڊميءَ ۾ موجود آهي، جنهن کي مصنف جي فرمائش تي، محمد علي ڪاتب، (باقي حاشيو صفحو ۱۷ تي)

هيٺان پنج مهرون آهن، جن مان ٽي ڊنل ۽ ٻه ظاهر آهن.
چوڪور مهر تي عبارت آهي:

= الملك لا إله الا الله

الحق المبین غزنين ۱۱۸۳ھ.

ٻيءَ بيضوي مهر جو هي مضمون آهي:

— عبده غزنين ۱۱۹۲ھ.

۵۔ نامه نغز

پنجين ضميمي ۾ ”نامه نغز“ مان نادرشاه جي سنڌ ۾ آمد متعلق اقتباس ڏنو ويو آهي.

مثنوي ”نامه نغز“ ڪلهوڙن جي تاريخ ۾ باغ علي سنڌيءَ جي تصنيف (۱۱۵۵ھ) آهي، ۽ رڳو اهوئي هڪ سنڌي مصنف جو لکيل ماخذ آهي. جنهن ۾ سنڌ تي نادر جي چڙهائيءَ جو نهايت مفصل ۽ چشمديد احوال ڏنو ويو آهي. انهيءَ واقعي کان علاوه به نادرشاه متعلق منجيس تمام گهڻو مواد موجود آهي.

(بقية صفحي ۱۶ جو)

۲۱- جمادي الاول، آچر ڏينهن، پهريءَ جو، ۱۱۶۹ھ ۾، نفل ڪري

پورو ڪيو. مثنويءَ جا پهريان ٻه بيت آهن:

بنام شهنشاه اقليم بخش

ستائنده تخت و ديهيم بخش

ڪشائنده مشكلات جهان

پناه سري سرڪشان جهان

خاتمو هن شعر تي ٿيو آهي:

غمت مابه عشرت من بود

ڪه آتش به پروانه گلشن بود

الاهي ز آغاز و انجام من

سحرگاه عيدي ڪني روز من

سنڌ متعلق هن مثنويءَ ۾ ڪوبه احوال ڪونه آهي.

ڪتاب جو واحد نسخو سنڌ جي قومي ڪتبخاني (۱) ۾ محفوظ آهي، جنهن تان ورتل هڪ نقل سنڌي ادبي بورڊ جي ذخيري ۾ آهي (۲).

فني لحاظ کان ”نامه“ نغز“ ۾ ڪاپ خوبِي ڪانه آهي، بلڪ سون سقمن سان ڀريل آهي — شعر بي مزي، جابجا غلط، سڪتو ۽ ٻيا اڪيچار شاعرانه عيب — ليڪن مضمون جي لحاظ کان ڪتاب نهايت پيش قيمت آهي، ڇاڪاڻ ته ڪلهوڙن متعلق منجهس جيڪي ڪجهه ملي ٿو، سو ٻيءَ ڪنهن به تاريخ يا ڪتاب ۾ موجود ڪونه آهي. سواد جي اهميت مثنويءَ ۾ آيل مضمونن جي هيٺينءَ فهرست مان معلوم ڪري سگهجي ٿي. فهرست ۾ عنوانن جي سامهون شعرن جو تعداد ڏنو ويو آهي، جيئن معلوم ٿئي ته هر مضمون جو ڪيترن شعرن ۾ احاطو ڪيو ويو آهي.

۸۸

● [آغاز]

۱۱۰

● صفت بادشاهان پيشين

۱۰

● داستان در بيان سرفرازي خدايارخان و كيفيت فرزندان او

۱۱

● در تعريف مسجد جامع خدايارخان که در شهر بنا کرد

۱۳

● در تعريف شهر خداآباد که خدايارخان در انجا نشست

بود و صفت باغات او

(۱) اهو ڪتاب مرحوم عثمان علي انصاريءَ سرڪاري طرح ”سنڌي ادبي بورڊ“ لاءِ خريد ڪيو هو، ليڪن معلوم نه آهي ته مرحوم انهيءَ جي بجاءِ ”سنڌ لائبرريءَ“ کي ڇو ڏنو.

(۲) اصلي نسخي جي ڪتابت ۵ جمادي الآخر ۱۱۶۶ھ (۱۹- اپريل،

۱۷۵۳ع) جو، ملا الهه بخش فاروقيءَ جي فرمائش تي، محمد شريف فاروقي مڪمل ڪئي. ”سنڌي ادبي بورڊ“ انهيءَ نسخي تان، ۱۹۵۳ع ۾، مولوي اعجازالحق قدوسيءَ کان پنهنجي ڪتبخاني لاءِ نقل تيار ڪرايو.

- صورت شکار گاه و شکار کهندهار که خدایارخان سیر و شکار ۶۴ کرده بود
- آمدن فریاد خواه از جور و ستم مدهو داؤدپوتره و ۳۴ مشورت کردن با او
- لشکر کشیدن بهاره فقیر نامدار بر جنگ مدهو داؤدپوتره ۵۰
- خبر رسیدن به خدایارخان از کشته شدن خیره فقیر ۳۱ از دست مدهو داؤدپوتره
- سپه ساز کردن خدایارخان به جانب دبله که در انجا ۱۹۶ داؤدپوتره جمع شده بود
- بر صلح آمدن سمهه و عزت خان داؤدپوتره خوانین ۲۲ همراه شاه نوبهار نزد خدایارخان و آمدن چراغ شاه و سید عبدالقادر و بخشیدن خدایارخان گناه ایشان
- کیفیت عبدالله خان براهوی که ذیره حاجی خان غارت کرده بود ۵۰
- لشکر کشیدن عبدالله خان براهوی همراه شاه محمد بلوچ ۷۵ به جانب ذیره حاجی خان
- لشکر کشیدن باز عبدالله خان براهوی به جانب سیوی ۷۵ بر جنگ مراد فقیر
- آمدن هردو لشکر در میدان جنگ و کشته شدن عبدالله خان ۲۵۱ از دست بهاره فقیر
- در ذکر کتاب که کدام موسم شروع کردم ۱۲
- شروع کردن داستان دیگر بابت سردار قندهار بنام محمود شاه ۱۶
- بشارت یافتن در خواب محمود شاه والی ملک قندهار در ۹۲ باب فتح یافتن ایران
- بشارت محمود شاه افغان والی ملک قندهار بر تخت نشستن ۴۱ در ملک ایران

- آمدن شاه اشرف در خاران و ملاقات کردن با پریزبان ۴۹
و کیفیت او
- آشکارا شدن نادرشاه در اردبیل و قوت ظاهر شدن و ۶۹
طلب کردن شاه عباس را
- بر تخت نشستن نادرشاه در اصفهان و کیفیت پرسیدن ۵۴
در موبدان و سپه ساز کردن به سمت قندهار
- شهبخون کردن حسین خان والی قندهار در لشکر نادرشاه و ۸۱
فتح کردن نادرشاه به طرف ابراهیم خان
- عزیمت نادرشاه به جانب هندوستان و کیفیت راه از ۱۵۶
حسین خان استفسار کردن
- رای زدن نادرشاه به اسرایان در باب عزیمت ملک ۱۹
هندوستان و صلاح دادن او
- نامه نوشتن نادرشاه والی ملک ایران به جانب محمد شاه ۵۳
والی هندوستان همراه محمدخان ترکان براه بهکر و جواب
دادن شاه هندوستان به دشوارگی
- رسیدن محمدخان از نادرشاه نزد محدثه والی هندوستان و ۹۸
جواب دادن او
- سپه ساز کردن نادرشاه والی ایران از قندهار بجانب ۲۹
هندوستان براه کابل
- لشکر کشیدن نادرشاه به جانب هندوستان و جنگ ناصرخان ۷۰
و زنده گرفتن او
- لشکر کشیدن عقب بهادرخان از آمدن نادرشاه ۲
- بزم آراستن نادرشاه نزدیک شهر کرمان و سپه ساز کردن ۲۰
محمد شاه والی ملک هندوستان

- رای زدن محمدشاه به امرایان خود و جواب دادن او و ۱۶
سه ساز کردن خان دوران بر جنگ
- سه ساز کردن خان دوران بر جنگ نادرشاه والی ملک ۴۷
ایران و سالوس کردن امرایان هند
- سرفراز کردن محمد شاه خان دوران و بخشش کردن ۳۷
خزانة و جواهر و غیره
- صف آراستن نادرشاه و خان دوران در میدان جنگ ۶۰
- رزم نادرشاه والی ملک ایران امیر سلطان شاه دهلی ۱۶۸
- رزم شیرخان ایرانی با خان دوران و کشته شدن اواز ۴۱۷
دست خان دوران
- جنگ مظفرعلی برادر خان دوران به امیر قلی خان برادرزاده ۱۴۴
نادرشاه و کشته شدن مظفرعلی خان از دست قلی خان
که بعد ازان عادل شاه شد
- فرو رفتن آفتاب در مغرب و برآمدن برون لشکر از ۲۹
میدان جنگ به سوی خوابگاه و زاری کردن نادرشاه
بدرگاه تعالی که ما را کنی فیروز در جنگ
- آمد خان دوران به سوی خوابگاه از میدان جنگ و فریب ۶۱
کردن نظام الملک و قمرالدین خان و آتش دادن توپخانه
را و کشته شدن خان دوران از آتش
- آمدن نادرشاه والی ملک ایران و محمدشاه دهاوی و ۴۹
جنگ تیار شدن سعدالله خان داروغه توپخانه و فریادخان
کوتوال و شنیدن خبر و باز پشیمان شدن او
- طلب کردن نادرشاه از محمدشاه والی هندوستان ۵۱
خزانة و جواهر و متاع شاهانه و کزیدن نادرشاه اشیاء
و غیره و بدست کردن جواهر و غیره

- ۸۷ نام نوشتن نادرشاه والی ایران بجانب فرزند خود به سمت سپاهان در باب فتح و فیروزی یافتن ملک هندوستان و فرستادن خزان و جواهر
- ۲۷ فرستادن نادرشاه چار به جانب محمد خان بنگش به جانب بنگال و جواب دادن او در گذر کردن
- ۱۱ گرفتار کردن نادرشاه محمد شاه را و بند کردن اسرایان هندوستان را
- ۶۲ عزیمت نادرشاه به جانب سالار سنده و کیفیت پرسیدن از میر متاره و کیل نورمحمد عباسی والی ملک سنده
- ۳۰ خبر رسیدن به خدایارخان از آمدن میر متاره و محمدعلی بیگ سلطان به وکیل نادرشاه به نزدیک دریا و پیشوا آمدن خدایارخان والی سنده
- ۸۷ مجلس آراستن خدایارخان والی سنده با نامداران و طلب کردن محمدعلی بیگ سلطان به را که وکیل نادرشاه بود و جواب دادن او را
- ۷۳ دژ کشیدن نادرشاه در مکان اتک به سمت خدایارخان سالار سنده و پرسیدن کیفیت لشکر و غیره از محمدعلی سلطان به
- ۲۶ فرستادن خدایارخان غلام شاه پسر خود را به طریق ایلچی به سمت نادرشاه به همراه میر متارا
- ۶۳ رسیدن غلام شاه و میر متارا نزد نادرشاه و کیفیت گفتن او و جواب دادن شاه
- ۳۰ رزم ماچهیان - که از لشکر خدایارخان پس مانده بود - با نادرشاه نزدیک شهداد پور
- ۱۶ رزم مهبیری که از لشکر خدایارخان پس مانده بود در دالی بالشکر نادرشاه والی ملک ایران

- داستان گفتن نادرشاه غلام شاه را بسمت پدر خود ۵۵
- و جواب دادن او و رفتن باهو خان
- آمدن خدایارخان نزد نادرشاه و عذر خواهی نمودن از ۳۸
- خود و عفو کردن شاه او را
- عزیمت نادرشاه به جانب لارکان از مکان عمر کوت و ۴۴
- همراه آوردن خدایارخان و سرفراز کردن او را در ملک سنده
- رفتن محمد مراد یاب خان به همراه نادرشاه و غلام شاه ۷۸
- برادر او به جانب خراسان
- عزیمت نادرشاه به جانب ملک ایران براه سیوی و قندهار ۴۳
- همراه محمد مرادیاب خان و غلام شاه برادر او
- بیان کردن صورت سرگ نادرشاه ۱۳۴
- تاریخ وفات نادرشاه والی ملک ایران و احوال او ۳۱
- [حمد و آغاز داستان دیگر] ۱۲
- [داستان جنگ با کانجی] ۲۲
- گریختن تاجن قوم مندره از ملک خدایارخان به جانب کانجی ۳۲
- فرستادن خدایارخان میر شاهو را به طریق ایلچی ۳۸
- به جانب کانجی و جواب دادن او را
- آمدن میر شاه نزد کانجی و گفتگو کردن با خودها و ۲۸
- جواب دادن او را
- باز آمدن میر شاهو نزد خدایارخان و رسانیدن حقیقت کانجی ۱۰
- لشکر آراستن خدایارخان بر جنگ کانجی به در سرحد ۴۵
- ما چهبان بود
- خبر رسیدن کانجی را از آمدن لشکر خدایارخان ۴۰
- مشورت کردن خدایارخان با نامداران خود و کندیدن حفره ۸۹

- کیفیت تاجن نام قوم مندره و رزم با مسو سامتیه ۵۶
- عزیمت خدایارخان به جانب خدآباد به فتح و فیروزی ۱۲۴
- و بند کردن کانجی را
- نام نوشتن خدایارخان به جانب بهاره نامدار در باب خشم ۵۷
- کردن بر تاجن قوم مندره
- در بوقلمونی آسمان ۱۲
- در وفات نادر شاه می فرماید ۲۴۰
- مصاف کردن خدایارخان به کانجی کافر و فیروزی ۷۶
- یافتن براو

- [حمد] ۱۲
- در خوش کردن ضمیر منیر خواه می فرماید ۲۳
- لشکر کشیدن شاه افغان به جانب هندوستان براه ۵۹
- غزنی و کابل
- نام نوشتن شاه احمد افغان به جانب شاه هندوستان و ۶۱
- کیفیت فلوری و درخواست کردن زر
- نام رسیدن نزد شاه دهلوی و جواب دادن از مال ۵۰
- و زر و لشکر کشیدن احمد شاه افغان شهزاده
- طلب کردن پسر خود را شاه دهلی و گفتگو کردن ۳۱
- با خود و سرفراز کردن پسر خود را بر جنگ احمد شاه خان افغان
- گفتگو کردن شاه دهلی به شهزاده خود و جواب دادن ۵۳
- شهزاده پدر را از جنگ
- جنگ اول سپه ساز کردن اورنگ شاه بر جنگ احمد شاه افغان ۹۵
- رزم دویم شاهزاده اورنگ شاه با احمد شاه افغان والی قندهار ۳۱۸

- جنگ سیوم : کشته شدن قمرالدین وزیر و گریختن ۶۱
آسیر رنگ خواج و شکست خوردن لشکر احمدشاه افغان
از دست میر منور علی
- بر جنگ آمدن منورعلی خان پسر قمرالدین وزیر و شکست ۲۳۷
دادن به لشکر افغان
- بر تخت نشستن پدر شاهزاده والاگهر و بر آراستن ملک ۱۲
به عدل
- آمدن شاه احمد افغان در کابل و باز آراستن لشکر ۲۱
سوی هند و گفتگو کردن با منورعلی
- خبر رسیدن شاه دهلی را از آمدن احمد شاه افغان و ۲۳
نام نوشتن سوی منورعلی و لاهور
- لشکر کشیدن منورعلی خان بمعه ناصرعلی بر جنگ ۲۷
افغان و خبر رسیدن شاه افغان و کشیدن فوج او همراه
مخلص خان کوری و کریختن سپاه غند
- فرستادن ایلچی شاه افغان به جانب منورعلی خان برای ۱۹۷
جنگ قمرالدین خان وزیر
- فرستادن خدایارخان بهائی خان کلمه‌وز را بطریق ۱۳۸
ایلچی به جانب احمد شاه افغان

مثنويء به شعرن جو مجموعي تعداد ۶۲۷۳ آهي، ۶ آغاز
هن شعر سان ٿئي ٿو:

خدا يا تونجي آفريننده جان
تو داننده آشکار و نهان

ز تو شادمانی ز تو غم بود
 ز تو بر فزونی ز تو کم بود
 خاتمی جا هی به شعر آهن :

زمین را ز اسپان زخم در ستوه
 ز سم ستوران درم دشت و کوه
 عنان سپه گر به ایران کنم
 بلشکر زمین کوه ویران کنم

مثنویء جی تکمیل ۾ مصنف کي ٿي ورهيه لڳا. ۱۱۵۵ھ ۾ هن اگرچ ڪتاب مڪمل ڪيو، ليڪن چند سالن بعد تائين به ڪن واقعن جا منجهس اضافو ڪندو رهيو.

مثنویء ۾ نادرشاه متعلق گهڻوئي احوال ڏنو ويو آهي، جهڙيءَ طرح مٿين فهرست مان معلوم ٿيندو، ليڪن ضميمي ۾ فقط اهو اقتباس شامل ڪيو ويو، جنهن جو تعلق سنڌ تي نادرشاه جي ڪاه سان آهي.

۶- تبصرة الناظرين

سيد مير محمد علامه ميرعبدالجليل بلگراسيءَ جو فرزند هو. پٽس مغلن طرفان سنڌ ۾ سال ۱۱۱۲ھ کان ۱۱۲۶ھ تائين وقايع نويس ٿي رهيو، ۽ پيءُ کان پوءِ ڪجهه سال سيد محمد پاڻ ساڳئي عهدي تي فائز رهيو. ڪلهوڙن سان ٻنهي پيءُ-پٽن جو گهاتو رستو هو.

”تبصرة الناظرين“ جنهن مان هن ڪتاب ۾ اقتباس ڏنو ويو آهي، سيد محمد جي تصنيف آهي. انهيءَ ڪتاب جو وڏو حصو سنڌ ۾ لکيو ويو. ڪتاب هڪ قسم جو روزنامو آهي، جنهن ۾ سنه ۱۱۰۱ھ کان سنه ۱۱۸۵ھ تائين جا ذاتي خواه اهم ملڪي

واقعا ۽ مختلف حادثا سال وار ترتيب سان لکيا ويا آهن. معلومات جي لحاظ کان ڪتاب قيمتي ۽ نهايت ئي اهم اطلاع جو ذخيرو آهي.

ضميمي ڇهين ۾، سال ۱۱۱۷ھ کان وٺي سنه ۱۱۵۶ھ تائين، فقط ڪلهوڙن سان تعلق رکندڙ واقعن کي مصنف جي قائم ڪيل ترتيب سان ڏيئي رهيا آهيون.

پڙهندڙ ڏسندا ته ٻارھين صديءَ جي پھريئين اڌ اندر، سنڌ ۾ ٿيل بعض نهايت ئي اهم واقعا، پھريون دفعو هن ڪتاب جي ذريعي اسان جي سامھون آيا آهن، ۽ ڪيترن ئي واقعن جو نئون رخ، بلڪ سچو پچو تفصيل اسان کي معلوم ٿئي ٿو. ڪن واقعن جون صحيح تاريخون پڻ هن ڪتاب جي طفيل مليون آهن. ساڳيءَ ريت، نادرشاه متعلق به نئون مواد مليو آهي؛ خاص طرح سندس ڪارندن سنڌ ۾ رھي جيڪي ڪارناما ڪيا، انهن جو اهڙو واضح نقشو ڏنو ويو آهي جو ان کي پڙھندي، هڪ طرف ته لونءَ لونءَ ڪانڊارجيو ٿي وڃي، ۽ ٻئي طرف وري بدقسمت سنڌ جي سخت جانيءَ مٿان اچرج پيو اچي ته سنڌي قوم ڪهڙي نه مضبوط، سنگين، بهادر ۽ ڪنڀر آهي، جو اهڙن طوفانن ۽ قيامتي ماجرائن مان پار پئجي به، نه فقط اڄ تائين پنهنجيءَ جاءِ تي جيئن جو تيسن قائم ۽ دائم رھي آهي، بلڪ مستقبل جي مصيبتن کي منهن ڏيڻ لاءِ پڻ همہ وقت تيار ۽ تنومند رھي ٿي. مثلاً، نادر جي وڃڻ بعد هتي ڇڏيل سندس لشڪرن ڇا ڪيو، ان جو هڪ نقشو ملاحظہ ٿئي:

”چون مغولان درمند استقامت گرفتند، جور و اذيت

و ظلم و بليت بر شهري و لشكري بنياد نهادند.

هر جا اسپي خوب مڃي شنيدند ۽ چند کس در خانم
 رسيدي — ڪم ناموس او دران جاست — در مڃي آمدند
 و اسپ از انجا برميآوردند و متصرف ميشدند. آن بيچاره
 را يارائي آن نه ڪم بر ايشان دم مقاومت تواند زد.
 و هم چنين شمشيري يا پارچ خوب و يا شالي ڪم

ڪسي نڪو داشتني بزور ميگرفتند.“ (۱)

ڪتاب ۾ سنڌ سان متعلق ٻيا به گهڻي ئي دلچسپ واقعا
 آيل آهن، ليڪن هتي فقط انهن واقعن تائين ضميمي ڪري محدود
 ڪيو اٿئون، جن جو تعلق اسان جي پيش نظر موضوع سان آهي.

۷- شيخ رحمت الله جو خط

شيخ رحمت الله ميان عبدالعبي (۹۰-۱۱۹۶ھ) جي فرزند، ميان
 محمد عارف جو خان سامان هو. جڏهن خاندان جي بساط
 آلتِي ۽ قسمت ڦِٽِي، تڏهن شيخ رحمت الله، سنڌ مان نڪري،
 جوڌپور جي مهاراجا وٽ وڃي منشي ٿيو.

اهو خط هُن ميرزا علي بخت بهادر، محمد ظهير الدين،
 ”اظفري“ گورگاني ۽ ڏانهن جوڌپور مان لکيو آهي. ميرزا موصوف
 شاه عالم بادشاهه دهليءَ جو هم جد ۽ عالمگير جي پوٽي ۽
 عفت آرا بيگم جو ڏهڻو هو. سن ۱۱۷۲ھ ۾ دهليءَ جي قلعي
 ۾ پيدا ٿيو، ۽ ٽيهه سال لال قلعي جي سلطاني قيد ۾ رهڻ بعد،
 اتان چوريءَ فرار ٿي، مدراس پهتو، جتي، سن ۱۲۳۴ھ ۾،
 زندگيءَ جي جنجال مان رهائي حاصل ڪري، وڃي ابد تائين
 آرامي ٿيو.

مرحوم اهو ڪتاب فارسيءَ ۾ لکيو آهي، جنهن جا خطي نسخا لنڊن ۽ مدراس ۾ آهن. راقم الحروف جي سامهون ان جو اردو ترجمو آهي (۱)، جنهن تان خط جو سنڌي ترجمو هتي ڏنو وڃي ٿو.

انهيءَ خط ۾ افاديت فقط اها آهي جو ڪلهوڙا دور جي هڪ عالم جو لکيل آهي.

۸- اقتباس از ماثرا الامراء

صمصام الدوله شاهنواز خان، ”ماثرا الامراء“ جي پهرئين جلد ۾، ميان صاحب ۽ سندس خاندان جو احوال لکيو آهي. هن آخري ضميمي اندر اسين اهو اقتباس ڏيئي رهيا آهيون.

”ماثرا الامراء“ اگرچ ڇپيل آهي، ليڪن ان ۾ لپ آهي، ۽ ان جو دستياب ٿيڻ محال آهي. انهيءَ ئي مد نظر تي، منجهس آيل مواد هتي ڏيئي رهيا آهيون، جيئن ڪلهوڙن جي تاريخ سان دلچسپي رکندڙ بزرگ ٻولا جي زحمت کان بچي پون (۱).

وڌيڪ تاريخي مواد

ڪلهوڙن جي تاريخي مواد جو هي پهريون مجموعو سمجهڻ ڪپي، ليڪن انهيءَ عهد متعلق اڃا ڪيترا اهم ماخذ منتشر آهن، جن مان ڪي دستياب ٿيا آهن ۽ ڪن جو اڃا تائين ڳولڻو پئجي ڪونه سگهيو آهي.

مها ٿيل ڪتابن مان هيٺيان ڪتاب نوري توجهه جي لائق

- (۱) ”واقعات اظفري“، اردو ترجمو، مطبوعه دانشگاه مدراس، ۱۹۳۷ع.
- (۲) ”ماثرا الامراء“ جو اهو اقتباس حضرت مهدي جونپوريءَ جي تاريخ، ”تواريخ الاغيار“ (مصنف: سيد عيسيٰ مهدي، حيدرآباد دکن) ۾ به ڏنو ويو آهي.

آهن، اميد آهي ته سنڌي ادبي بورڊ انهن جي اشاعت لاءِ ضرور
اهتمام ڪندو.

(۱) قصيدهء بمدح عبدالنبي

امير علي شاهه ”شائق“ ان جو مصنف آهي. منجهس
ميان عبدالنبيءَ جي دور متعلق اهم معلومات موجود آهي.

(۲) ذامهء نغز

باغ علي ”فائق“ جي مثنوي، جنهن جو اقتباس هن ڪتاب
جي ضميمي نمبر ۵ ۾ ڏنو ويو آهي (۱).

(۳) گلدرستهء نورس بهار

از منشي عبدالرؤف سيوستانی. ڪلهوڙن جي سرڪاري خطن
جو نهايت اهم مجموعو، جنهن کي ڪلهوڙن جي خاص منشيءَ
ميان عبدالرؤف گڏ ڪيو. ۷

(۴) گلدرستهء هميشه بهار

ڪلهوڙن جي خطن جو هيءُ ٻيو نادر مجموعو ساڳئي ميان
عبدالرؤف جو گڏ ڪيل آهي.

(۵) انشائيءَ عطارد

ارڙهيوڪ رام ”عطارد“. هن مجموعي ۾ ميان غلام شاهه
ميان سرفراز ۽ مير بجار جي دور جا اهم ۽ نهايت قيمتي
خط آهن.

(۶) آسناد ۽ فرامين

ڪلهوڙن جي جاري ڪيل پروانن ۽ سندن فرمانن جي
جمع آوري ۽ تصويرن ۽ وضاحتي حاشين سان انهن جي اشاعت.

(۱) غير ضروري اشعار ڇڏي، تاريخي لحاظ سان مطلب جي شعرن جو انتخاب
شايع ڪرڻ کپي.

شڪر گذاري

پنهنجي معروضات کي آءٌ ختم ڪريان، تنهن کان اڳ گهران ٿو ته شڪر گذاريءَ جي فرض کان پاڻ کي سبڪدوش ڪريان.

انهيءَ سلسلي ۾، سڀ کان پهرين آءٌ پنهنجي برادر بزرگ پير علي محمد راشديءَ جي سپاسگذاري ڪريان ٿو. ”منشور الوصيت“ جي هن نسخي خواهه ان جي تاريخي اهميت کي، اڄ کان ۳۲ ورهيه اڳ، هن ئي محسوس ڪيو، ۽ سندس ئي تيار ڪيل نسخي تان راقم الحروف استفادو ڪري هيءُ متن تيار ڪيو.

جناب آغا بدرالدين خان درانيءَ جو به آءٌ احسانمند آهيان، جنهن صاحب حضرت مولانا محمد ابراهيم ڪڙهي ياسينيءَ وٽان ”وصيت“ جو ٻيو نسخو مهيا ڪري ڏنو، جنهنڪري متن جي تصحيح ۾ مون کي وڏي آساني ٿي پيئي.

پنهنجي همڪار، مولانا اعجاز الحق قدوسيءَ جو به ٿورائتو آهيان، جنهن جي رفاقت ۽ مدد منهنجي گهڻي زحمت گهٽائي ڇڏي.

خاتمهءِ ڪلام

هن مجموعي پيش ڪرڻ مان راقم الحروف جي مراد هيءُ آهي ته هتان جا باشندا پنهنجيءَ تاريخ مان واقف ٿين؛ تاريخ جي گذريل دورن ۾ جيڪي بلنديون ۽ پستيون سندن سامهون آيون آهن، انهن جي اسبابن جي ڪين ڄاڻ پوي؛ ۽ انهيءَ کان زياده هي ته تاريخ ۾ جيڪي سندن دوست رهيا آهن، انهن جي

کين چڱيءَ پر سنڌ پوي ۽ ماضيءَ ۾ جيڪي سندن دشمن ۽ ويري رهيا آهن، انهن کي هواڪ ۾ رکن- جيئن مستقبل جي حادثن ۽ نقصانن کان پاڻ بچائي سگهن. تاريخ هميشه پاڻ کي دهراڻيندي آهي: تاريخ جواهوڻي دستور آهي، ۽ زماني جي اهاڻي چال رهي آهي.

مون کي يقين آهي ته منهنجي اها اميد ضرور پوري ٿيندي ۽ جيڪا محنت مون ڪئي آهي، اها ضرور ثاب پوندي!

— حسام الدين راشدي

جهمشيد روڊ، ڪراچي

۵- مئي، ۱۹۶۳ع

ماخذ

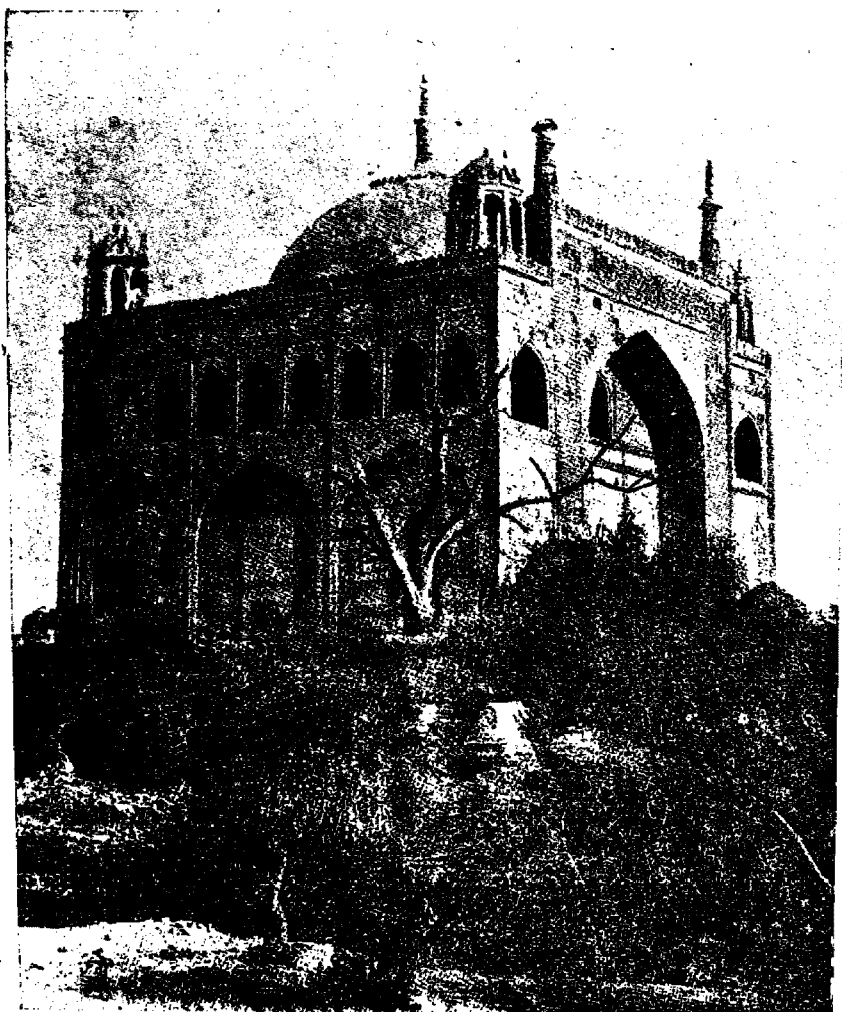
(فهرست کتبی که مورد استفاده قرار گرفته است)

- ۱- منشور الوصیت خطی کتب خانہ مولانا محمد ابراہیم
- ۲- تحفۃ الکرام میر علی شیر قانع خطی کتب خانہ راقم الحروف
- ۳- تبصرہ الناظرین سید محمد بلگرامی " " "
- ۴- مجموعہ مکتوبات جان محمد سیوستانی " کتب خانہ دانشگاه سندھ
- ۵- دیوان میر عظیم میر عظیم الدین تتوی " " راقم الحروف
- ۶- دیوان محسن محسن تتوی " " " "
- ۷- تاریخ کلہوڑا دو جلد مولانا غلام رسول مہر مطبوعہ سنڌي ادبي بورڊ
- ۸- مقالات الشعراء میر علی شیر قانع تتوی " " " "
- ۹- قصیدہ بمدح عبدالنبي شائق خطی ملک مولانا محمد ابراہیم
- ۱۰- نامہ نغز باغ علی " " سنڌي ادبي بورڊ
- ۱۱- انشای عطارد شیو کرام عطارد " " راقم الحروف
- ۱۲- ہیر و رانجھہ " " " " آغا بدر الدین درانی
- ۱۳- فتح نامہ سندھ میر عظیم الدین تتوی " " راقم الحروف
- ۱۴- یاد داشتہای دیوان گدو مل مطبوعہ
- ۱۵- سنڌي ھندن جي تاريخ دو جلد (سندھی) " "
- ۱۶- مائرا لامرا جلد اول و دوم شهنواز خان " ایشیا تک سوسائٹی بنگلہ
- ۱۷- گلستہ نورس بہار خطی ملک راقم الحروف
- ۱۸- تاریخ محمدی مرتبہ مولانا عرشی طبع علی گڑھ ۱۹۶۰
- ۱۹- واقعات اظفری مرتبہ محمدی طبع مدراس ۱۹۳۷ ع
- ۲۰- مقالات دربارہ شاہ عنايت صوفی نوشتہ راقم الحروف مجلہ نئی زندگی لراہی
- ۲۱- سفرنامہ اندرام، خلاص مطبوعہ راہ پور
- ۲۲- مکاتیب مخلص کتابت ۱۲۴۹ھ خطی ملک راقم الحروف
- ۲۳- شجرہ آصفیہ مطبوعہ حیدر آباد (ہند)

نادرشاه ایرانی

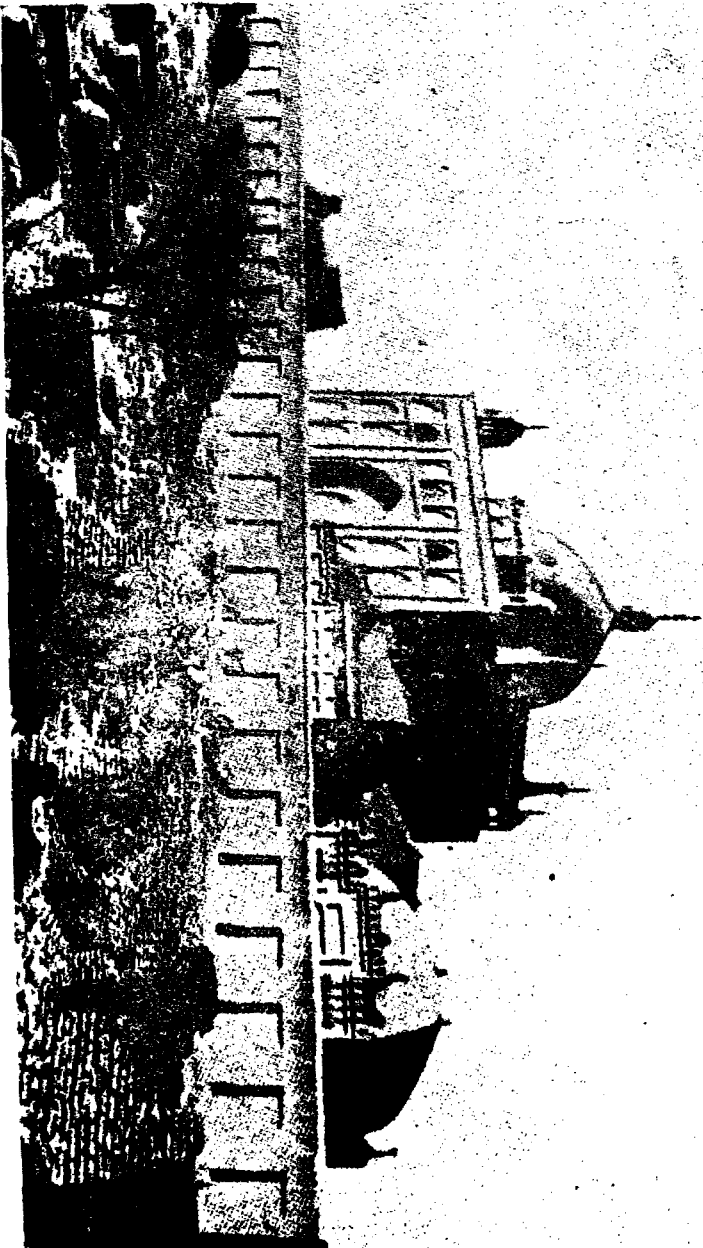
علیه نقی‌نادر

مقبره میان یار محمد

مہر میان نور محمد کالہوڑہ

مقبره سیان نور محمد

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ۝

رَبِّ يَسِّرْ وَ تَمِّمْ بِالْخَيْرِ

حمد و ثنا مر خالقي راسزد، کم رب السموات و الارض است .
و الصلوة و السلام مر سیدی را سزد، کم سرور کائنات و مفخر
موجودات است، و بر آل و اصحاب وی.

و پس ازان بر احباء و اصدقاء معلوم باشد کم: این مذهب
بی بضاعت و بی طاعت را، چند خیالها از سبب محبت‌هایی پدری و
فرزندی، بخاطر گذشت کم، عمر عزیز بسر (۱) رسید و علامتهای
قیامت روز بروز نمودار و زمانه آخر! پس باید کم، به برخورداران
کامگاران، نشیب و فراز زمانه را گفته شود کم آگاه بوده، دل از
دنیاى دُنْ اندکی سرد کنند، و متوجه بدرگاه الهی شوند. اگرچه
خود عمل نکرده و لیکن بموجب فرموده رسول مقبول علیه الصلوة
و السلام — اَلْدِّینُ نَصِیْعَةٌ — عمل نموده، از جهت خیر خواهی
چند کلمه نصیحت بمعرض بیان می‌آرد. اگرچه همگی موقوف
بتوفیق و خواهش ایزدی است — ع :-

تا دوست کرا خواهد و میلش بک باشد!

(۱) عبادات

کامگاران من! همه وقت و همه حال، نیازمند بدرگاه بی
نیاز باید بود، و بیداری^(۱) نیم شب عادت کنند که: ع
دعای نیم شب دُفع صد بلا بکند!

و هر گاه که خالق الخلق جل^ل شانه آگاه باشد، پس مخلوق
را خواب نباید. و اگر حسب^(۲) بشریت خواب کند باندازه،
و خوابِ قیلول مسنون است. و از یادِ حق هیچ وقت غافل نباشد
که، در قرآن مجید و فرقان حمید فرموده، قول^۳:

مَنْ أَعْرَضَ عَنْ ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا

پس برآن عمل باید نمود. چنانچه نقل است :- عورتی
دو سبوح^۴ آب بر سر بیدارد، و در راه میرود، اگر کسی باو
سخن میکند جواب میدهد، لکن دل در سبوحه^۵ بالا دارد. — آدمی^(۳)
را باید که بهر حال و بهر صورت که باشد، دل بجانبِ حق
سبحانه تعالی جل جلاله باشد. و اگر دل بجانبِ حق سبحانه
تعالی نکند، آن از زن کمتر است.

و بآن کامگاران معلوم باشد که حضرت سرور کائنات و
مفخر موجودات علیه اکمل الصلوات والتحيات^(۴) را الله نباید گفت
که او عبده و رسوله است و سوای آن هر چه شاید و باید،
همگی باید گفت. ع :-

بقرآن ثنا گفت وی را خدا

(۱) گ - بیداری شب

(۲) گ - بطبع بشریت

(۳) گ - آدم

(۴) گ - علیه افضل الصلوات و اکمل التحیات

قول الشاعر :

و انسب الی ذاته ماشئت من شرف

و نسب الی قدره ماشئت من عظم

و تلاوت قرآن مجید، اگر زیاده شده آید ازین چه بهتر، والا یک ختم قرآن بلا ناغه در هر ماه، هر یک از شمایان میخوانده باشد. و سوائی آن، صلوات و قصائد و دیگر استغفار را، وظیفه خود سازند. و در وظیفه ها، چنانچه ”سیفی“ و ”حزب البحر“ و غیره. البته رجعت میشود که امروز، استاذ کامل بهم نمی رسد، و از خواننده شرائط همه، بکار آوردن محال، کم اکثر مردم در فکر دنیای، دوز مستغرق، هوس شغل میکنند و شرائط بجا نمی آرند، بنابراین رجعت بانها عائد میشود. و قرآن همه راحت و رحمت، و درود شریف (۱) برحق مقبول بی رجعت است. پس افضل و اولی آنست که از جمله، اذکار (۲) تلاوت قرآن مجید و خواندن درود بر افضل البشر علیه الصلوات و السلام اختیار کنند.

نور چشمان من! ز نهار ز نهار سوائی قرآن مجید و صلوات، دیگر وظائف موقوف سازند. و اگر یکبار صلوات بر پیغمبر کریم صلی الله علیه وسلم فرستد، حق تعالی ده بار صلوات بر همان مخلوق عطا فرماید.

(۲) محبت اهل بیت

محبت اهل بیت همیشه و همه وقت یکسان باشد، و محبت ذوالقربی فی فرض عین و عین فرض:

بجز حب ایشان نباشد نجات

که حب المتین اند در مهلات

(۱) گ - و صلوات بهر حال مقبول بی رجعت.

(۲) گ - این کارها

و بقرب و عزت اهل بیت و علماء مدام زیاده از زیاده باید کوشید. و آنچه زکوة و صدقه بدو دمان هاشمی هم درست و شرعی نیست، (۱) لیکن چون زمانه آخرین واقع شده، و اکثر اهل بیت ذی استحقاق و صاحب احتیاج هستند، بنا برآن علماء جائز داشته اند که (۲) البته رعایت اهل بیت مقدم داشتند (۳) اولاً با اهل بیت بعده بصله رحم، که گفته اند: اول خویش بعد از آن درویش.

بابائی من! نورچشمان من!! هر کس که رسیده است از محبت اهل بیت رسیده است. و چون قرب پیدا گردد، دیگر کارها خود بخود میسر میشود. و فردا روز قیامت هر فرد - نفسی! نفسی!! خواهد گفت، و سید العرب والعجم علیه افضل الصلوات و اکمل التحیات - آمتی! آمتی!! خواهد (۴) فرمود. پس باید که خود را محو رضائی او نمود، یعنی! محبت اهل بیت که یک نقصان برابر نفع است و یک نفع برابر نقصان، و این سراسر نفع. و اگر چه من خیلی از اهل دولت ام، نه برای اهل بیت (۵) و هر وقت مقدم داد و دهش باشد. محبت اهل بیت را مد نظر داشته دل از دنیای دوز باید برداشت، که در دارین بکار آید (۶).

(۱) گ - صدقه دادن بفقرا و هاشمی درست نباشد، لکن چون زمانه آخر واقع شده، و اگر اهل بیت ذی استحقاق.

(۲) گ - البته با اهل بیت باید داد، از برائی کامکاوان گفته میشود.

(۳) گ - مقدم باید داشت، اول بانها بعد از آن.

(۴) گ - خواهند.

(۵) گ - اگر چه بنفس خود من خیلی زردوست هستم لیکن نه برای اهل بیت.

(۶) درباره عقیدت و محبت میان صاحب نسبت به اهل بیت، میر عظیم الدین تتوی چنین گفته است :-

اگر طفل عریان، ز آل رسول

همی کرد در مجلس او نزول

بآن شوکت مهتری و مهی

بها ایستادی چو سرو سهی

(۳) فیصله مقدمه جات

و اگر مقدمهٔ اسلام واقع شود، آن را بعلماء رجوع کنند . هر چه بموجب شرع شریف فتوی دهند بران عمل کنند . و ترجیح جانب اسلام لازم، که حاسی دین متین، جناب النبی علیه افضل الصلوٰة و اکمل التحیات است . و اگر کسی شک آرد کافر میشود . (نغوذ با الله!) پس باید که متابعت حکم شرع شریف مینموده باشند . و سوای مقدمهٔ اسلام اگر دیگر قضیه روی دهد، در سیاست آن - چنانچه دست بردن و گوش بردن - شتابی نکنند، که دیر، حق ظاهر میشود . و تمام بی سیاستی هم خوب نیست که : ترک سیاست ضعف ریاست است! همه چیز باندازهٔ خود باید .

(۴) محبت علماء و صلحاء

و چون از کارهای دنیوی فارغ شوند، صحبت باعلماء و صلحاء مقرر کنند . کامگاران من !

هم نشین تو، از تو، به باشد

تا ترا، عقل و دین، بیفزاید

هر چه درین عالم است، از اثر صحبت است

ورن، کجا یافتی! بید، بهای نبات

و پیوسته با عوام نشستن عادت نکنند، و نه همیشه خلوت گزین باشند . که نه کثرت کثرت و نه وحدت وحدت . که مدام با عوام نشستن طریقهٔ اهل بازار است، و همیشه در خلوت بودن طریقهٔ درویشان است .

(۵) رضامندی شرفاء

رضامندی اهل البر (۱) و شرفاء بر خود لازم دانند :

مردانِ خدا ، خدا نباشند
لیکن ! ز خدا ، جدا نباشند

(۶) کسر نفسی

و هر آفریده را بهتر بدانند و هر مرد را مرد بدانند و هر
شب را شب قدر بدانند :

خواج ! ز شب قدر ، چه جوئی تو نشانی
هر شب ، شب قدر است ، اگر قدر بدانی
و خود را ، از خاک کمتر شمارند (۲).

در بهاران کی شود؟ سرسبز سنگ
خاک شو ، تا گل بروید ، رنگ رنگ

(۷) استقلال و همت

بابائی نور چشمان من ! دنیا دار ، خطراست. چون از جائی ،
احوال هیت ناک برسد ، آدم دست و پاچه نشود ، و استقلال از
دست ندهد. همان دم ، وضو تازه سازد دوگانه برائی یگانه بگذارد ،
که الله تعالی همان سختی بسهولت آسان کند و احسان فرماید .
بیت :

ای کم ! ترساند ترا آگه شوی
ورنه ، ترساند ترا گمره شوی

(۱) گ - الله .

(۲) د - شمرد ، بیت :

و گفته اند:

‘سردار نباید بود، برادر سردار باید بود’

که:

‘سرداری، سر داری است!’

اول حق غربا و مساکین و یتیمان و مظلومان عاید بگردن
میشود، و روز و شب فکر ملکداری و تردد دوست و دشمن
دامنگیر.

(۸) یاد مرگ

و نیز آدم را باید که، روز محشر (۱) و مرگ خود را همیشه
یاد نماید که، الله تعالی قبر را در روی هر مخلوق نموده، گویا
که بینی مثل قبر است. هر کرا بینی، خود یاد (۲) نباشد، مرگ
از کجا یاد باشد!

(۹) احوال خود

و احوال خود این مذنب اینست که، اگر حلال خور را
میبینم، قسم ذات پاک آن بی نیازم، همان حلال خور را
بهتر از خود هزار بار (۳) میبینم و میدانم، که مثل من عصیانها
نکرده باشد.

(۱۰) یاد حق

قدرت حق تعالی همیشه و همه وقت یاد باشد (۴) - التفكير

(۱) ک - حشر

(۲) ک - بینی، خود باشد

(۳) ک - از خود بهتر میدانم.

(۴) ک - در تصور باشد که این طور هم بند کیست:

ساعة، خيرٌ من عبادة سنه.

زندگی کن! زندگی کن! زندگی!

زندگی بی زندگی، شرمندگی!

و پندار هرگز هرگز نکنند، که بسیار کس دیده شده است
که، از پندار خراب شده اند.

(۱۱) نکایص عیاشی

و عیش و عشرت، شعار خود نسازند، که آرام سراسر غفلت
است، از یاد حق آدم را دور میاندازد. و غور ملک، بر صاحب
ملک لازم. چنانچه صاحب، از غور ملک عاجز و درویش از قوت
خود پریشان. کلیه اینست که چون، او سبحانه تعالی از تصدق
سید ولد آدم علیه افضل الصلوات و اکمل التحیات، ملک و مال
و کامرانی عطا فرموده، پس بهر صورت محکم باید گرفت که
خندگی نشود. و هرچه کسی یافته است از فروتنی و عجز و زاری
و محبت یافته است. و بهرکار یکم مشغول باشند:
دست بکار، دل بیار باشد!

(۱۲) ساده پوشی

و در لباس ساده پوشی اختیار کنید، و بر لباس متکلف هیچ
موقوف نیست. لیکن اسراف را الله تعالی دوست نمیدارد، و قناعت
خوب است. و اگر لباس خوب بجهت این پوشند، که همه کس
شمایان را دانند که اینقدر چیزها قیمتی میپوشند! غلط است. که
هرگاه این عطایای الهی و اعانت سرور عالم علیه افضل الصلوات

و اکمل التّجیات، یعنی ملک و مال و حشم و خدم کسی را، در نظر نباشد.

لباس چه چیز هست؟ و لباس کدام بزرگی است؟

(۱۳) رسم میژ منّت

و رسم تازه، در ملک سند شده است که، اکثر مردمان حاجتمند، اهل الله را تصدیع داده، برای کارهای دنیوی بطریق (میژ) میآرند. و دنیای دون عزیز است، لیکن! چشم پوشیده، دل از دنیا (۱) برداشته، در رضا جوئی اهل الله، ضرور الف ضرور میکوشیده باشند. که رضامندی فقرای گنج نهفته است. و ترحم بر خلق الله باعث زیادتیی عمر و جاه و جلال و اقبال.

خواهی که، رضائی حق بجوئی
با خلق خدای کن، نکوئی
حاصل نکنی رضائی، سلطان
تا، خاطر بندان، نجوئی

(۱۴) روزه و نماز

و بروزه و نماز و زکوة، روز و شب مشغول باشند:

روز محشر که، جانگداز بود

اولین پرسش از نماز، بود

که، میان ما مسلمانان و کافران، همین فرق است.

(۱) گ- از دنیای دون برداشته اندکی سرد کنند، و رضامندی اهل الله را البته.

(۱۵) وظیفه و اوراد

و بوظیفه هرچه میل طبیعت باشد آن را نگذارند. کم اکثر بوالهوسان چند روز شغل نموده بعده (۱) موقوف میکنند. و کم یا زیاده هرچه بخوانند مدام بآن شغل شاغل باشند — کم ترک نمودن وظیفه خوب نیست.

حکایت

بعضی کسان از مملکت بدخشان آمدند از آنها کسی پرسید کم: از کجا میآیند؟ و بچ سبب از وطن مالوف خود جدا شدند؟ در جواب گفتند کم: بعضی کسان صاحب وظایف بودند آن شغل را ترک کردند بنا بران بدخشان خراب شد و ما مردم جلاوطن شدئیم.

(۱۶) وجه معمول زمینداران

و آنچه زمینداران ملک سند هستند ملک آنها را ایزد تعالی از تصدق رسول مقبول علیه الصلوٰة والسلام — بر ما مذبذبان رحم فرموده — حواله ما کرده. و دنیا جای لغزش است! و آنچه وجه معمول بجهت زمینداران مذکور مقرر فرمودیم دران تفاوت راه نیابد. چون الله تعالی ملک را بر ما ضعیقان عطا فرموده پس آنچه برای آنها مقرر است مقرر رمق آنها است کم بدعای آنها اثر نکند. ز نهار! ز نهار! معمول شکنی نکنند. کم آه مستحقان و مظلومان خیلی اثرها دارد و زود اثر است.

(۱۷) باهمی اخلاص و مودت

و برادران همگی در میان خودها، اخلاص و محبت از دل و جان بکنند و گفته اهل غرض ناسموع. که از تصدق رسول مقبول علیه افضل الصلوات و اکمل التحیات، پاره نان که از هفت پشت ما مذنبان را میسر نبود، موجود. پس شکر رب العالمین بجا آورده، این چند روزه دنیا، بخوبی و بهبودی بسر برند، که هر کس دور و نزدیک شنیده — احسنت! — گویند. چنانچه این عاصی و برادر مرحوم و مغفور، میان محمد خان (۱) باخودها گذرانده ام، شما هم، همانطور گذرانند. که — بی دولتی از نفاق خیزد!

(۱۸) ولیعهدی محمد مراد خان

و شما برخورداران را لازم که: نظر بر اسلاف خود نموده، بموجب قانون، سرداری، نور چشم محمد مراد خان (۲) را قبول کنند.

(۱) محمد خان در 'جنگ جهوک' فرمانده دسته خود بود. و همین شخص است که، قران مجید را بتحریک اعظم خان استاندار تتهه، در بین آورده شاه عنایت را بصلح آماده کرده پیش اعظم خان برد. ولی استاندار مذکور به عهد و پیمان خود، وفاداری نکرده، شاه عنایت را شهید نمود. در سال ۱۱۳۸ هـ. محمد خان با دائود پوتها مقابله کرده شکارپور را بتصرف خود آورد — و در سال ۱۱۴۰ هـ. حیات را بدرود گفت. (تبصره الناظرین). (۲) پسر بزرگ میان صاحب مرحوم، که بعد از پدر در سال ۱۱۶۷ هـ. بر تخت سلطنت جلوس نمود. شهر مراد آباد بنا کرده، او بود. سر بلند خان خطایش بود. در ۱۳ ذیحجه. ۱۱۷۰ هـ. برادرانش او را از سلطنت برداشتند و در شوال ۱۱۷۱ هـ. جهان را بدرود گفت و برادر کوچکش غلام شاه بجایش بر تخت سلطنت نشست.

چون سبحانه تعالیٰ از تصدق سیدالسادات علیه افضل الصلوات و اکمل التحیات در زندگی این مذهب آورد (۱) پس هر همه را یکجا نشانیده، آنچه گفتنی باشد، گفته میشود. (۲) و اگر بعد حیات من خدایش آورد، نورچشم مذکور را، سردار مستقل بجائی ما دانسته، هیچ باب از حکم و صلاح او انحراف نوززند.

و چنانچه برخوردار محمد مراد سفر ایران اختیار کرده، محض عوض ما و شما برادران از ملکر، سند رفته. سفر ایران نیست گویا

سقر است!

چون انشاء الله تعالیٰ بحرمت مهتر و بهتر عالمیان، صلی الله علیه وسلم، اگر بزندگیء ما آمده چشم ما روشن، و اگر بعد مرگ من خدایش آورد، نظر بقانون و محنتهایکم در سفر کشیدم، محکوم حکم او باشند.

(۱) و قتیکه نادرشاه از سند بایران باز گشت نمود، محمد مراد خان را بطور گروگان همراه خود برد. ۱۱ محرم ۱۱۵۳ هـ. از لارکان روانه شد و بتاريخ ۷ صفر ۱۱۵۳ هـ. نادرشاه بد نادرآباد (قندهار) وارد شد. بعد از قتل نادر (۱۱۶۰ هـ) محمد مراد بقصد وطن، در سال ۱۱۶۱ هـ. حرکت نموده در ۱۱۶۴ هـ. بد سند رسید تاریخ ورودش ازین بیت برمیاید: با مژده رسید، خان عالی بوطن (جعفر)

بافضل خدا، خان جوان بخت رشید
از راه خراسان، بوطن باز رسید (محسن تتوی)
فرزندان دیگر، میان غلام شاه و میان عطرخان، در سال ۱۱۶۲ هـ. بسند رسیده بودند. پس ازین ظاهر است که این وصیت، در بین سالهای ۱۱۶۲ هـ. و ۱۱۶۳ هـ. نوشته شده است.
(۲) گ - گفته خواهد شد.

(۱۹) سیاست ریاست

و ریاست با سیاست واجبی، آنچنان کنند که، از هیچ جا دشمن سر برداشته نباشد (۱).

(۲۰) وصیت خاص

و در هر امر، صلاح پرستی از برخوردار احمد یار خان (۲) مینموده باشند. و آنچه فقیران (۳) نذر و نیاز، برای ما میآیند، همه کس را بگویند که: هر کس نزد خود نگهدارد. چون الله، تعالی برخوردار مذکور را بفضل خود — از تصدق حضرت سید الکونین علیه الصلوة والسلام — آورد، آن زمان بیعت کنند، و نذر و نیاز بگذرانند.

تا زمان نورچشم خدا داد خان (۴) در ملک و ملکداری، بهیچ باب فرو گذاشت نکنند، و روز و شب از فکر ملکداری،

(۱) گ: نتواند.

(۲) فرزند چهارم میان صاحب مرحوم، و قتیکه میان غلام شاه (۱۳) ذیحجه ۱۱۷۰ هـ) به تخت سلطنت نشست، احمد یار خان و میان عطار خان از فرمانش سر پیچی نموده جنگ و جدال را آغاز نمودند. و در جنگ (نهر اسرکس نزد وهری) از دست غلام شاه شکست یافته، بغلات پناهنده شدند. و بعد از مدتی احمد یار خان رو بپرد در و آنجا ماند. (تاریخ احمد یار - ج ۱ - ۵۹۴ - ۵۹۹ - ۶۰۲ - ۶۱۰).

(۳) یعنی، مریدان و عقیدتمندان.

(۴) فرزند سوم میان صاحب مرحوم، آید او را میان صاحب قائم مقام وایمهد آدره بود. و قتیکه محمد مراد خان از ایران، مراجعت کرد، خداداد خان باندازه ای ازین موضوع متاثر شد، اختلال حواس پیدا کرد و عاقبت نرف وطن نموده، بهند رفت. (تاریخ کلهو راج ۱ - ۵۲۶ - ۵۴۲).

غافل نباشند. چنانچه شمایان حالا در ادب و حکم ماهستید، بعد از ماهم همین طور باشید. و شما او را قبله گاه خود دانید. و برخوردار مذکور (مرادیاب) شمایان را نورچشم خود داند.

اگر برگفته " اهل غرض خان براندازان، عمل کردید! — خدانخواستہ باشد — لکن، محتاج دیگران خواهند شد. باز آن وقت بدست نخواهد آمد. چنانچه تیر از کمان جسته را باز عود نیست.

(۲۱) هر چهار مذاهب

و باید که مذاهب هر چهار، برحق باید دانست. فاما! بزرگان ما، در مذهب امام ابو حنیفه رحمه الله علیه، بودند. و شمایان نیز همین مذهب اختیار کنید.

اگرچه بعضی مردم نافهم رافضی و بعضی خارجی. اول از اصحاب کرام، دوخسر سید الاولین والآخرین علیه افضل الصلوات و اکمل التحیات، و دو بفرزندی مشرف. پس ما مردم در کدام حساب؟ که از هر چهار، گوهر، بعضی اختیار و از بعضی دل سرد.

خلاف. پیمر کسی ره گزید
که هرگز بمنزل نخواهد رسید

(۲۲) سلسله طریقت

و از هم چهارده خانواده، بزرگان ما در طریقه، سهروردی هستند.

گرز دل خوانی تو شجره سهرورد

گردی از هردو جهان بالکل فرد (کذا)

نور محمد (۱) از ایشان — و یار محمد (۲) از ایشان — و
 دین محمد (۳) از ایشان — و نصیر محمد (۴) از ایشان — و شاه علی (۵)
 از ایشان — و الیاس (۶) از ایشان — و داؤد (۷) از ایشان —
 و آدم (۸) از ایشان — و محمد از ایشان — و ابوبکر از ایشان —
 و عیسی از ایشان .

سید میران محمد جونپوری که پیر و مرشد مایان است،
 هم بر طریق مذکور بود. از سید میران محمد (۹) تا بحضرت رسول
 مقبول علیه افضل الصلوة و اکمل التحیات ؟

‘رساله’ سهروردي، مع ‘رساله از چهارده خانواده’ نزد مایان
 موجوده بود. لکن! از آمدن سفاک ناپاک (۱۰) بر همین ملک

- (۱) نور محمد ۱۷۱۹-۱۷۵۳ع-۱۱۳۲-۱۱۶۷هـ (طوفان عظیم) ۱۱۶۷هـ.
 - (۲) یار محمد (خدا یار خان) ۱۷۰۱-۱۷۱۹ع-۱۱۱۳-۱۱۳۲هـ.
 - (۳) دین محمد ۱۶۹۲-۱۶۹۹ع-۱۱۰۴-۱۱۱۱هـ.
 - (۴) نصیر محمد ۱۶۵۷-۱۶۹۲ع-۱۰۶۸-۱۱۰۴هـ.
 - (۵) عرف شاهر محمد ۱۶۵۷ع-۱۰۶۸هـ.
 - (۶) میان الیاس ۱۶۲۰ع-۱۰۳۰هـ.
 - (۷) داؤد ۱۶۰۰ع-۱۰۰۹هـ.
 - (۸) میان آدم شاه ۱۵۲۰-۱۶۰۰ع-۱۹۲۷-۱۰۰۹هـ.
 - (۹) سید محمد جونپوری (تولد ۸۴۷هـ). و قتی که جام نظام الدین سید بر بند
 حکومت میکرد، سید موصوف از راه جیسل میر به تشر رسید و هژده ماه اقامت
 فرمود، (۹-۹۰۵هـ) و از اینجا به افغانستان مراجعت کرد و در فرار به تاریخ
 ۱۹ ذیقعد ۹۱۰هـ (۲۳ اپریل ۱۵۰۵ع) وفات یافت و آنجا مدفون گردید.
 - (۱۰) اشاره نیست بنادر شاه افشار که در حدود سند (لارکان) به تاریخ ۱۱۷۰- ذیقعد
 ۱۱۵۲هـ وارد شد و از راه شهدادپور (۲۸ ذیقعد) به عمر کوت رسید (۲۹
 ذیقعد). میان نور محمد که در حصار عمر کوت بود، ناچار خود را بنادر
 تسلیم نمود و هر چه دولت و مال میداشت بدست نادر رسید و دتیخان
 ملی سند که از و در متن اشاره شده، نادر همراه خود به ایران برد.
- (باقی حاشیه در صفحه ۱۶)

سند، کتب خانہ و رسالہ ہا ہمگی رفتند. حالا در خدمت اولاد میران صاحبی، آدم فرستاده ایم. اگر رسالہ عنایت فرمودند، داخل.

(بقیہ حاشیہ صفحہ ۱۵)

شعراء سند تاریخہائی کہ دربارهٔ فتنۂ نادر گفته اند، بدین قرار است:

تخت نشینی: از مخدوم روح اللہ:

الخیر فی ما وقع - ۱۱۵۸ھ

میر علی شیر قانع گفت:

لا خیر فی ما وقع - ۱۱۵۸ھ

کشتہ نشدن: از مخدوم روح اللہ:

الخیر فی ما هو واقع - ۱۱۶۰ھ

میر قانع گفت:

لا خیر فی ما هو واقع - ۱۱۶۰ھ

قاضی عبدالقادر تتوی:

شہ نادر، چو برون شد، زمین

راحت آسید، بہمہ عالمیان

خوش خبر ہاتھی، فرمود ز غیب

محو شد آفتِ نادر، ز جہان ۱۱۶۰ھ

آذارام تتوی:

شاہ شاہانِ نادر، ایران دیار

داشت باغِ دولتش، خرم بہار

ناگہ از حکمِ قضا، پیک اجل

نیز بگزر فتنش، عنانِ اختیار

بہر تاریخ، و فاتش، عقل گفت:

رخت بست از - تخت هستی - شہریار

۱۸۷۵ = ۷۱۶ = ۱۱۵۹ھ

این تاریخ کمی، یک عدد دارد، ولی اگر بقرار ذیل میگفتی، این کمی،

یک عدد دور میشد:

عقل تاریخ، از سرِ الہام گفت:

رخت بست از - تخت هستی - شہریار

۱۸۷۵ = ۷۱۶ = ۱۱۵۹ = ۱۱۶۰-۱ھ

فتنۂ نادر در سند:-

۱- مثل القیامت - ۱۱۵۲ھ

۲- نادر پابی خوب نکرد - ۱۱۵۲ھ

یازدہم محرم ۱۱۵۳ھ از لارکانہ بہ افغانستان باز گشت نمود.

این نسخه مسمی به — منشور الوصیت و دستور الحکومت —
نموده میشود .

و در دنیا از فرزندان — بجز اسم الله تعالی جل شانہ و
سید السادات علیہ افضل الصلوٰۃ و اکمل التحیات — عزیز تر
نیست . و نیز قیاس کنند کہ البتہ چیز خوب بفرزندان گفته میشود :
هر دعائیکم پدر در حق فرزند کند
هیچ شک نیست کہ مقرون باجابت باشد
بنا بران مکرر سکرر بقلم آمده کہ : نفع شمایان سراسر
در اخلاص و محبت است . اگر تفاوت نمودند بجز ندامت ثمره
معلوم نخواهند کرد .

(۲۳) تقسیم ملک و محاصل

بابای، نور چشمان من ! شمایان میدانند کہ پاره زمین هر
کدام را — چنانچہ او سبحانہ تعالی از تصدق رسول الثقلین علیہ
افضل الصلوٰۃ و اکمل التحیات — باین مذنب عطا فرموده ،
تفریق کرده ، جدا گانه داده ایم ، کہ ہم کس قابض و متصرف
است . چنانچہ :

(۱) پر گنه لاکھاوت، از سرکار سیوستان (۱) و پر گنه لده دکن
مع لوہری ، کہ در زمین لده دکن (۲) میباشد . بنور چشم
راحت جان خداداد خان .

(۲) پر گنه کاگری و پر گنه الور، از سرکار بہکر بنور دیدہ
لخت جگر عطر خان .

(۱) گ - سیوستان از پر گنه لاکانہ، معہ ؟

(۲) گ - لاہ کا گنہ ؟

(۳) ضلع شهدادپور، از سرکار نصرپور، و پرگنه ماتھیلہ، از سرکار بہکر، بنور دیدہ احمد یار خان.

(۴) سوای پرگنات مزبور، کہ در دست این عاصی هستند، آن در حین حیات من و بعد از من، بنورچشم محمد مراد دادہ ایم. و پرگنه چاندوک و کچھ اکثر از قدیم، تعلق بسررداری دارد. این ہمگی بہ برخوردار محمد مراد دادیم.

(۵) نصف پرگنه کندیارہ و تپہ رانی پور، (عمل پرگنه کاکری) و نصف پرگنه باغبان، و دہم حصہ کچھ، و چہارم حصہ موضع فتح پور، چنانچہ در حین حیات برادر مرحوم و مغفور محمد خان و بعد از و در دست نورچشمی فضل علی (۱). و بہر باب شمایان متفق با جان و مال یکجا باشند، و بر گفتہ اہل غرض عمل نکنند.

چنانکہ این مذنب، حضرت یعقوب وار (علی نبینا و علیہ السلام) در گریہ. لاکن چہ فائدہ؟ کہ دل از عصیانہا سیاہ مگر اللہ تعالیٰ ارحم الراحمین است. از تصدق جاہ و عزت حضرت خیرالبشر علیہ افضل الصلوٰۃ و اکمل التحیات، رحم فرماید کہ غریب الوطن بخیریت بیاید، و فراق دیر سالہ را بوصال سیراب و کامیاب فرماید.

و رضا جوئی برخوردار محمد شفیع و برخوردار شاہ محمد ولدان اخوی محمد اسلام، بر خودہا لازم دانند، کہ آنها بغیر

(۱) گ - فضل علی ست، دران سوای النصف محصول، و آنچه از ابوابہا وغیرہ تا حال بعمل آمدہ، من بعدہم بہمان طور بعمل آرند. و سوای گذشتہ و پیوستہ از فرزندان این مذنب با برخوردار فضل علی در هیچ باب کسی را دعوی و دخلی نیست. و نورچشم فضل علی در ہر باب شمایان متفق باجان و مال یکجا میباشد و برگتہ اہل غرض عمل نکند.

خدائی تعالیٰ و رسول مقبول صلی الله علیه وسلم، دیگر والی و وارث ندارند.

و شمایان ما بین (۱) خودها نیز، نصف را (۲) محصول و خرج ملکداری - چنانچه باین مذهب میدهند - بنور چشم محمد مراد را بهمان دستور بی کم و کاست (۳) میداده باشند. و یک پرزه خسره را بدفتر برخوردار مذکور میسپرده باشند.

و نشود که مردم هندوان خان بر اندازان (۴) اهل دفتر و غیره، از خسره چیزی اراضی کم کنند، و هر یک را در دولت

(۱) گ - بائین.

(۲) گ - عوض محصول.

(۳) گ - بی کم و کاست جواب میکرده باشند و یک پرت.

(۴) میان صاحبان کلهوره، بهندوان اعتماد بسیار داشته و تعصب مذهبی در بین آنها نبود. و محکمه انشا و امور مالی مملکت را به ایشان واگذار نموده بود. چند از عهده داران نامی آنها، بدینقرارند:

۱- برخوردار مهت، موتو مل	(در زمان یار محمد و نور محمد)
۲- دیوان مانجهو مل	(در زمان نور محمد)
۳- دیوان گدو مل	(در زمان نور محمد - غلام شاه و سرفراز)
۴- دیوان چیلارام سیوستانی	(وزیر امور مالی)
۵- دیوان گهنشامداس	(در زمان غلام شاه)
۶- دیوان بالکرام	(محکمه انشا، در زمان غلام شاه)
۷- شیوک رام عطارد	(مشی - مؤلف انشائی عطارد. در زمان غلام شاه و سرفراز)
۸- دیوان گلراج مل، وکیل	(در زمان سرفراز خان)
۹- لاله اورت راء وکیل	"
۱۰- دیوان جسپت راء وکیل	(برادر دیوان گدو مل - در زمان عبدالنبی)
۱۱- لاله عزت راء	(در زمان عبدالنبی)

(باقی حاشیه بر صفحه ۲۰)

خواهي فریفته نموده ، در شمایان عداوتی پیدا کنند ، کم اکثر شیوهٔ مردم برهمکاران ، همین گندم نما جو فروش اند . و اخلاص و محبت و برادری را بحطام دنیوی ، مبدل نکنند . کم مشت پوشیده هزار دینار .

(۶) و برخوردار غلام نبی و عبدالنبی خرد سال و هم برادران شمایان میشوند ، و هم بجائی فرزندان شما اند (۱) پارچهٔ زمین پرگنهٔ جنیج مع وچولم ، بهر دو برخورداران

(بقیه حاشیه صفحه ۱۹)

۱۲-	مهته دیوداس	"
۱۳-	دیوان مولراج	"
۱۴-	مهته هرکرن مل	"
۱۵-	دیوان گلاب راع	"
۱۶-	دیوان اجومل (عامل)	"
۱۷-	دیوان تاراچند (توشکچی)	"
۱۸-	دیوان هربراع	"
۱۹-	دیوان سهجرام	"
۲۰-	دیوان مانکرا (توشکچی)	(در زمان عبدالنبی)
۲۱-	دیوان مولچند	"
۲۲-	مهته دوله رام	"
۲۳-	بهیه دوله رام	"

(رک :- مقالات الشعراء - ۸۱ - ۴۶۴ . قصیده بمدح عبدالنبی . نامهٔ نغز -

انشاء عطارد - هیر و رانجه عطارد - تحفهٔ الکرام - فتح نامهٔ عظیم الدین -

یادداشت‌های دیوان گدومل - سنڌي هندن جي تاريخ - (دو جلد) - تاريخ

کلهورا ص . ۳۲۰ - ۳۳۴ - ۱۰۹۲ - ۴۴۳ - ۵۱۸ - ۵۲۸ - ۱۰۹۳ - ۷۰۰ -

۷۱۴ - ۹۴۲ - ۶۸۱ - ۶۸۲ - ۶۹۳ - ۶۹۵ - ۸۳۱ - ۸۷۷ - ۸۹۳ - ۸۹۶ -

(۹۳۸ - ۱۰۴۵)

(۱) گ - هستند .

مذکور دادیم، که بمهر خود و میهر شما بنام برخورداران
مذکور نمودیم. نصف محصول شرح خودها گرفته باشند،
و سواى نصف، دیگر تکلف نکنند.

(۷) و برخوردار غلام شاه را پیرگنه خطم مع تلثی. در آن هم،
چهارم حصه عوض محصول، از فصل ربیع و خریف و ابواب
های دیگر، چنانچه سر شماری و پیشگی نمودان و مواشی
ملاحان و اجاره و غیره بازیافت، و سه حصه برخوردار مذکور
خود متصرف باشد. و ناله واقع نوشهره ابره و قریم کهاوران
عدم تکلیف.

(۸) و آنچه فصلان و یومیه از مادران شمایان مقرر است، دران
تفاوت نکنند. اگر تفاوت نمودید! الله تعالی قادر است و رزاق
روزی دهنده است. خیریت بهم حال میگذرانند که
گفته اند. ع

شب سمر گذشت و اسب تنور گذشت

(۹) چنانچه در (۱) حیات مرحوم مغفور غلام حسین وجه فصلان
مقرر است، بفرزندان او میداده باشند، و دران تفاوت نکنند.
و آنچه حصه محصول از اخوی محمد اسلام و تاج محمد
و محمد عارف و برخوردار سائیندند. و هر چه وجه
فصلان برخوردار محمد علی مقرر است، دران تفاوت نکنند.

(۱۰) و آنچه حصه ها مردم صلہ الرحم در دیه ها عست، و انعام
و کاشت در کچه، گذشته و پیوسته بعمل آمده است، حالا
نیز، بدان موجب بعمل آورده باشند و مدام میداده باشند.

(۱۱) و فقیران سر اڑی کہ هستند، همه ها را یکسان بیک نظر نباید دید، چنانکہ گفته اند. ع:

با دوستان مروت با دشمنان مدارا

کہ، هر همه بیک طور نیستند. بعضی - لحمک لحمی - و بعضی - دسک دم-ی - و بعض اوقات گذاری و بعض منافقی و بعض زمان سازي و بعض از وطن خودها رنجیده، درینجا آمده، سوئی گذاشته، خودرا فقیر میگویند، و قابو چي (۱) اند. چنانچہ از آمدن آن سفاک (۲) ناپاک، احوال هر کدام را معاینه نمودند، و خوب ملاحظہ کردند. پس اگر یاد آرند، حالت هر کدام را بخاطر داشتہ، بموجب پیش رفت، بعمل آرند. و اسم هر کدام موافق و منافق، اسم وار بقلم نیامده، کہ منافقان بیدار نشوند، و همچنان بخواب غفلت باشند (۳). ع

(۲۴) دربارهٔ عدالت

و در مقدمۂ عدالت، خودرا و غیر را بیک نظر باید دید، کہ گفته اند:

آنچه بر خود نپسندی، بر دیگران روا مدار.

(۲۵) شیخ غلام محمد و شیخ شکرالله

و برخوردار شیخ غلام محمد و شیخ شکرالله را بمنزل

(۱) دربان، دروازه بان.

(۲) اشاره نیست بنادرشاه ایرانی.

(۳) ازین برمیآید کہ در فتنۂ نادر، از ملازمان میان صاحب وفاداری را بجا نیاورده، و میان صاحب صلاح ندانست کہ آسانی آنها را فاش کند، چون میترسید کہ پس از مرگش، ایشان اغتشاشاتی نموده، بفرزندانش آسیبی برسانند.

برادران داندند. که آنها نمک حلال و فدوی هستند. و شیخ غلام محمد جفاها دیده و محنتها کشیده است. (۱)

(۱) این هردو برادر از اسرای نامی، میان صاحبان کلهو را بوده، و در دستگاه مملکت نفوذ بسیاری داشتند. و قتی که نادرشاه مرادیاب خان را بایران برد، شیخ غلام محمد نیز به همراه او رفته و آنجا اقامت گزید. و در ۱۱۶۳ هـ بعد از قتل نادرشاه، صاحبزاده مرادیاب بوطن رهسپار شد، غلام محمد هم در رکابش بود. و قتی که بمسقط رسیدند، غلام محمد در آنجا کشته شد. (تحفه الکرام ج ۳ ص ۱۱۱) این خبر در همان سال (۱۱۶۳ هـ) به سند رسید و شیخ شکرالله برای آوردن صاحبزاده مذکور بمسقط روانه شد و در آنجا سال ۱۱۶۴ هـ مسموم گردید و زندگانی را بدرود گفت. مرادیاب تنها بوطن رسید.

محمد پناه رجا تتوی، قطعه تاریخ، واقعه این هردو برادر چین نوشته:-

افسوس! زین دو واقعه، جانگداز و تن

فریاد! ازین دو قضیه، پی، همدگر شدن

از سوز و درد این دو برادر، هزار آه!

باید، چو شمع، مجلس مانم، گداختن

بودند، ز اتحاد، چو بادام، توامان

دلهای شان، نخواستند، از هم جدا شدن

بودند، بسکه، پیرو، سبطین مصطفی

شد سنت، سنیه، شان ختم، هردو تن

با هر چه شد، غلام محمد شهید، و رفت

با زهر، روح طاهر، شکرالله، از بدن

سال دوا این شهید، دو مصراع گفته شد

هریک جدا، فصیح بطرز فن، سخن

شد آن یکی، پی، حسن سنت حسین ۱۱۶۳ هـ

و آن دیگری، پی، پیروی، سنت حسین ۱۱۶۴ هـ

(باقی حاشیه در صفحه ۲۴)

(۲۶) هندو محرر

باقی، منشی، خاص از هندوان هرگز ندارند. که بعضی جا در کتابتها نوشت و خواند از احادیث و آیه قرآن بوقوع می آید. در خواندن و نوشتن از احادیث و آیتهایی قرآن عاجز میشوند. ازین سبب آنها را در کارهایی دیگر نوشت و خواند، حسابی و غیره پروانجات باید داشت.

(۲۷) براهوئی

باقی، مردم براهوئی. از آبا و اجداد دوست و دشمن باخودها بودیم. لیکن دران روزها مردم راست باز درمیان بودند، که پاس سخنداری، خود، مد نظر پیدا شدند. و حالا، براهوئی منافق و خود مطلب و دروغ گو. پس باید که بر چایلوئی او، از فکر او، غافل نباید بود.

غافل منشین، که همنشین تو بداند
و آن دیو دو رنگ راه دینت بزنند.

(۲۸) دائود پوته

و مردم دائود پوته که هم زر خرید و هم از احسان خریده شده اند، که هم لشکر و هم عصائی مغلان در دست (۱) خود دارند.

(بقیه حاشیه صفحه ۲۳)

چون داد ای خدا! شرف پیروی بشان
محشور ساز هر دو، بهردو شهر، زمن

(مقالات الشعرا ۲۲۶)

از این دو واقعه نیز برمیاید که این «وصیت» قبل از ۱۱۶۳ هـ نوشته شده، و قتیکه این هر دو برادر در قید حیات بودند.

(۱) گ. دست دارند، خود آنها را بگفته، مردم خود مطلب بی هیچ وجه، یدل.

آنها را هیچ وجهی بگفته مردم خود مطلب بیدل نکنند. که خوشنود بوده در چاکری حاضر بوده باشند.

(۲۹) مغلان و خبرگیری لشکر

و بامغلان در ظاهری فرمانبرداری و اطاعت، هیچ فرو گذاشت نکنند. و در باطن طریق زمینداری که از آبا و اجداد است، از دست ندهند.

و احوال پرسی و خبرگیری، لشکر خودها، بر خود فرض و عین فرض انگارند. چنانچه لشکر بمنزل تنبول است. اگر تنبول در خبر گرفتن تغافل کنی برگ تنبول سوخته شود. لشکر (۱) نیز ازان قبیل است. باید که روز و شب از آنها تغافل نکنند، که وقت کار، ماندگی نکنند. چنانچه در خیر، فکر شر و در شر، فکر خیر. و از خبر گرفتن قلم جات بابت سرب و بارود و اذوق و غیره، کار قلم باشی ها، از شمایان سرانجام نموده، باوشان رسانند، که مقدمه قلم های سرحدی، خیلی ناز:

سر چشم شاید گرفتن بیدل

چو پرشد، نشاید گذشتن بیدل

(۳۰) بندگی خدا

و اوقات در بندگی حق سبحانه و تعالی، و صلوات بر آنحضرت علیه افضل الصلوات و اکمل التحیات. بعد آن بکارهای دنیوی و شغلهائی دیگر که در صدر، بقلم آمده، همگی بجا آرند.

(۱) که لشکر هم این مثل است، باید که از پرداخت و برداشت آنها غافل نباشند.

و سرداري آسان نیست؛ کوه بدن‌دان کشیدن است. و در
تغافل‌ی خندگی، عالم و بیخبری خود تا اسکان باشد. [؟ کذا]
صیغ سر شماری مسلمانان (۱) فردا هرگز گرفتن اعتبار نکنند.
و اگر - خدانخواستہ باشد - ضرور شود. و آن ضرور بر کم و به معلوم
شود. پس برائی رفاهیت خلق الله - ع:
گر ضرورت بود، روا باشد!

(۳۱) جزیه

و جزیه از هندوان، سال بسال می‌گرفته باشند. بلکه برای
خرچ و خوراک و پوشاک خود، همین مبلغ جزیه را نگاه دارند،
کم طیب است؟

(۳۲) ملک سیوی

و تا بدسترس خود، ملک سیوی و ملک گجر را فراموش
نکنند. و روز و شب مخالفان کوهی و دشتی در نظر بوده باشند،
کم در همین وقت کم روز بروز، شعلهای (۲) خطرناک بر می‌خیزند.
پس! هر چند روز و شب از خبرگیری ملک خداداد و پرداخت
لشکرها می‌کنند، بجاست.

(۳۳) خاتمه کلام

و از ملاقات اهل الله، غافل نباشد، کم ملاقات اهل الله
کیمیاست.

(۱) گد مسلمانان و مواشی گرفتن نکزید.

(۲) گد شغل‌های.

و مارا، آنچه از سبب مهر پدری و فرزندی بخاطر گذشت،
نوشتیم و گفتیم. آینده هرچه رضاحق سبحانه تعلی بوده باشد میشود.

دل عبث چندین، ز تقدیر الهی میتپد

میشود قلاب محکم تر، چو ماهی میتپد

باقی شمایان را، مع کارهای این جهان (۱) بخدای تعلی و
حضرت سید المرسلین (۲) افضل الصلوة و اکمل التحیات سپردیم.

آمین ! ثم آمین ! !

یا رب العالمین، برحمتک یا ارحم الراحمین !

تمت

(۱) ک - این جهان و آنجهان .

(۲) ک - سید الاولین و الاخرین عاید .

ضمائم

(۱)

سہ مکتوب راجع بہ جنگ جہوک

۱- مکتوب میان یار محمد (خدایار خان) والی سند به پسر خود، صاحبزاده میان نور محمد، که در آنوقت در خدا آباد بود. این مکتوب در میدان جنگ نوشته شده است.

۲- رقع (؟) درباره چگونگی جنگ فرزند (؟)، نواب سید حسین خان استاندار ملتان، با شاه عنایت صوفی.

۳- رقع میرانسنگ کهتری ملتانی که دران چگونگیء مجادله خدایار خان میان یار محمد عباسی با شاه عنایت صوفی نوشته شده است.

(۱)

مکتوب میان یار محمد (خدا یار خان) والی سند
(متوفی ۱۱۳۱ هـ)

برخوردار اقبال امارت، نورچشمی میان نور محمد جیو،
در حفظ الہی باشید!

این دو کلمہ مجلی بجهت رسیدن خبر خیریت اثر قلمی
می گردد کہ:— این جانب، برفاقت امارت پناه نواب اعظم خان
جیو (۱)، از دریای اوتھل کوچ کرده بر سر جھوک مکن.
مفسد (۲) رسیدم.

چون آنها بر گرد قلم خود، خندق عمیق پیشتر حفر کرده
بودند، جای جلو کردن نبود. لا جرم بر نیم کروہی جھوک،
دائرہ لشکر نموده، استقامت کرده شد.

چنانکہ روز شنبہ ہفدہم ماہ ذی قعدہ ۱۱۲۹ھ (۳) تمام
روز، لشکر سوار و پیادہ بر گرد خندق و قلم و نواحی آن، جولان
میکرد و تردد می نمود. مفسدان را یارای مقابلہ نبود.

چون شب یکشنبہ در آمد، بر روی مفسدان، چوکی نشاندہ
شد، و لشکر تمام و کمال در دائرہ گاہ نشستہ بود. شب مذکور
یک پھر شب باقی ماند، فوجی از تعبہ مغذول — کہ در حقیقت
روح تمام مفسدان بود — مقدار یک عزار و ہفصد (۱۷۰۰) پیادہ

(۱) استاندار تہتہ

(۲) اشارہ نیست بہ شاہ عنایت صوفی

(۳) ۱۲ اکتوبر ۱۷۱۷ ع

شده، بقصد شب خون، خود را بهر گونه تا بلشکر رسانید. جوق جوق گشته از چند جا در آمد. لشکر شدند و در تردد و برگردیدن، از خود تقصیر نه کرده، اسلحه را بکار می آوردند. چنانچه آدم از لشکر بکار آمد. اما! جوانان رزم جو و دلیران جنگ طلب، در آن هنگام شب، در کشتن و زدن و بستن، مفسدان، چنان جد و کد بکار بردند، که از جمله آن فوج مفسدان، معدودی جان بسلامت برده باشند، و الا هر هم علف تیغ خون آشام شدند.

اکثر پهلواران (۱) با قاسم پسر گهرام و سید بوله (بولو) وکیل تهتا و احمد بوبکازی (۲) و برادران مردم اودهیج (۳) و دیگر زمینداران که خود را در طومار فدائیان منتخب کرده بودند، هر هم بیای تیغ براه عدم رفتند، و تا صبح پگاه این هنگام قائم بود.

و از اتفاقات جمیل، در وقتی که این هنگام برپا شد، اکثر فقیران که بر گرد تنبوی (۴) سرکار قائم بودند، از جای رفت، و جماعه مفسدان هجوم آواره بر دیوڑهی (۵) آورده چیره دستی میکردند. اما! نور چشم کامگار میان داؤد (۶) و میان غلام حسین (۷) و اخوی میر محمد (۸) و دیگر خاصه خیل، بر وقت حاضر شده،

(۱) قبیلہ ٹیست در سند - پھنور

(۲) بوبک، قصہ ٹیست در ضلع دادو

(۳) قبیلہ ٹیست در سند - اودھیج

(۴) تنبو بمعنی خیمہ

(۵) دیوڑی بمعنی دروازہ خیمہ استاندار

(۶) داؤد بن یار محمد خدا یار خان. پسرش میان محمد علی متخلص بہ عالی شاعر فارسی بود (رک: مقالات الشعرا)

(۷) بن یار محمد خدا یار خان.

(۸) متوفی ۱۱۳۱ هـ بن میان نصیر محمد متوفی ۱۱۰۳ هـ

دستبازیهای رستمانه کرده، بسیاری را بجهنم فرستادند، و غبار
 فتنه را بآب شمشیر فرو نشاندند. تا حال هر که از آوارگان
 چپ و راست گرفتار میشود، بسزا میرسد.

دیگر هم خیر و صلاح است، خاطر جمع دارند، و هنوز حرب
 باقیست. انشاءالله العزیز عن قریب مفسد بکیفر کردار میرسد.

عجالت الوقت این خط سرسری نوشته شد.

اسب سواری میان داؤد قریب پنج شش زخم بروی، و دیگر
 جاها دارد. همچنان اسب میان محمود و میان غلام حسین
 نیز زخمها برداشته. و خود الحمدلله بخیر و سلامتی اند.

غرض این طول، مقال بتفصیل تعلق دارد، متعاقب بقلم
 خواهد آمد. اسب خوشحال پسر جمال و منوچهر و خیالی
 ولد صدر و یاقوت و بشیر و ابراهیم و حسین و ملا صالح
 و.... و دیگر فقیران، کم و بیش زخم سبک و گران دارند. (۱)

(۱) رک: مکاتیب تاریخی نسخه خطی دانشگاه سند (حیدرآباد) ورق ۱۲۰
 تا ۱۲۳ (نمبر ۲۰۴۶۱)

(۲)

رقعہ :- محاربہ فرزند؟ نواب سید حسین خان

بادلیہ مفسد (۱)

اشتیاق مواصلت سامی چندانکم یہ قلم در آرد، یکی از صد و احد از بیحد تواند بود، بنا بر اظهار آن را بوجدان ضمیر منیر وا گذاشته، نقاب از رخ شاهد مدعا میکشاید که: عنایت نام، جان افزا جمعیت نما، در زبان دلکشا و اوان بهجت پیرا، ورود شفقت فرمود، و غنچه خاطر فلتر را چندان خندان گردانید، که عندلیب باطن از کسوت غم بر آمده، لباس شادی پوشید.

در باب استفسار حقیقت جنگ و جدل دلیہ مفسد، نگار یاب قلم تلافی رقم شده بود، برین متوال است که: چون بندگان نواب مستطاب معالی القاب گردون جناب، آب گوهر سیادت و نقابت، تاب صمصام شجاعت و جلادت، رنگ و بوی گل بهادری و دلیری، زیب تمام عرصه دلاوری و شیرینی، دل ده بهادران، پر دل، قوت بخش تہمتان، نبرد منزل، خان و الاشان، سمو القدر علومکان، سید حسین خان بہادر، سلم اللہ تعالیٰ، از پیش گاہ عنایت حضرت خاقان، بخدمت صوبہ داری دارالامان ملتان سرفرازی یافتہ، یہ اوقات بہین و ساعات سعادت قرین، داخل صوبہ مذکور گردیدند، و زمیندران صوبہ نظر بر بندہ نوازی و مفسد گذاری،

(۱) اشارہ نیست بشاہ عنایت صوفی.

(۳۶)

بندگان ایشان، حصول سعادت، ملازمت را، مبدأ صبح دولت تصور کرده، هر یک بکمال عجز و بندگی، و اطاعت و سرافکندگی، دست امید را همدست وصول دولت، مجرای حضور خدمت والا در جت نموده، و مفسد بد سرشت از روی خیرگی، عقل، نظر بر کثرت جمعیت پریشان طلعت، از راه اطاعت و انقیاد منحرف گشته، قدم نه طریق باغیگری، و گام پیمای وادی طاعنی سري گردید. نواب صاحب والا شوکت گردون حشمت، صاحبزاده بلند قبال را، برای استیصال آن بدما آل، بجمعیت شایسته و افواج بایسته و عرایه، توپ رعد صوت و جزایر برق نواثر، روانه فرمودند.

چینی که صاحبزاده، عالی نسب والا تبار، در پرگنه کهای بلدی (؟) نزول نصرت شمول فرمودند، و هم جمع و غیره زمینداران، حسب پروانه نواب صاحب، شرف اندوز خدمت صاحبزاده، عالیجاه شده، مصدر تردد گردیدند. مفسد بد نهاد شیطننت بنیاد، از اندرون قلم، جنگ تیر و تفنگ قائم نمود. هر چند افواج منصوره، تا دو ماه شرائط پردلی و جانفشانی بجا آوردند، اما از آنجا که گرد قلم، مفسد، طغیانی، آب بمرتبه بود، که از چهار طرف تاده کروه، نشان خشکی نمایان نمی شد. بنا بران، حوافر، خپول لشکر، خاک قلم آن باد پیمارا، چون کرد کرد باد، در هوا پیرانید.

نواب صاحب، خان والا شان میر محمد باقر بخشی، متان را، با منصبداران متعین، صوبه برای کمک روانه کرد. بعد رسیدن ایشان، خان بلند مکان سعادت خان، نیز، خود را با افواج شایسته، در خدمت صاحبزاده مشرف ساخت. هنگام صبح صاحبزاده، عالی کهر، بی شائبه، توقف بر هودج، قیل دوه سر، سحاب صور،

سواری فرموده، بالشکر، گران از آن آب، بیکران عبور نمودند، و نزد قلعہ، مفسد رسیده، مور چال قائم کردند. مقهور بد سگال هنگام شب بعزم شبخون برآمده، بر مورچه، خان ذیشان سعادت خان جنگ بی درنگ نمود. چون همتی که موجب استیصال و شجاعتی، که باعث خرابی، احوال او بود، بواقعی بوقوع رسید، خان معزی، الیه، هم آمدن او را در سلسله، افواج خود، نخچیر بدام تصور کرده، آنچنان محرم آئین، تیغ بازی، و آشنای، روش، عدو اندازی، گردانید، که، از همت بیگانہ، گشته، قدم واپس نهاد، و عجالتا بر مور چال، لشکر صاحبزاده شتافت. ازین طرف هم بهادران، دشمن گیر و دلاوران، نصرت تدبیر، به قسمی شرائط، شجاعت و هزبری و لوازم جلادت و شیر، بظهور رساندند، و بوارق نار بار بر آن خار، خار، مقدار، به آئینی ابرهای، امطار، نیام بر آوردند که، آن خس، بی بار از نائره آن، غیر از آنکه خود را در گوشه افکند، پناهی ندید. آخر الامر گریخت و پپای، بدبختی، خود را در قلعہ ریخت. صاحبزاده، ظفر نشان بعد، حصول این فتح نمایان، افواج، بحر امواج را، بر دروازه قلعہ نشانند، و بمزید تاکید فرمودند که: تمام شب هر یک از بهادران، نصرت نسب، بمرتبه، مراسم، خبرداری و هوشیاری بکار برد، که موی، از سر، آن نا سزا، از روزن، در بدر نشود! از آنجا که از نشستن، آنها، راه گریخت از طرف دروازه، بر مفسد، مردود مسدود شد، هنگام نیم شب، دیوار قلعہ را که رستم دلان لشکر، از سکر، باده شجاعت فتح و فیروزی، بمحاصره بدر آورده بودند، شکسته راه هزیمت پیمود.

نظم

سپاہ پادشاهی، فتح یابان عدو از سوزِ غم، بس دل کبابان
 سپاہ پادشاهی، در شکر خند عدو چون غنچه، دستار از سر افگند
 سپاہ پادشاهی، دل کشاده عدو چون بوم، در ویران فتاده
 سپاہ پادشاهی، شاد و فیروز عدو لشکرش، ناشاد و دل سوز
 سپاہ پادشاهی، پُر نشاط است عدو مردم به غم هم ارتباط است
 سپاہ پادشاهی، رو به شادی عدو عاجز، بدستِ ناسرادی
 سپاہ پادشاهی، پر شکوه است عدو از جانِ خود، هر جا ستوه است
 سپاہ پادشاهی، دل خروشان عدو چون مردگان، از لب خموشان
 سپاہ پادشاهی، نصرت اندوز نشستم بر عدو، پیکان جگر دوز

تا حال صاحبزاده بلند اقبال، برای ضبط مال آن پائمال،
 دران جا اقامت دارند، و جنگ جویان چست همت، دنبال آن
 بدسگال تعین، عنقریب به اقبال ابد اتصال پادشاهی، قتل
 میشود یا اسیر، حبال قهر و غضب میگردد.
 من بعد، هر چه بظهور خواهد پیوست بقلم نیاز خواهد آورد (۱).

(۱) رک: رقعات قاضی عبدالرسول سیوستانی و منشی جان محمد المتوفی ۱۲۳ هـ
 (صفحه ۳۵۶ تا ۳۶۱) ملک دانشگاه سندھ، رآباد، (نمبره ۲۰۴۸۰).

(۳)

رقعہ میران سنگھ کھتری ملتانی
(مجادلہ خدایار خان بہ عنایت^(۱))

روزے مقہور، پر فتور، و مجبور، شقاوت نشور، عنایت
بے ہدایت، کہ بمقتضایٰ خیر گئی باطن نداشت موطن، نظر بر
انبوه گروہ نکبت پڑوہ — کہ بانواع خداع و اقسام تزویر فراہم
آوردہ بود — بہ کسان نواب مستطاب معلی القاب، منظور انظار خان
نواب صاحب اعظم خان، قدم از شاہراہ اطاعت و سلوک بیرون
نہادہ، گام پیمای ودایٰ جسارت، کہ موجب خسارت اموال
بہبودیش بود، گردید.

نواب معزی الیہ، نظر بر قلیل جمعیت خود، انہدام آل
ناکام بد سر انجام، بذات خود مقرون مصالحت نہ انگاشتہ، عرضداشت
بہ استدعایٰ صدور احکام، والا، در باب امداد و اعانت، بنام
نامیٰ خان والا شان، رفیع القدر و علو المکن، موسس اساس
شجاعت و سپہداری، مستفید ارکان شہامت و تیغ گذاری، بیت
بی نقطہ دیوان عدو بندی، مصرعہ موزون نسیم، سعادت و بخت مندی،
آب شمشیر جلادت و دلیری، پیکان خدنگ شیر مردی و شیریں،
یکہ تاز میدان نبرد و ہیجا، صاحب نصرت معرکہ آرا، بعالی ہمت
صف شکن، لشکر حساد پر عناد، بوالا نہمت برہم زن، سواکب
عدوان بی بنیاد، بہ آب لطف آب بخش، چہرہ اطاعت پذیران، بہ آتش قہر

(۱) اشارہ فیست بشاہ عنایت شہید.

برق خرمین سوزِ انحراف گیران. بدستِ کرم دستگیر بیدستان.
 روزگار، پینجه، هم پینج شکن. قوی پینجگان. تعدی شعار. گل خوش
 بهار گلشن. خونخواری، گوهر آب دار دریای، کارزاری. شیر ساحت
 نبرد آزمائی، دلیر مساحت ناورد آرائی. شیرازه کتب ظفر و نامداری،
 طغرای، مناشیر نصرت و کنگاری. قطبِ سمای، جنگجوی و عدو
 کشی، علم افراز، معارک تیغ زنی و سرکشی. طراز آستین
 ابهت و اقبال، نگار گریبان عظمت و اجلال. گوی، زن میدان
 خونی، نشانه انداز عرصه، لاکونی. همت بخش دایران، قوت ده
 هزیران و شیران. عالی سرتبت معالی منتبت. سلاله، خاندان عز و
 علا، عضاده، دودمان. مجدو اعتلا. صیقل آئینه، افاضت و جوهر
 شناسی، خدایار خان عباسی. بجناب اقدس و اعلی، ارسال نمود.

در حینی که، عرضه، نواب بنظر والا گذشت، و بر وفق
 استدعای ایشان، حسبالحکم جہان مطاع، در باره، تنبیه و تخریب
 مفسد، بد سگال، بشرف مدور پیوست. بنددن خان معزی الیه. ورود
 مسعود آن را و سیلم، جمیل، استیصال آن بد خصال انگاشتم، از روی
 تمام شجاعت، بر زبان فتم بیان فرمودند کہ: تا سر آن ناسر، در پای
 چوگانیان، ظفر نشان من، بخاک نخواهد آلود! و قلم، آن قابل
 القل از آب سیوف، سیف کشایان، ما، چون قلم، ربکم، از پا نخواهد
 افتاد! و مال آن بد مال تمام و کمال، در خزانه، والا، بجز
 نخواهد در آمد! اصلاً به فکری دیگر نخواهم پرداخت! بیت:

مراد ضمیرم همین ست و بس

بفکر دلم هم چنین ست و بس

چون صورت این خیال اشکال در پیشگاه همت والا بش، بطرح آسان

نقش بست، بی شائبه، توقف، بافواج نصرت اسواج و جنود فیروزی اندود، روانه، سمت مفسد، وخیم العاقبت شدند. هر گاه نزدیک حصار آن بد شعار رسیدند، و ازان طرف ذواب بکمال تمکین، به لشکر ظفر پیکر سوار شده برسم ایلغار، فایز مکان خان بلند مکان رفیع الشان گردیدند. یک طرف خان و الاشان قلع، مفسد را محاصره نموده، به آواز بندوقهای، برق شرائر و جزائر رعد نوائر، هوشربای، مقهور شدند. و یک طرف ذواب مستطاب، مور چال قائم کرده به تیر و خدنگ هنگام آرای، معرکه، جنگ گردیدند.

چون کسان مفسد دیدند که در روز، بافواج منصوره مصدر، کارزار شدن، در تخریب احوال خود کوشیدن است، لهذا هم روز از قلع، قدم بیرون نه نهادند. هنگام شب، دلیری شیری، بر شبذیز میدان خیز، باچندی از افواج حاسد کسد دماغ فاسد، باراده، شبخون از قلع، برآمده، بر مورچه، خان والا شان تاخت. ازان جا که جوانان هوشیار به انتظار، مقابل، لشکر مفسد بد کردار، مستعد دیدار بودند، بقسم، طرح تیغ بازی و آئین شمشیر زنی و یکم تازی نمودند، که تاب نیاورده مهره بر تافت، و عجالاً بر مور چال لشکر ذواب عالی جناب شتافت. هر چند تهور شایسته بکار برد، فتح نیافت. بزخم تیر زهر پیکان، چون کمان، از گوشه شکست، بقیه المرده، خاک بد بختی بر جبین ناکامی مالیده متنفر شدند.

صبحی، خان والا شان و ذواب عالی مکان بر هوداج اقبال نصرت اقبال، سوار شده، باحشام ظفر ارتسام، شیرانه و دلیرانه، مقابل قلع، آن ناقابل، قیام ورزیده، حکم بدلیران نبرد کیش و دلاوران شهمت اندیش فرمودند: — که اول احجار حصار آن بد شعار، از گوله، توپ و بندوق، چون پنبه، حلاج، در هوا پیرانند،

و من بعد سیوف بوارق شرار، خرمن حیاتش را آتش دهند. !
 چون یکی از جواسیس آن ابلیس، کم بر استماع منصوبات این
 دو درّ دریای نصرت و فیروزمندی، صدف کردار هم تن گوش بود،
 ازین معنی آگاهی، کماهی یافت. عجالتاً بقلم، غنیم شتافت،
 و او را برین حال مطلع ساخت. چو آن مردود درگاه الهی، و
 مطرود جناب فیض قباب عالم پناهی، دید کم، الحال محصون
 حصن ماندن، خود را عبث در آتش تنور سوختن است، جمعیت
 ده هزار (۱۰۰۰۰) سوار، از حصار موطن نکبت و ادبار خود،
 بمقابل، لشکر ظفر شعار، فرستاد.

در حینی کم، کسان مفسد بافواج منصوره، در آویختند و
 اکثری را از پا انداخت، نزدیک فیل خان نصرت دلیل رسیدند،
 صاحبزاده اسفندیار صولت، غضنفر طلعت، تهمتین حشمت، خان
 شجاعت نشان داؤد خان، خلف الصدق خان معزی الیه، بجمعیت
 چند هزار سوار مردان کار، بقسم اشهب گرم خو میدان جو بر سر
 مفسدان تاخت، کم در طرفه العین هم را ره نورد منزل نیستی
 گردانیده، بخاک برابر ساخت.

سبحان الله! شمشیرش چون ذوالفقار حیدری، چه اژدهای
 دو زبان بود، کم بمجرد بر آمدن از غار نیام، لشکر منصوره را بر
 گنج ظفر، هدایت بخشید، و آل کژد مان زرد رو را در دم، بدم
 آتشیس بیدم ساخت. نظم:

زهی شیری دلیری، مرد میدان	کم از تیغش هراسان گشته گردان
خدنگش، خارپای، جان اعدا	تفنگش، اژدهای، جان اعدا
کمانش، ابروی، روی، ظفردان	نشانش، سروخوش خوی، ظفردان
رخش، آئینه، جاه و جلال است	دلش، گنجینه، نقد، کمال است

چون هنگامه جنگ و جدل تا یک دو ماه به گرمی تمام در میان ماند و مزور بدکار سزاوار دار — از ترس تیغ خان ذوالمقدار و نواب فلک اقتدار — از حصار خود قدم بیرون نزد و هزیران ببر خورا استیصال آن بد سگال از جمله ضروریات بنا بر آن قلع جات بندوق رسا به نواحی آن تباهی بر پا نموده بر سر هر قلع چند هزار جزائر — که صدایش کرس ساز گوش رعد و شعاعش بی نور نمای شعشع برق توان گفت — مقرر فرموده به بهادران ظفر نشان فرمودند که: دیوارهای قلع مفسد را از تیر و بندوق و گول جزائر چون غربال نمایند تا آب حیات آن مرده عقل در آن محل پر خلل اقامت نگیرد!

در حینی که بهادران نبرد دوست بموجب حکم والایش از چهار طرف به آتش بندوق و جزائر قلع مفسد را چون فانوس کاغذ سرخ نمودند مزور بدکار روی خود را چون شعله چراغ زرد کرده با خود اندیشید که هرگاه منشیان قضا در نسخ مشیت رقم فتح و نصرت بنام نواب والا شان و خان رفیع مکان کشیده و آفریدگار عالم وجود بی جود مارا از روز نخست به آب و گل شقاوت موجود گردانیده شاهد ظفر در پیش من خون جگر کجا جلوه گر میشود و ساغر امید من درد کش و درد نوش کی به صاف مراد پر میگردد. غیر ازان که حلقه اطاعت و غاشیه عبودیت بردوش کشیده از غضب سبحانی و قهر پر زهر سلطانی ایمن نمی توان شد. مقصد این مصلحت فهمیده بساط خیره گی که در ایوان خاطر گسترده بود نوشت (؟) و عرائض انکسار در باب عفو جرائم نا ملائم خود و استدعای ملازمت در خدمت خان سپهر نشان و نواب بلند مکان نوشت.

در وقتی که ملازمت نمود و رخت نیاز کشود، خانِ والا مکان بقول صائب بیت:

گر شود دشمن ملائم، احتیاط از کف مده

مکرها در پرده دارد، آب زیر کاه را

قواعد دانش و احتیاط را مد نظر دورین داشت، حکم قید فرمودند.

چون آزاری هم دوش داشت، از جهان فانی گذشت (۱)، و

سرش به ارسال حضور (۲) پیوست. ملکش بضبط درآمد، و اموالش

به غنیمت رفت. دلپائی بهادران نصرت منش، گل گل شگفت،

و دیده غنیم غم دیده، از خاراندوه، پر گیل گشت. اشجار مراد

مظفران جنود عالی باربار، و گلخن ناکامی ناکام بد سرانجام

نارنار. گلشن نشاط دلاوران احشام نصرت ارتسام رنگ رنگ،

و آئینه تمنای مفسد بد کیش شرارت اندیش زنگ زنگ.

بعد حصول فتح دلکشا، تهنیت پیرام قلع، مقهور را بخاک

برابر ساختند. خان فیض نشان بفرخی و فیروزی بسرزمین خود،

و نواب عالی جناب بفتح و فرخندگی به صوبه قهتا مراجعت

فرمودند، و هزاران باب بهجت و شادمانی، بر روی رعایای اطراف

و جوانب آن ضلع، که از دست تعدی متعدی، عنان استقلال از

دست داده بودند، کشودند. (۳)

(۱) بتاريخ ۹ صفر ۱۱۳۰ هـ (۱ جنوری ۱۷۱۸ ع) شاه عنایت صوفی را پیش

اعظم خان آوردند. و با نزد هم صفر ۱۱۳۰ هـ (۷ جنوری ۱۷۱۸ ع) او را شهید ساختند.

(۲) اشاره نیست به فرخ سیر بهادشاه هند.

(۳) رک - رقعات قاضی عبدالرسول و جان محمد سیوستانی متوفی ۱۱۲۳

ملک دانشگاه سند - حیدرآباد (نمبره ۲۰۴۸) از صفحه ۳۴۹ تا ۳۵۶.

(۲)

مکاتیب رایٰ رایان افندرام مخلص (۱۱-۱۱۶۴هـ)

بنام میان نور محمد عباسی

و

سید میر لطف الله

لکھنؤ

(۱) مکتوبی بنام میان نور محمد عباسی خدا یار خاں ثابت جنگ والی سند.

(۲) مکتوب بنام سید لطف اللہ المعروف بسید متارہ (وزیر سند).

(۱)

مکتوب بنام میان نور محمد خدایار خان ثابت جنگ عباسی والیء سند

مهربان صاحب فقر سلامت!

بر مخلصان خیر اندیش و دوستان صافی کیش واجب و لازم
است در اظهار امری که هر آئین مقرون به بهبود و سود احوال
باشد به مدهم و مساهل نه پردازند و از مراتب حسن و قبح آن
به آئینی که بوجهی شایع را مدخلی نباشد متنبه و آگاه سازند
تا در اخلاصها که غریب دولتی است خیانتی واقع نشود و
در صفای محبت که گران بها جوهری است حیف و میلی
نرود - فرد :

بدل گفتم : کدامین شیوه دشوار است انجامش

نفس در خون طپید و گفت: پاس آشنائیم!

صورت این است چون سیادت اعتضاد مهربان سید لطف الله (۱)
همین که به سواد شاه جهان آباد - حفظها الله تعالی عن الافات و

(۱) سید لطف الله المعروف بسید متاره وزیر مختار میان نور محمد خدایار خان
عباسی والیء سند.

الفساد - رسیدند، از گرد راه به مخلص کده آمده سکونت ورزیدند .
 بر بزرگ منشیها و جوانمردی های ساسی، که متجاوز التحریر است،
 مشروحاً آگهی حاصل گردید. و ازین جهت عاجز ترین مخلوقات را
 بخدمت شریف، غائبانه اخلاص خاصی و اتحاد درستی، بهم رسید.
 همواره، نیک نامی و خیریت امور ساسی، مخطور خاطر و مطمع نظر
 میباشد. و درین امر بی اختیار، دل که سرخیل گل فروشان
 داغ و فاست، بصد رنگ می خراشد. و این معاملت، نه تنها
 نیازمند را به آن آب و رنگ افزای بهار کده، مروت، و گل سر
 شاخچ، چمنستان فتوت است، بلکه بخدمت هر بزرگی که آشناست،
 بهمین وضع آشناست، زیرا که این معنی مشق چهل سالگی، مخلص
 منزله از ریا ست. فرد :

بهر کجا که رسم، وصف دوستان گویم

برای یار فروشی، دکان نمی باید!

مختصر مفید، از روزی که فتنه آمد داد بد نژاد بلند شده،
 چها که مردم در حق آن مهربان، بر زبان نمی آرند، بلکه این هم
 فتنه آرائی و هنگام پیرایش، به تحریک ساسی، گمان دارند. امری
 را که جمعی غفیر، متفق اللفظ و المعنی، به یک اسلوب و نقل
 محفل سازند، و به اقسام دلائل و براهین به اثبات آن پردازند.
 کسی چه کند؟ و چه چاره سازد؟ و تا کجا به انکار آن پردازد؟ و معهذا:
 تا نباشد چیز کی مردم نگویند چیزها!

با وصف این، تا مقدور بود در دفع و اخفای آن، سعی مصروف
 گشت. چون شهرت از حد گذشت، قال قال چه زبانی مردم آن ضلع،
 چه به وساطت جواسیس و هرکاره ها، این معنی بعرض خداوند.

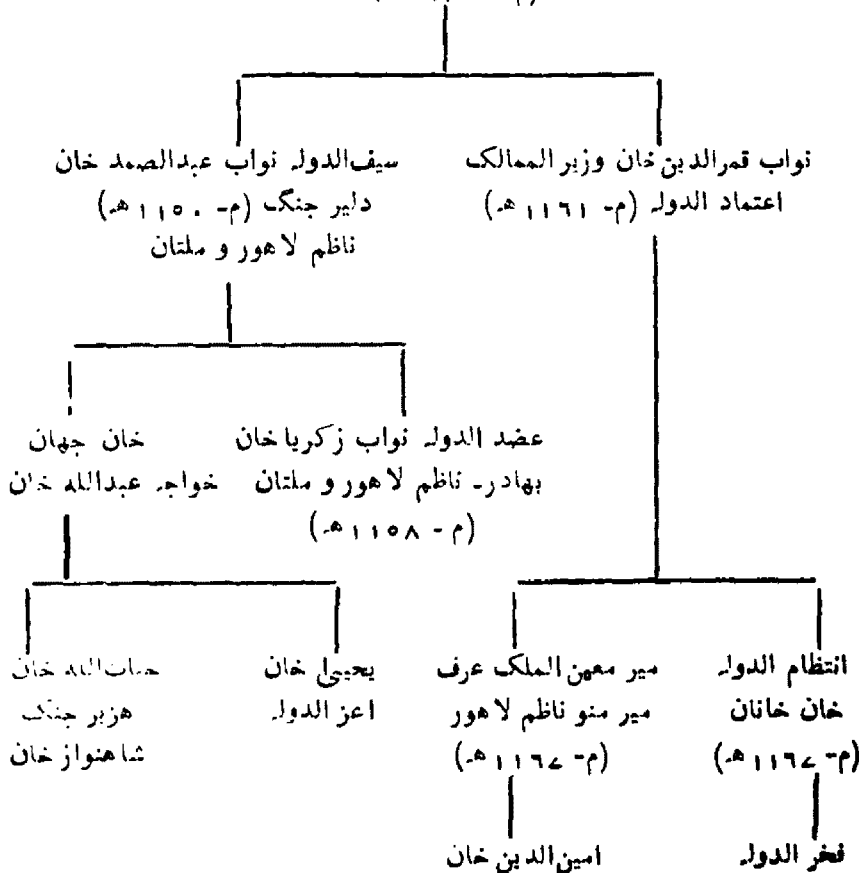
دولت نواب صاحب وزیر الممالک بہادر مدار المہام دام اقبالہ (۱) رسید، ازین جهت دیروز، ارشادات اعتراض آمیزی کہ بر زبان فیض ترجمان جریان یافتہ، مشروحاً از نوشتہ سیادت پناہ، مکشوف رای، مسہر انجلای، خواہد گردید۔

(۱) میر محمد فاضل اعتماد الدولہ قمر الدین خان بہادر وزیر الممالک (۱۱۶۱-۳۷ھ) پسر اعتماد الدولہ محمد امین خان بہادر (متوفی ۱۱۴۱ھ)۔

نسب نام

محمد امین خان اعتماد الدولہ نصرت جنگ

(م - ۱۱۴۱ھ)

(رک : مائرا لامرا - شجرہ آصفیہ - سفر نامہ مخلص)۔

کلیه این کم، اول خود اغلب کم این معنی فروغی از صدق نداشته باشد، و اگر خدا ناکرده طرف وقوع دارد، سراسر خطاست و دور از صواب و نهایت بی موقع و بی جاست. زیرا که، مربی گری، بندگان عالی دام اقبال، و افضاله، و سعی فقیر در سر انجام مهم سامی، نظر به توسل شریف به جناب نواب صاحب ناظم است. و در صورت وقوع امر خلاف مرضی، درهمگی این چیزها فتوری عظیم راه میگیرد. و دعوی بندگی و اعتقاد کم بجناب اقدس اعلی است، به کلی برهم خورده خودسری و خود کامی طرف وقوع می پذیرد. و ازان جا که تا حال یک قلم پرده از روی کار بر نیفتاده، و هنوز اسکان ورق گرداندنی هست، زود به تدارک باید پرداخت. و رسوخ ارادت و خلوص فدویت را، بیشتر از پیشتر ذهن نشین نواب صاحب ناظم، و ارکان سلطنت باید ساخت. درین صورت ممکن است کم، اگر برای مشکلی هم سعی بر روی کار آرد، به فضل الهی به آسانی چهره حصول مطلب بکشد.

ایام کسراتی مدام و گردش لیل و نهار حسب المرام باد!

(۲)

مکتوب بنام سید لطف الله سلمه الله متصدی خدایار خان
بمهادر ثابت جنگ .

میر صاحب مهربان من سلامت!

بعد سلام آنچه خواهد نوشت، گله، هنگام آرائیهای شوق
است، که تشنگان دیدار را، مضطر و بی قرار دارد. و هر گاه آن
صحبت های، که در ایام بودن شاه جهان آباد انعقاد می یافت،
بخاطر می گذرد، تا کجا که دل به درد نمی آرد. بیت:

ماهم از گلشن دیدار، گلی می چیدیم
هر کجا آئین بینند، ز ما یاد کنند

خدا قادر است که نفس بدعای اهل محبت بزرگ لاله
دلخواه نشیند و دیده انتظار کشیده مانند آئین گل بقدر شوق
از چمنستان دیدار چیند.

مکتوب محبت اسلوب، بعد مدتی مستند در جواب رقیمت الشوق
معشوقانه، چهره وصول افروخت. ازان جا که متضمن خیریتها بود،
نظاره از تماشای هر حرف مشابه به جواهر تازه، ذخایر اقسام
مسرت و انبساط اندوخت، تعویذ جان و هیکل دل ناتوان در دید.
به تقریب خسارت مالی که در هنگامه و آشوب سنه
یک هزار و یک صد و پنجاه و یک (۱۱۵۱) هجری (۱) عاید احوال
گردیده، آنچه به تحریک شمعخواریهها که لازم عالم دوستداریهاست،
(۱) اشاره نیست بحمله نادر شاه ابرانی.

مرقوم. قلم. عطوفت رقم بود، بر محبت ها که از ابتدای ملاقات تا امروز بهمان آب و رنگ است، افزود. حاشا! که ازین جهت، ملالی بخاطر راه یافته یا کدورق پیرامن. حاشیه دل شتافته باشد. چه جای کلفت، بلکه مقام. شکر و سپاس است، که این قسم آفت عامه فقط به تلف مال پرداخته از سر واگردید، و به فضل حق. که متکای خاک. نشینان. سر کوی، نیاز است. به هیچ عنوان مکروهی دیگر، نه رسید. و الا مسموع شده باشد که، بر عمده های دولت چه گذشت؟ و در تمام شهر چه قسم قیامت برپا گشت؟ فرد:

نوک خاری نیست، کز خون شهیدی سرخ نیست
آفتی بود این شکار افکن، کزین صحرا گذشت
باری زندگیمها را عشق است.

نگارش یافته که میان صاحب (۱) گرامی منزلت، به اظهار شریف بر نیکو خدمتی های فقیر، مفصل اطلاع یافته کمال شفقت و لطف بحال عاجز ترین مخلوقات سرعی دارند، و مخلص را از جرگه خیر اندیشان واقعی بی شمارند. الحمد لله! که صاحب از وضع طور فقیر آگاهند که، برخلاف راه و رسم ابنای روزگار، که زمانه سازی و نیرنگ پردازی را دستمایه کمال می دانند - مصروف یک رنگی و وفاست. و از هنگام انتشار سفیده، صبح شعور، تا حال که چهل و پنجم (۲) مرحله از مراحل سنین، مستعار طی گردیده، بهمین وضع آشناست. کلیه این که، اخلاص. خاصی که مخلص دارد،

(۱) میان نور محمد خدا یار خان عباسی

(۲) مخلص در سال ۱۱۱۱ هـ. بدنیا آمد، و این مکتوب بعمر ۳۵ سال که سال ۱۱۵۶ هـ. میشود، نوشته است.

دفتری ترتیب میشود، اگر شمع ازان بقلم آرد. گوا این خیال
 کم فقیر بجای خود میتراشد، در مرتبه که هست، مکشوف صاحب
 والا مناقب باشد یا نه باشد. بیت :

حافظ وظیفه تو دعا گفتن است و بس

در بند آن مباح که نشنید یا شنید

ترقیم یافته که هر چند احوال سلطنت ظاهر، لیکن صاحب
 گرامی منزلت، نظر به بندگی درگاه آسمان جاه مرکوز خاطر دارند،
 که آن مهربان را، بحضور پرنور رخصت فرمایند، تا باین جهت که
 اکثری از زمینداران کوته اندیش قابو طلب، جاده پیمای وادی بی
 راه روی اند، فدویت خود را — در مرتبه که هست — ثابت نمایند.
 آنچه مناسب باشد مرقوم نمایند، تا بدان موجب به عمل آید.

(۳)

رقعه بنام سید لطف الله متصدی خدا یار خان ثابت جنگ

صاحب من!

پیدا ست که جمیع اوقات بر یک قانون و آهنگ نمی باشد. اگر درین وقت که هنگام امتحان جوهر اخلاص است به عنوانی که تجویز گردیده و از قوه بفعل آمد همانا که موقع و بجاست و در کمال مرتبه محمود و خوشنما. بلکه به مقتضای دور اندیشی ها که در امور دنیا مدخلی تمام دارد قرین مصلحت آن ست که تا به عمل آمدن این معنی به محرک سلسله نوشت و خواند باید بود. و بالفعل به این تقریب خود بر حسن بندگی های سابق باید افزود. و احوالات دیگر از نوشته رفعت پناه محمد یار که غمخوار است همگی فطرت و فهمیدم بر سبیل تفصیل بوضوح خواهد انجامید. توقع تا حصول ملاقات ها بمقتضای این شعر فرد:

بهار عمر ملاقات دوستداران است

چه حظ کند خضر از عمر جاودان تنها

که حاصل زندگی عبارت ازان ست.

منتظران اخبار فرحت آثار را به تحریر رقیم شوق مسرور و مبتهیم باید داشت و گاه گاه دو کلمه باید نگاشت.

چیره های باندهنو (۱) - که از تحایف آنجا و عنایت میان صاحب (۲) در عالم اخلاص بی همتاست - رسید. و آن رنگین گلدسته های

(۱) هندی - پارچه ریشمی و رنگین برای سر پیچ (۲) میان نور محمد

چمن لطف، زینت افزای فرق، اخلاص گردید. دولت خانم آباد
و حق تعالی شانه بقدره نقاط گل سهندی (۱)، در عمر و دولت
بیفزاد. تا سرخی، شفق با سبزی، فلک مخلوط و مصراع کهکشان از
کواکب منقوط است، گردش گردون بکام و اسباب جمعیت مدام باد!.

(۴)

مکتوب بسیادت پناه میر لطف اللہ سلمہ اللہ مرقوم شد

میر صاحب مہربان۔ مخلصان سلامت!

مقیم سرکوی محبت فقیر مخلص بعد عرض سلام آنچہ خواهد نوشت، شکایت ہجران خانہ خراب است، کہ زندگانی را تلخ ساختہ و خللی در شہرستان آسودگی انداختہ۔ بی شائبہ تکلف ہرگاہ صحبت آرائیہای ایام وصال و گرم جوشیہای آن شمع انجمن کمال یاد می آید! دل کہ آن را مانند پروانہ بدرد داغ محبت سرشتہ اند، چہ طیشہا کہ می نماید۔ فرد:

محبت است کہ دل را نمی دہد آرام

و گر نہ کیست؟ کہ آسودگی نمی خواہد!

خدا قادر است کہ بہ رنگ آمیزی ہای نقاشان قضا و قدر، سببی بر روی کار آید کہ شاہد مدعا کہ عبارت ست از حصول دیدار۔ بہ بہترین وجہی چہرہ کشاید۔ اگرچہ پیش ازین، از نوشتہ مہربان عزیز القدر ہر۔ گلال (۱) کہ بسفر لادکانہ (۲) بہ رکاب نواب صاحب سیف الدولہ بہادر دلیر جنگ (۳) دام اقبال

(۱) لالہ ہر گلال کارندہ مخلص بود و در دربار نواب ناظم نیابت میکرد۔

مخلص دریارہ او مینویسد کہ: بخوبیہا مشہور است۔ (دیباجہ سفرنامہ

مخلص صفحہ ۲۱)

(۲) لارکانہ شہر بست در ہند

(۳) نواب سیف الدولہ عبدالصمد خان بہادر دلیر جنگ متوفی ۱۱۵۰ھ (ناظم

ملتان ۱۱۳۹ھ - ۱۱۵۰ھ) رک: مائر الامرا جلد ۲ صفحہ ۵۱۳۰

(۵۸)

بود (۱) به سامی خدمت نیز ملاقات نمود و بر خیریت های شریف اطلاع یافته بود۔ لیکن ! دل اخلاص منزل بنا بر عدم وصول مکتوب شفقت آسلوب اضطرابی عظیم داشت و برای این که نوعی رقیمه الوداد بخدمت فرستد تخم مراد رنگ تدبیر در گل زمین اندیش می کاشت. بنا بر بعد مسافت و قطع سر رشته سوال و جواب آن ضلع که گویا از قلمرو هندوستان تنها ست این معنی صورت پذیر نمی گشت و دل و دیده مشتاق بداد خود نمی رسید.

لله الحمد که درین ولا گلدست چمنستان محبت و وداد یعنی نام نامی بذریع خان عزیز القدر حشمت علی خان که در عشره دوم ربیع الاخر سال یک هزار و یک صد و پنجاه و چهارم هجری (۱۱۵۳ هـ) با اتفاق ایلچیان جناب شاهنشاهی وارد دارالخلافت شاه جهان آباد شده رسید و مشام اخلاص را معطر و معنبر گردانید. مدتی ممتد و زمانی دراز آن شاخ گل بهارستان رنگا رنگ راز و نیاز را مانند یاری که بعد عمری با یاری بر خورد در آغوش جان کشیدیم و بمرتب از مطالبش تسلی گرفتیم که گویا میر صاحب خود را دیدیم. بدریافت سلامت ذات مجمع الحسنات مراتب سپاس به تقدیم رسانید و آن گنج نام محبت را تَعَوُّذ بازوی دل گردانید.

احوال ها مستوجب شکر است که اگر قانیم و اگر دنیا پرستیم برنگی که میدارند۔ هستیم. جریان تقدیر هم قول و فعل ما عجز است و هم می کند مختار آن قدر که نتوان شد. چون زمان موضعی که بود نمانده و فلک کهن اوراق لیل و نهار را به اسلوب دگر برگردانیده حالا همگی آرزو همین است که گوشه عافیتی

(۱) ششم محرم ۱۱۵۲ هـ الازکانه رسید۔ رک: ضمیمه سوم همین کتاب صفحه ۸۰

اختیار باید نمود، و از دور، تماشای شطرنجی روزگار — کہ بساط رنگینی چیده است — باید بود زیرا کہ مصرع:

یاری ز کنار عرصہ پیدا ست

مخلص را همان مخلص واقعی باید انگاشت، و گاہ گاہ بہ تحریر و ترسیل رقائم محبت شمائم، مسرور باید داشت.

در باب ارسال اشعار مرقوم قلم عطوفت رقم بود، غزلی کہ درین روزها موزون گردیده بود، تحریر نمود.

غزل

چو برخوردم بہ آن یوسف حواس من چنان گم شد
کہ سروارید اشکم بیش گشت و نقد جان گم شد
نگاہی کرد و شد برپا، چنان هنگام، محشر
کہ دل، آن حاصل دنیا و دینم، ناگہان گم شد
دو چارم یار، چون شد، کرد پرواز از بدن، روحم
چو آن بلبل، کہ هنگام بہار، از آشیان گم شد
بہ سیر باغ محتاجم، نمی دانم چہ خواہم کرد
چمن پیرا اگر گوید کلید گلستان گم شد!
تو آن کافر بتی! کز دیدنت، صد سال راہب را
فتاد اوراق ژند از دست و زنار از میان گم شد
بہ تحریک نسیمی، زلف او زیر و زبر گردد
ہزار افسوس! امن از کشور ہندوستان گم شد

چو استاد از چکیدن اشک، طرفی ناله افکندم
 کم غوغا می فتمد، هرگاه راه کاروان گم شد
 چنان برهم زدی، هنگامه روز قیامت را
 کم اکثر نامہ اعمال مردم، از میان گم شد
 مغنی شب سرود این بیت لوری (۱) را، یہ آہنگی!
 کم ہوش مخلص آن دیوانہ، کچ مج بیان، گم شد (۲)

(۱) یک نوع آہنگ کہ ہوقت خوابیدن سرودہ میشود۔

(۲) این پنج مکتوب از نسخہ خطی "رقعات اندرام مخلص" (نہایت ۱۲۳۹ھ) کہ در ذخیرہ راقم الحروف محفوظ است، گرفتہ شد۔

(۳)

اقتباس

از

بدایع و قایع

تالیف

رأی رایان اند رام مخلص

(راجع به فادر شاه ایرانى و سند)

۱۴۶ ب) سعی کلک بدائع نگار بتحریر وقائع دربار

بعد ازان که خاطر عاطر شاه (۱) از تصرف خزائن و دفائن پادشاهی و تحصیل مال و آمانی و پرداخت بمقتضای حب الوطن، قصد مراجعت از هندوستان مصمم ساخت. و مقرر شد که کابل و ٹھٹھہ با تمامی ملک سندھ تا اٹک، در تصرف شاه عالی مقدار باشد. و عهدنامہ درین باب صورت تحریر پذیرد، تا باعث اعتبار باشد. از آنجا که وقت مقتضی آں بود کہ آنچہ بگویند پذیرا میگردد، بدین مضمون— کہ بجنسہ نقلش تسوید میگردد— عهدنامہ بہ نگارش رسید.

(۱) لادرشاه ایرانی.

فقل عهدنامه ایست که حسب الاستدعای^۱ آمناء شاهی،
کارپردازان سلطنت محمد شاهی، بتحریرش پرداخته. و چون
آراستگی یافت، حواله کارگزاران صاحب مملکت
ایران ساختند (۱)

قبل ازین که بندگان عالی حضرت، کیوان منزلت، بهرام
صلوات، سربخ سطوت، شاهنشاه جهان، سلطان سلاطین دوران، بادشاه
ظل الله، اسلام پناه، خاقان سکندر آستان، آسمان بارگاه، السلطان
المکرم و الخاقان الاعظم نادر شاه خلد الله ملکه، ایلچیان بجهت
بعضی امور، روانه حضور این نیازمند درگاه الشهی، فرموده بودند،
و این نیازمند متعهد اتمام آن مطلب گشته. بعد ازان که محمد
خان ترکمان از قندهار برای (۲۳ الف) یاد آوری وارد گردید،
امناء و کارگزاران این دولت، در تسویف و توقیف و تعطیل جواب
نامه اعلیٰ حضرت بر آمده، محرک ماده (۲) مخالفت گردیدند، تا آنکه
ورود موکب همایون عالی حضرت، بحدود هندوستان اتفاق افتاده،
در قصبه کرناال بمقتضای قضا تلاقی فریقین و جنگ سلطانی واقع شد.
نیر جلی الظهور فتح و ظفر، از مشرق آن دولت بی زوال طالع گردید.

(۱) اسماء مواضع و چند کلمات دیگر، در اصل در بعضی جایها غیر واضح
است، و تصحیح آنها، بدون نسخه دیگر دشوار، فریزر (Fraser) در کتاب
خود، موسوم به (History of Nadir Shah 1792) ترجمه این عهدنامه
را دارد. اما این ترجمه چندان مفید تصحیح نیست. (محمد شفیع).

(۲) اصل: یاده.

چون عالی حضرت بادشاه جمشید جاه آن بزرگ ایل ترکمان و سرچشم مردمی و احسان مروت نمودند بصوب (کذا) ایشان مستظمر و از فیض ملاقات و مجالست بزم ارم رشک همایون بهره ور گشته باتفاق وارد دارالخلافه جهان آباد شدیم و تمامی خزائن و جواهر و نفائس و کنوز و ذخائر سلطنت هندوستان برسم نیاز بموجب تفصیل علجده متعلق بآن سرکار ساخته آن حضرت بر حسب الاستدعاء این نیازمند درگاه الهی بعضی را بحیط (بخط؟) قبول موصول نموده — از عالم اهلیت و اتحاد کم سراعات سلسله علیه گورگانیه و سرافیت (سرافیت؟) دوحتم ترکمانیه مطمح نظر قدس منتظر (منظر؟) ایشان میباشد — تاج و نگین سلطنت هندوستان را باین نیازمند درگاه اله مفوض و موکل فرمودند. چون این نوع عطیه عنایت که از پدر درباره فرزندی و از برادر نسبت به برادر نمی آید از آن شاهنشاه (۱۷۱۲ ب) بلند جاه نسبت باین نیازمند درگاه اله بوقع پیوست. لهذا! در برابر این معنی — تمامی ممالک سمت غربی رود اتک دریای سند و خالنه سنگره منشعب از دریای سند که عبارت از پشور و بنگشات و دارالملک کابل و غزنی و کوهستان و مساکن افغان و هزاره جات و قلعه بکهر و سنکر (سکهر) و خداآباد و لارکان (۱) و دیرجات و مساکن چوکیه (۲) و بلوچیه و غیره (و) صوبه تهته و قلعه را هم (۳) و قصبه بدین و پرگنده

(۱) فریزر ندارد - ظاهراً لازده مراد است.

(۲) فریزر ۲۲۵ - Chokias در Glossary of the Tribes and Castes of the Punjab and N. W. F. P. گفته است در Chokiya قبیله است از جاها که در منظمی میباشد (محمد شفیع) در اصل این جوانیه است و مساکن این قبیله در اطراف دراجی و در ضلع تهته است. (ح)

(۳) فریزر Ram (محمد شفیع) این قلعه را همه است که همان وقت در سنده موجود بود (ح)

جون (۱) و پرگنه سموال (۲) و کهبران (کذا) (۳) و سایر پرگنات و بنادر، از ابتدای منابع رودخانه، اتک و بکهر تا جنگ درها و اماکن، که آب مذکور شعب ٲٲٲ را فراگرفته باشد، تا حدی که دریای سند و ناله سند و ناله ساگر (۴) بدریای محیط اتصال می آید (یابد)، و آنچه بهر جهت از جهت (جهات) از مزارعان دریای، اتک و شعبه های آن و در سمت غربی دریای سند و ناله سنگڑه (۴) واقع شده باشد، مخصوص آن دولت نادره و ضمیمه، ممالک محروسه سلطنت قاهره نمودیم، که من بعد، گماشتگان آن دولت، خداداد و بندگان آن آستان سپهر بنیاد، مناشیر ضبط و ربط ممالک و پرگنات مذکوره، و حل و عقد مهمات جزئیة و کلیة اهالی و سکن و رعایا و برایا پای آنجا بوده باشند (۵).

آسنای، این (ورق ۱۴۸ الف) دولت ابد قرین، ممالک مسطور را، از ولایت متعلقه باین نیازمند درگاه موضوع نموده، قلم اسر و نهی را بالکلیه از آنها سرفوع داشته، بهیچ وجه دخل در پرگنات مزبور و

(۱) خرابه شهر جون نزدیک ماتلی (حیدرآباد) موجود هست و همانوقت پرگنه بود

(مظهرشاه جهانی) (ح) فریزر Chan. آئین اکبری (کلکته ۱۸۷۳ ع) ۱: ۵۵۸:

جون (سرکار چاچکان) تحفه الکرام ۳: ۶۳: ۱: جون شهر ناسی سرکار چاچکان است.

(۲) در اصل سمواتی که در سرکار نصرپور یک پرگنه بود. مظهرشاه جهانی (ح) فریزر Sumawali (محمد شفیع).

(۳) فریزر Ketra در آئین اکبری راجع به شاخهای کوه تته می گوید که: شاخیسٹ از سهوان تاسیوی، آن را کهٹر نام بود. (محمد شفیع). در اصل کههیر است (ح).

(۴) ممکن است که ناله ساگره باشد (ح).

(۵) اورائیل کالج میگزین لاهور نومبر ۱۹۵۰ ع ص ۱۰۵-۱۰۶-۱۰۷.

سکنہ و رعایای اینہا (نہ) نمایند . و داور قلعہ و شہر لوهري
بندن و اوچ و سایر ولایت کہ جانب شرقی رود اٹک و دریای
سند و نالہ سنگڑہ (۱) واقع شدہ باشد ، متعلق بمملکت ہندوستان
خواہد بود (۲) .

-
- (۱) فریزر Sankra (محمد شفیع) . نالہ ساکرہ در ضلع تھتہ (ح) .
(۲) ضمیمہ اورنٹیل کالج میگزین لاہور مئی ۱۹۵۱ ع ص ۱۰۸ - در ترجمہ فریزر (۶۲۲)
بعد ش تاریخ کتابت عہدنامہ را دادہ است . یعنی عہد مجرم ۱۱۴۲ھ
لا کھارٹ ص ۱۵۳ ح ۲ - (محمد شفیع) در کتاب نادر نامہ (محمد حسین
قدسی - مطبوعہ انجمن آثار ملی طہران ۱۳۳۹ ش) تاریخ این عہدنامہ بقرار
ذیل ضبط شدہ است - در باغ شلیمار مورخہ ۱۱ مجرم الحرام ۱۱۵۲ھ جری
محمد شاہ تیموری - نادر شاہ افشار - (۱۵۸ - ۱۶۰) در متن اختلاف لفظی
بسیار واقع شدہ است (ح) .

نقل رقم شاه ذی جاہ

درین عهد ہمایوں و زمانہ سیمنت مقرون، کہ ساحت ہندوستان موطاً اقدام اشہب جہانگرد خاقانی و جولانگاہ یکران گیتی نورد قآنی گردیدہ، ورود موکب ظفر قرین، بدار الخلاف شاہجہاں آباد اتفاق افتاد، از عالم اہلیت (و) بمراعات جنسیت سلطنت ہندوستان را، بحضرت فلک رتبت، بادشاہ والاجاہ خدیو جمہر حشمت سلیمان دستگاہ داور دارا شان خسرو عالی مکان، کہ دوحہ اصیل ترکمانیہ و سلیل سلسلہ علیہ گورگانیہ بودہ اند، مفوض و موکول ساختہ وا گذاشتیم. و آن حضرت نیز در برابر این عارف و تاج بخشی، تمامی ممالک آن طرف آب اٹک و دریای سندھ و ذالہ^۱ سنگرہ را، باین دولت نادرہ منتقل ساختند. چون نظر باین عہد و قرار داد ولایاتی کہ از سرحد ملتان و سندھ و ٹیٹھا وغیرہ، در سمت غربی و شمالی آبہای مذکور واقعست، متعلق بایران و خدایار عباسی کہ در آن طرف آب سندھ توطن و استقرار دارد، از مہمات علیہ گورگانیہ و ولایت این طرف آب مقطوع العمل و مسلوب الاختیار می باشد، لہذا ولایت این سمت آب را، آنچہ متعلق با خدایار خان و در تصرف و حیطہ او بود، بہمان دستور، بسیادت و عیالت و شوکت (۱۵۲ ب) پناہ، حشمت و جلالت دستگاہ عالی جاہ، عمدۃ الخوانین العظام، نظام السیادت و الایالت و الشوکت و الجلال، زکریا خان ناظم صوبہ دار السلطنت لاہور و ملتان عنایت فرمودیم. کہ ضمیمہ

محال صوبہ خود دانستہ موافق معمول دولت ابد پیوند گورگانی،
بحیطہ ضبط دارد.

امنای آن دولت روز افزون و کارگذاران آن سرکار سعادت
مقرون بعد ازاں کہ این مراتب را بعرض حضرت پادشاه والا جاہ
رسانند حسب المقرر معمول و منظور داشتہ از مدلول امر مطاع
تخلف و انحراف نورزند و از شایبہ تغیر و تبدل مصئون و محروس
دانند۔ ۱۰ ربیع الاول ۱۱۵۲ھ (۱)۔

(۱) ضمیمہ اورنٹیل کالج میگزین مئی ۱۹۵۱ ع ص ۱۱۵ تا ۱۱۷ (ح).

گذشتن الویه ظفر طراز شاهي، از آب اٹک، بر سبیل
استعجال، و انتظام یافتن قلمرو سنده بحسن تدبیر
شاه ذي اقبال.

ازان جا که مرکوز خاطر خطیر، شاه جم جاه بود که، زود
تر از سهمات هندوستان فراغ حاصل کرده، عنان انصراف بخراسان
منعطف سازند، و باصلاح آوارگیهای امور بخارا و خوارزم — که
هنوز والیان آن جا از گران خواب غفلت بیدار، و از سیاه مستی
غرور هشیار نگردیده، گام از جاده اطاعت و انقیاد منحرف می زدند -
لهذا اعلام ظفر ارتسام شاهي بکچههای متواتر، بیست و یکم
جمادی الثانی سنه یک هزار و یک صد و پنجاه و دوم هجری (۱۱۵۲ هـ)
و بست و دوم محمد شاهي (ورق ۱۵۳ الف) که از آب
اٹک گذشت بیست (۱) و پنجم شعبان المعظم سنه صدر، سایه نزول
بر سر زمین کابل انداخت. و ازان جا بعزم تادیب خدایارخان
عباسي زمیندار خداآباد براه دره (دیره؟) اسماعیل (۲) هوت

(۱) در بیان واقع (ص ۶۲) میگوید: - بتاریخ غره شهر رمضان المبارک ۱۱۵۲ هـ
یک هزار و یک صد و پنجاه (و) دو، داخل کابل گردید. در جهانکشانى
نیز گفته است: (ص ۳۶۷) شش روز کابل مضرب بر اوقات خلافت گشته
— (ص ۳۶۸) رایات جهانکشانى در هفتم ماه مبارک رمضان، از کابل
حرکت نمود- و ازاین بیان تصدیق تاریخ ورود نادر شاه به کابل میشود،
که در بیان واقع نوشته شده.

(۲) جهان کشانى نادری (ص ۳۶۸) - نادرشاه در پنجم ماه شوال وارد دیره
اسماعیل خان گشته.

بحرکت آمده، و هوت و غازی خان دودائی را ایل ساخت (۱) در نواحی سرکار بهکر یک پاره توقف ساخت.

چون هنگام حرکت، از کابل رقم همایون بنام نواب صاحب آغراالدوله بهادر هزبر جنگ (۲) و حیات الله خان بهادر که دران ایام از جانب نواب صاحب آغراالدوله بهادر، نیابت نظامت ملتان داشتند، صدور یافته بود که:- هرگاه السویه، جهان پیما بسرحد خدایارخان برسد، شرف حضور حاصل سازند، و باتفاق قشون همایون بانهظام، سهام، این ضلع پردازند! ازین جهت حیات الله خان بهادر از ملتان برجناح، استعجال کوچیده بارودی معلی رسیدند و نواب آغراالدوله بهادر، بست و ششم شوال سنه مذکور، از پای قلم جمون - که چند روز پیش ازین فتح گردیده بود - کوچیده و یک شب در لاهور متوقف گردیده، بست و سیوم ذی حجه از ملتان براه آب بسواری کشتی و غراب، جانب اردوی همایون روان گردیدند. نقل رقم همایون که از جناب شاه ذی جاه، و نقل فرمان والا شان، که بعد از یافتن مضمون رقم، از جناب اقدس محمدشاه بادشاه غازی، بنام نواب صاحب آغراالدوله بهادر صدور یافته (۱۵۳ ب) مرقوم (قلم) قطائع رقم میگردد.

(۱) رک - جهانکشائی نادری (ص ۳۶۹).

(۲) یعنی زکریا خان استاندار ملتان.

نقل رقم اشرف شاهي (۱)

عالی‌جاه عمدة الخوانین العظام زکریا خان ناظم صوبہ لاہور و ملتان، بشفقت از حد افزون، خدیوان سرفراز گشتہ، بداند کہ :-
چون مطعم نظر اقدس آنست کہ، امسال در ممالک سندھ قلامشی (۱) شدہ، تنبیہ (۲) اشرار بعمل آید، و احتمال دارد کہ احدی از ان جماعت، بسمت ملتان فرار نماید و عبور افواج قاہرہ و کاضی (غازیان) (۳) دین، از آب سندھ، تقریب (۴) تعاقب (۵) گوشمال آن فتنہ بدماک واقع شود، ازان جا کہ فیما بین دو دولت عظمی و دو شوکت کبری جدائی متصور نیست، می باید کہ :
آن عالی‌جاه مہیا و مستعد باشد کہ ہرگاہ ضرور شود و حکم

(۱) این مکتوب در سال ۱۹۲۲ ع در موزہ باستان شناسی دہلی موجود بود. و سید ظفر حسن راجع بہ این مکتوب، سخنرانی در کنگرہ (Indian Historical Record Commission) دہلی ایراد نمود کہ متن آن در مجموعہ ج IV از صفحہ ۲۵ تا ۲۹ درج شدہ و ہمین مکتوب عیناً دران نقل شدہ است و بر لوح آن، مہر دارای این سجع ثبت است:

نگین دولت و دین رفتہ بود، چون از جا

بہنام - نادر ایران - قرار داد خدا

و متن بہ لفظ «آنکہ» شروع شدہ است. (ح)

(۲) اصل - تہتہیہ از - (محمد شفیع) در مقالہ ظفر حسن :- تنبیہ، بعض از ... (ح)

(۳) ظفر حسن :- قاہرہ کاصحاب الدین (ح)

(۴) ظفر حسن :- بعزم تعاقب (ح)

(۵) ظفر حسن :- تعاقب و گوشمال موهیم ایصال جسارت بممالک سلطانی

است از آنجا کہ فیما بین این دو دولت (ح)

مجدد عز صدور یابد، از (۶) لاهور متوجہ ملتان گشتہ در آن نواحی متوقف (۷) و از سر راه فراریان خبردار بشد (۸) کہ احياناً (۹) اگر کسی از آب سنده گذشتہ (۱۰) بان حدود برسد، بہ تنبیہ او پردازد. و نوعی (۱۱) درین باب جد و کد بعمل آرد کہ احتیاج بعبور و تعاقب سپاہ منصور نشود. عواطف شاهنشاهی را شامل حال خود دانستہ، حاجات و ملتمساتی کہ داشتہ باشد، از روی امیدواری، عرضداشت بپایہ سریر اعلیٰ نماید و در عہدہ شناسد (۱۲) - بست و یکم جمادی الثانی سنہ یک ہزار و یک صد و پنجاہ و دو ہجری تحریر یافت. (۱۳) (۱۴)

(۶) ظفر حسن :- یابد از سمت (ح)

(۷) ظفر حسن :- توقف (ح)

(۸) ظفر حسن :- بودہ (ح)

(۹) ظفر حسن :- لفظ «احياناً» ندارد. (ح)

(۱۰) ظفر حسن :- آب سند بحدود ہند بگذرد، مانع شدہ تنبیہ نماید ... (ح)

(۱۱) ظفر حسن :- نوعی شود کہ محتاج بعبور (ح)

(۱۲) ظفر حسن :- تحریراً فی التاریخ ... جمادی الثانی سنہ ۱۱۵۲ھ (ح)

(۱۳) ظفر حسن :- برحاشیہ این مکتوب بقرار ذیل عبارت نوشتہ شدہ:

رقم مکرم محترم، مزین بمہر سامیہ شاهنشاہ ملک بارگاہ نادر شاہ است، کہ بنام نامی، نواب صاحب سیف الدولہ ز دریا خان بہادر دایر جنگ، ورود یافتہ. در سال ۱۱۵۲ھ. (ح)

(۱۴) ضمیمہ اورینٹل کالج میگزین مئی ۱۹۵۱ع ص ۱۱۸ ص ۱۱۹ — ز دریا

خان در لاهور بتاریخ یکم جولائی ۱۷۴۵ع (۱۱۵۸ھ) فوت شد و در مقبرہ

حضرت ایشان خواجہ محمود خاوند المتوفی ۱۵۵۰ع (۹۶۱ھ) بجانب

شمال مسجد کاشی کار، سپرد خاک شد. (نقوش لاهور نمبر ص ۸۸) (ح) و

در تاریخ محمدی راجع بہ ز دریا خان است :

(بقیہ ہا ورقی ۴۷)

نقل فرمان فلک شان محمد شاہی

سیادت (ورق ۱۵۳ الف) و نجابت پناہ امارت و ایالت دستگاہ سزاوار فضل و احسان شایستہ مراحم نمایان مورد اعطاف پادشاہی، مہبط الطاف خلیفہ اللہی، خاندان عقیدت نشان آغردولہ زکریا خان بہادر ہزبر جنگ - بعنایت پادشاہی مفتخر و مباہی بودہ بدانند کہ :- رقم اشرف شاہنشاہ آسمان بارگاہ بنام آن خاندان عقیدت بنیاد ورود یافتہ و متضمن تہیہ و استعداد حرکت اوست از لاهور بجانب ملتان بمطالعہ خاص رسید و نیز مکتوب کہ آن فدوی برای موتمن الدولہ العلیہ معتمد السلطنہ اللہیہ سیادت و نجابت مرتب امارت و ایالت منزلت دانای مدارج دین و دولت شناسای مراتب ملک و ملت اعتضاد خلافت و فرمان روائی اعتماد سلطنت و کشور کشائی خلاصہ مخلصان

(بقیہ صفحہ ۷۳)

«سیف الدولہ زکریا خان بہادر دلیر جنگ بن سیف الدولہ عبدالصمد خان بہادر دلیر جنگ احراری سمرقندی از اعظم امرای عصر و صوبہ دار لاهور و ملتان ۱۲ یا ۱۳ جمادی الثانیہ در لاهور فوت شد. عمرش تخمیناً ۵۶ یا ۵۷ سال. و او داماد اعتماد الدولہ محمد امین خان چین بہادر بود کہ در سنہ ۱۱۳۳ھ گذشت. و پدرش عبدالصمد خان در سنہ ۱۱۵۰ھ گذشت. (ص ۱۲۸) (ح) رک: مائرا لمر ۲: ۱۰۶ سیر المتاخرین ۳: ۱۲ خواجہ عبدالرحیم مخاطب بسیف الدولہ عبدالصمد خان بہادر دلیر جنگ ابن جناب عبدالکریم احراری سمرقندی نزیل ہند از اعظم امرای عصر و صاحب فتوحات و مغازی و صوبہ دار ملتان دہم ربیع الثانی در لاهور فوت شد. عمرش در عشرہ ثانیہ بود. (تاریخ محمدی ص ۹۷) رک: مائرا لمر ۲: ۵۱۴ و سیر المتاخرین ۲: ۹۱

باعزم، قدوه پیش قدمان، معرکه رزم، عمده وزرای رفیع الشان، زبده اسرای بلند مکان، مشیر صایب تدبیر، یار با وفای یکرنگ، وزیر الممالک، عمده الملك مدار المهام، اعتماد الدوله، قمرالدین خان چین بهادر نصرت جنگ (۱) نوشته بود، و مشتملست بر استجازات تقدیم اسر جلیل القدر، از نظر انور فروغ اندوز گردید. ازال جاکم ارتباط و اتحاد این دولتین علین (علیتین) بدرجه رسیده که احتمال اثینیت و مظنه ثنویت، از جمیع (۱۵۳ ب) جهات مرفوع و ممتنع، و تصویر مغایرت از صفحه خاطر روزگار معدوم و مرتفع است، آن امارت منزلت تقدیم لوازم فدویت و خدمت جناب قآن اعظم و

(۱) محمد فاضل قمرالدین خان بهادر اعتماد الدوله نصرت جنگ وزیر الممالک بن محمد امین خان وزیر الممالک اعتماد الدوله نصرت جنگ. ... از نواب بیگم عرف صاحب بیگم که صبیح خواجه عبدالله به هشت واسطه نبیره خواجه احمد کاشانی بوده، مزوج یافتند. سوای آن ازدواج کثیر بودند. و در آخر عهد خلد مکان در سن ۵۴۰۴ چهل و پنجم جلوس عالمگیری، مطابق سن ۱۱۱۴ هـ از پیشگاه ظل سبحانی از خطاب قمرالدین خان سرفراز شده. در عهد محمد فرخ میر بادشاه در سن ۱۱۲۷ هـ مطابق سال سیوم جلوسی از تعلقه بخشی گری و داروغه غسل خانه ممتاز بود. و در ۱۱۳۳ هـ مطابق سال دوم جلوس محمد شاهی، از خطاب اعتماد الدوله نصرت جنگ سرفراز شده و در ۱۱۳۷ هـ مطابق سال ششم محمد شاهی بعد خلعت وزارت نظام الملك آصفجه مرحوم بسبب حرکات نا ملایم بادشاه و اعل سلطنت بهادر معزدرسنه مذکور از خطاب وزیر الممالک اعتماد الدوله میر قمرالدین چین قلیچ خان بهادر نصرت جنگ ثانی سرفراز شد. و از خدمت وزارت ممتاز بیست و پنج سال وزارت نمود و در ۱۱۶۱ هـ همراه احمد شاه بن محمد شاه بادشاه در جنگ احمد شاه درانی، از ضرب گلوله توپ مقتول شدند. بهادر معز هشت پسر و شانزده صبیح شد. (مائر الامراج ۱: ۳۵۸) در تاریخ محمدی (ج ۲ حصه ۶) احوال شهید شدن بهادر معز به بدین قرار ثبت است: «میر محمد فاضل بن محمد امین خان سپه سالار بار باوفا، از اعانم اسرای هند، و وزیر محمد شاه بادشاه. روز جمع ۲۲ ربیع الاول در نزدیکی سهرند، در جنگ احمد ابدالی افغان کشته شد. عمرش ۶۲ سال و قیل لمتبر. و پدرش در سن ۱۱۳۳ هـ گذشت (ص ۱۴۲ - مطبوعه علی گره ۱۹۶۰)

خاقان اکرم را از واجبات شمرد و استرضای آن نیرِ سمای عظمت و جلالت را بی تفاوت مرضی مقدس ما داند و بهیشتی مستعد نهضت و مہمہای عزیمت باشد کہ مجرد ورود رقم مجدد بلا توقف و اہمال روانہ شود. و در کمال سرعت و استعجال خود را بنواحی ملتان رساند و نحوی در انسداد معابر گروہ فراریان و انضباط طرق منہزمان، مساعی جمیل بکار برد کہ احدی ازان جماع و خیم العاقبت از آب سندھ باین جانب نتواند عبور کرد. و احياناً اگر اجل رسیدہ از آب مذکور بگذرد باید کہ دقیقہ از دقائق تنبہش فرو گذاشت ننماید و فوراً در اسر و استیصال او جد بلیغ از قوت بفعل آرد. و اگر باستلام سده سنیم مامور گردد بی تأمل و تراخی در پیش گاہ سلطان سلاطین زمن حاضر شدہ سعادت ملازمت حاصل نماید و ہر گاہ مرخص فرمایند بحدود متعلق خویش معاودت نماید و در عہدہ شناسد و عرضداشت مرسلہ آن مصدر ترددات نمایان مشتمل بر افتتاح قلعہ جموں و یاہو (کذا) کہ در حصانت بر اکثر قلاع ہندوستان تفوق دارد و کفرہ فجرہ (۱۵۵ الف) باستظہار آن ہردو (حصن) حصین بمصدر انواع فساد میشدند خصوص درین ایام کہ خبت باطنی و نخوت جبلی آنها بکمال ظہور رسیدہ بود از نظر اکسیر اثر گذشت. از پیش گاہ فضل و کرم آن مورد تحسین فراوان و آفرین بی پایان بموہبت عطایا ممتاز و سرفراز گشت. باید کہ شکر این مراحم عظمی و عنایات والا بجا آورده تفقدات اقدس اعلیٰ در باب خود مرتقی و متزاید داند — چہار دہم شعبان سنہ بیست و (و) دویم از جلوس والا تحریر شدہ (۱)

نزول رأیت ظفر آیت شاهی، بالکئه زمینداری
خدایارخان آن مصدر حرکت لغو. و آخر رسیدنش
بملا زمت همایون و شسته گردیدن نامه جرمش بزال عفو.

خدایارخان عباسی که از زمینداران سرحد، باعتبار ملک
و مال و سپاه مثل او بالفعل نیست، از آن هنگام که شاه فلک
بارگاه بر سر قندهار رسیدند، خیالات دور از کار، از عالم سر راه گرفتن
افواج فیروزی آثار و در صورت عبور از دره پرداختن بجنگ و کارزار
در خاطر داشت. و از غلط فهمی ها که لازم طالع برگشتگی و
ادبار است، خود را حریف همچو صاحب اقبالی، که مانند آفتاب
عالم تاب به شعشم برق شمشیر مشرق و مغرب بتسخیر آورده،
میبینداشت. درین ولا که طنطنه توج الویه ظفر طراز، از خواب
سنگین غفلتش بیدار ساخت، فوجی را (۱۵۵ ب) بسر کردگی پسر
خود در مقابل گذاشته، خود با مال و ناموس از خدایاد حرکت
کرده در قلم امرکوت (۱) - که ظاهرا پیرامونش، دو طرف
تل های ریگ و دو طرف دیگرش آب (۲) است - طرح اقامت
انداخت. چون اعلام شاهی قریب بسرحد زمینداری او رسید، پسرش
نقوش مغشوش جنگ را، که بر لوح دل مرتسم داشت، بعرق خجالت

(۱) جهانکشی نادری ص ۳۷۰.

(۲) جهانکشی: - عمرکوت محلی را که در دشت بی آب و آذوقه واقع و بمصالحات
مشهور و سی فرسخ از آب و آبادانی دور است. بیان واقع ۶۸ - بعمرکوت که
قلم ایست در میان بیابان ربگستان که در اطراف و جوارب ل آب دارد و ل
آبادانی... پس ظاهر است که مذکور آب در متن بی محل است (محمد شفیع)

و انفعال پاک شستم، مستعد بملازمت گردید. (و) حرف مصالحه و ادای پیشکش - مشروط باینکه به پدرش تکلیف ملازمت نشود - در میان آورد. بدرجہ پذیرای نرسید. و آن جوان ساده بزنندان مکافات نظر بند گردید.

چون اعلام اقبال بطریق یلغار و استعجال، بعزم تسخیر قلعہ امرکوٹ پیشتر حرکت نمود، تزلزل در بنای صبر و توان خدایارخان افتاد. همان وقت ناموس و مال از آن جا بریگستان زمین نقل کرده، برای تدبیر بیست و دو لک روپیا که جهت آن، باربردار پیدانشد، کوچیدن خود بر فردا که از فردای قیامت کم نبود قرار داد (۱). شاه ذی جاہ بدریافت این معنی که هنوز شکار از دام نه جستم است، (۲) بیست و هشتم ذی قعدہ سنہ صدر از لادکانو (۳) که سی فرسخی امرکوٹ است، یلغار کرده، فردای آن (۴) بیست و (و) نهم، هنگام انتشار طباشیر سفیدہ صبح، ناگهان بر سر قلعہ مذکور رسیدند. و حسب الحکم بہادران جنگجو و یلان رزم جو، قلعہ را بسان ننگین خاتم، از چار طرف در میان گرفته، (ورق ۱۵۶ الف) بسوختن و کندن متوجہ گردیدند. آن از کردار خود نادم و پشیمان، یعنی خدایارخان بہم جهت رائہ سلامت مسدود دیدہ، الامان و ز نہار جویان رسیدہ ملازمت نمود. و باین

(۱) بقول صاحب بیان واقع، خدایارخان میخواست - از عمرکوٹ حرکت نمودہ سوارکشتی شوند - و تا هنگام مراجعت نادر بایران - در جزائر این ضلع اقامت گزید - (محمد شفیع)

(۲) جهانکشای: روز شنبہ ہشتم آن ماہ. لاکھارت ص ۱۶۰ نیز ۲۸ ذوالقعدہ را اختیار نمودہ است (محمد شفیع)

(۳) جهانکشای: - لارکانہ (محمد شفیع)

(۴) جهانکشای: - روز یک شنبہ نهم سه ساعت از روز گذشتہ. اما شک نیست کہ صوابش بیست و نهم است نہ نهم (محمد شفیع)

تدبیر که می بایست پیش ازین بعمل آورد، در عافیت بروی روزگار،
خود کشود. شاه سلیمان بارگاه بمقتضای این که: مصراع:
در عفو لذت نیست که در انتقام نیست!

از جرمش تن چشم پوشیدند و بعین عنایت جانب او نگریسته، خطایش
بکلی بخشیدند. بست و دو لک روپیا که در قلع امرکوت
بود، میرسامان سرکار، دم نقد با یک پاره جواهرش ضبط نمود (۱).
اعلام جهانکشا مراجعت نموده به لادکانو — که بهیر و بنگاه دران
جای بود — رسید و تدبیر معاملت الکّه، زمینداری خدایار خان، که
از روز ملازمت ملازم رکاب همایون بود، در پیش گردید (۲).

-
- (۱) بقول میرزا مهدی (جهانکشی، ۳۷۱) — "بهر جهت یک ترور متجاوز
بتحویل گنجوران کنوز عامره انتقال یافت" صاحب بیان واقع (ص ۶۹)
گفته است که: در وقت محاسبه اموال و اجناس خدایار خان وی حاضر
بود — "اکثر اشیای سلاطین صفویه که ارباب قلم کهنه ایران می
شناختند، در اثاث البیت او مشاهده نموده" — معلوم شد که افغانه
قندهار چون به "جان و مال والی ایران" متصرف شدند، این تعایف کتیب
را با طراف و جوانب فرستاده میفروختند (محمد شفیع)
(۲) اورنیل کالج میگزین ضمیمه (فبروری ۱۹۰۱ ع ص ۱۲۱ ص ۱۲۴)

مرتبهء ثانی، رسیدن نواب آغراالدوله بهادر هزبر جنگ، در اردوئی ظفر قرین، و بعد تحصیل سعادت ملازمت مشمول مزاحم گردیدن از جانب فرمانروای ایران زمین.

در اوراق گذشته مسطور است که بست و سوم ذی الحجه سنه یک هزار و پنجاه و دویم هجری نواب آغراالدوله بهادر از ملتان بسواری کشتی احرام زیارت قبله آمال - که عبارتست از جناب شاه ذی اقبال - بستند و در بند رسیدن بهیر و بنگاه و کارخانه جات (۱۵۶ ب) نبوده بطریق یلغار روانه گشتند. درین ولاکه للارکانو مضرب خیام اردوئی اعلی بود پنجم محرم الحرام سنه صدر، هفت گروهی لشکر ظفر اثر رسیده، چون شب سردست آمد، متوقف گردیدند. و فردای آن ششم باتفاق خواجه محمد فاضل خان و میر نعمت خان و حاجی محمد امان خان بسواری اسپ، مسافت راه را که بنا بر تزاکم اشجار و نشیب و فراز زمین، در نهایت ناهمواری بود - قطع ساخته و عبور ناله آبی که اسپان ازان بشنا گذشتند - پرداخت، قریب بدوپهر نزدیک به اردوئی معلی رسیدند. در راه حیات الله خان بهادر و میرزا ابوالحسن همشیره زاده عبدالباقی خان مرحوم و حسین بیگ خان نسچی باشی که حسب الامر جلیل القدر، بتقریب استقبال پیشوا آمده بودند، اتفاق ملاقات افتاد. و بعد داخل شدن باردوی گیهان پوی - چون شاه جم جاه در مشکوی اقبال تشریف داشتند - در خیمه حیات الله خان

بہادر توقف روداد۔ دو گھڑی روز باقی مانده کہ شاہ خورشید کلاہ، بارگاہ سلطانی را، رونق بخشیدند۔ آغر الدولہ بہادر باتفاق میرزا ابوالحسن مزبور و مرزا مہدی بمنصب منشی گری مامور، بملازمت ہمایون مستسعد گردیدند۔ از پیش گاہ اشرف زیادہ بر سابق تفضلات (۱۵۷ الف) مبذول گشت۔ و از راہ عنایت مکرر کلمات تفضل آمیز، ازین پیدا عالم کہ: بنابر سفر طویل ہرج (ورق ۱۵۷) بسیاری بشما لاحق شد۔ بر زبان شفقت ترجمان گذشت۔ بنابر اینکہ آغر الدولہ بسواری کشتی جریدہ رسیدند، و کارخانجات کہ براہ خشکی می آمد، هنوز اثری ازاں نبود۔ و خیم و فرش و طعام وغیرہ ضروریات معاش، میر سامان سرکار دولت مدار، حسب الحکم سر انجام نمود۔ چون نقش اخلاص ایشان درپیش گاہ ضمیر انور درست تر از سابق نشست، سم شنبہ ہفت شہر صدر خلعت خاص، چہار پارچہ — کہ عبارت از کرتہ و بالاپوش زربفت و مندیل و کمر بند یزدی است — بنواب صاحب حیات اللہ خان بہادر و بدیگر ہمراہیان، در خور استعداد ہریک، شفقت گشت۔ (۱)

تتمہ احوال خدایار خان عباسی

خدا یار خان کہ بعد تحصیل ملازمت در رکاب ظفر انتساب بود، دریں ولا کہ مراحم شاہانہ اورا از خاک پر گرفتہ بخطاب شاہ قلی خان (۱) و عطایٰ رقم بحالیٰ زمینداری و تفوض صوبہ داری ٹھٹھہ — مشروط باین کہ دو لک روپیہ ہر سال داخل خزانہ والا نماید و یکی از پسرانش با دو ہزار سوار ہموارہ ملازم رکاب ظفر انتساب باشد — سر بلند فرمود (۲). و خان مذکور کہ نظر باعمال خویش نیم جان داشت — از پیش گاہ اشرف بیافتن اسپ باساز طلائی، طمع عثمان از کف رفتہ دولت بدست آورده حسب الحکم یازدہم محرم سنہ صدر مراجعت (۱۵۷۷ھ) بوطن نمود. ع

از بخت شکر دارم و از روزگار ہم (۳)

-
- (۱) رک: جہانگشائی نادری ص ۳۷۵ و بیان واقع ص ۷۰-
 (۲) خواجہ عبدالکریم گفتہ است (ص ۷۰) کہ نادر دوپسر خدایاوخان را بطریق یرغمال ہمراہ گرفت (محمد شفیق).
 (۳) اورینٹل کاليج میگزین ضمیمہ فبروری ۱۹۵۱ ع ص ۱۲۶.

حرکت الویہ، جہاں پیمای شاہی، از آلکہ، زمینداری
خدایار خان، جانب قندھار بارادہ خراسان، و دستوری
یافتن نواب آغرا الدولہ بہادر بجانب ملتان.

چون خاطر خطیر شاہ ذی جاہ، از انتظام مہام ہندوستان، بکلی
فراغ حاصل ساخت، ارادہ، مملکت خراسان، بنا براینکہ از آوارگیہائی
آنجا خلجانی بخاطر بود، بر ضمیر انور پرتو انداخت. لہذا
دوازدهم محرم الحرام سنہ ہست و دویم محمد شاہی شروع
سنہ یک ہزار یک صد و پنجاہ و سویم ہجری روز یکشنبہ در
خیم خلوت تشریف آوردہ، بر آریکہ، اقبال جلوس نمودند. و نواب
صاحب آغرا الدولہ بہادر را بمکرمات اسپ عراقی نژاد تیز خرام تر
از صبا بازین و ساز طلام و تسبیح عقیق البحر کہ شمسہ، مروارید بیش
قیمت داشت. و دران وقت بدست حق پرست بود. و حیات اللہ خان
بہادر را بخطاب شہنواز خان (۱) سرفراز فرمودہ، بر عنایت اسپ
باساز نقرہ و شمشیر با قبضہ، مینا دلجوئی نمودہ، بتعلت نظامت رخصت
فرمودند.

نواب عالی جناب، همان روز از اردوی، ہمایون کوچیدہ، کنار آب
منزل ساختند. و فردای، آن سینردہم شہر سنہ، صدر روز دوشنبہ
شاہ سلیمان (جاہ - ظ) سا ہجہ، اقبال را بجانب خراسان
برافراختند. (ورق ۱۵۸ الف). (۱)

(۱) رک: جہانکشانی نادری ص ۳۷۳

(۱) ضمیمہ اورینٹل کالج میگزین فبروری ۱۹۰۱ ع ص ۱۲۶ ص ۱۲۷

(۴)

نادر نامه

یا

شاهنامه نادرى

تالیف ۱۱۷۲ هـ

(اقتباس راجع به نادرشاه ایرانى و سند)

(۲۱۹) در بیان وقایع قوی ٹیل مطابق ۱۱۵۲ھ و
وقایع آن سال

(۲۲۳ص) چو از کارِ کابل به پرداخت شاه
فرستاد سوی 'هری' دستگاه

پئی گوشمال یکی فتنه جوی	ز عباسیان شد چنین چاره جوی
که چون سیل، با آن سپاه گران	سوی 'سند' تا بد ز کابل عنان
با آهنگ عباسی بد نشان	که میبود نامش خدایار خان

در بیان حرکت موکب همایون بسند و گرفتاری خدایارخان

زمین دار مطلب به بزم سخن
چنین سازد از گفتگو انجمن
که سردار سند (۱) آن خدایارخان
که می بُد، نژادش ز عباسیان
بوقتی که دارای یزدان پناه
بایران زمین داشتی دستگاه
همیش بران در پئی عرض حال
ز اخلاص میبود پوزش سگال
درین سال کان رایت افراز کین
سوی هند رو کرد از ایران زمین
(ص ۲۵۲) خصوصاً روزیکه اقصای سند
بروگشت مستولی از بس هراس
درین وقت کان خسرو تاجدار
ز آشوب آن دولتش بود یاس
دران سر زمین تراوت (۲) مصیر
بکابل زد آوازه گیر و دار
جهان جو بمنزلگم گرم سیر
بدان خان مشهور شوکت پناه
نقی خان نظر کرده لطف خاص
بسر داری فارس بد سرفراز
اسور بنادر منسحق باو
چنین داد فرمان خدیو جهان
بسمت بنادر بفیل و غراب
بود آنچه حاضر دران بحرو بر
کمز اخلاص بود دستی دراز
که تا مسقطش بود دگر لنگر و کشتی کوه تاب
پذیرفته آن ملک رونق باو
تمامی همان خان صاحب هنر

(۱) در متن هند نوشته شده است که سهو کاتب معلوم میشود.

(۲) در اصل طراوت باشد

ز دریا گذشت در آن انقلاب
 نماید بزودی ز دریا عبور
 و زان پس با آهنگِ سَند از شتاب
 از آن راه پر جنگل پیچ پیچ
 با یلغار افشوده پسای ثبات
 بهر دیره خانی که بد جای گیر
 پس از آزمایش بیازوی خویش
 و ز انجا به نزدِ خدا یار خان
 اگر خود شتابد ز فرمان بری
 از آن به کزین لشکر بی کران
 همین حکم را کرده تعویذ خویش
 که تقصیر او نیست چندان شگرف
 بدان درگم آمد دگر ره خبر
 چنان زور آورده بر وی هراس
 ز آهنگ شه دارد آن دار و گیر
 تهی سازد آن ملک از بیم شاه
 جهان جو بسال و فتیل و کلک
 ز دریایِ سَند آنچنان بر گذشت
 ز دریا گذشت دران گیر و بست
 جو عباسی، آگه شد از انقلاب
 ز جای که بد پای تختش (۳) دران

برون آرد آن جملگی را ز آب
 بدرگاه رو آرد از راه دور
 با یلغار آورد پا در رکاب
 فتوری بغزم اندر آورده هیچ
 عنان تاب شد جانب دیره جات (۱)
 پس از سرکشی گشت فرمان پذیر
 نهادند پای باخلاص پیش
 جهانجوی فرمود حکمی روان
 بدربار دولت درین داوری
 شود سَند ویران کران تا کران
 نهد پای همت باخلاص پیش
 که آن سان عنان را نمائیم صرف
 که در وی ندارد نصیحت اثر
 که از شه بشفقت ندارد قیاس
 که گجرات ازین پس کند جای گیر
 کند بندر صورت (۲) آرامگاه
 نوعی که شد خیره چشم فلک
 که شاهین نه پرد باقصای دشت
 رهی بر هم جنگل و چوب بست
 که بگذشت دارای ایران ز آب!
 در آن فتنه سردار عباسیان

(۱) دیره جات یعنی دیره اسمعیل خان و دیره غازی خان.

(۲) بندر صورت که در هند است.

(۳) پای تخت خدا آباد بود که خرابه آن تا حال در ضلع دادو موجود است.

تمهی کرد جا از طریق فرار
یکه قلع بودش عمر کوت (۱) نام
بروجش بکیوان بر افراشته
ز آبادی آن قلع استوار
گمان کرد کافواج ایران سپاه
بدان قلع آرام کرد و نشست
جهانجو چو آگ شد از مدعا
بفرمود (ده) روزه یکسر سپاه
و زان پس بدان دشت یلغار کرد
بیک روز و یک شب که ره کرد طی
خدایارخان را دران گیر و دار
ولی طالع خسرو چیره دست
سحر گم که خورشید زرین کلاه
گرفتند آن لشکر بیکران
خدایارخان را دران گیر و دار
برون آمد از قلع با فوج خویش
هماندم سواران بهرام کین
نبودش پئی جنگ نیروی دست
گروهی سوار از همان گرد راه
(ص ۲۶۲) به حبش جهانجو اشارت نمود
که گنج و زر و گوهرش هر چه هست
(۱) در ضلع ژربار کر شهر یست که تا حال آباد هست. اکبر بادشاه در همان
قلع بدنیا آمده بود.

زسیم و زرش بیشتر یک کرور	بضبط اندر آمد دران شر و شور
دگر هر چه بودش سلیم و دواب	در آمد بسر منزل اکتساب
دران قلعہ ہم ہر متاعی کہ بود	دران روز لشکر تصرف نمود
و ز آنجا سوئے لار کاہ دماں	سر سروان کسرد عطف عنان

در بیان وقایع یچی ٹیل مطابق سنه ۱۱۵۳ هجری

خدا یار خان هم دران رهگذر
 ز ایام هجرت درین پهن دشت
 باهنگ خازرمیان شتا
 قزلباش فروردی از صحن باغ
 ز اردوی صاحب خروج سحاب
 که بهر قدم خدیو بهار
 همان باد پیمای نسیم غیسور
 ابوالفیض ابر، از هوای شکوه
 به تخت حمل خسرو آفتاب
 بنوروزی اقلیم گیر بهار
 بهر شاخ گل مطرب عندلیب
 چو آن رنگ و بوی بهار نبرد
 گل لاله عباسی دشت جنگ
 بهم بر زن رونق هر بهار
 پس گیر و بست خدایار خان
 بعاجز نوازی جهان شهریار
 زمینداری سند، بار دگر
 یکی سمت هم شاه صاحب خروج
 بفرمان شمع بود حبس نظر
 سه و پنجم و الف و صد چون گذشت
 جهاندار خورشید بر زد لوا
 بر فروخت از شمع لاله چراغ
 باقلیم گلشن رسید این خطاب
 شود بزم گلشن زمرد نگار
 بنمازد بر اطرف گلشن عبور
 سوی دشت پائین نیامد ز کوه
 به توران دی گردد افراسیاب
 بساط افگند بر لب جوبار
 برد از گل و سرو تاب و شکیب
 بهار و خزانش گل سرخ و زرد
 کهن سرو باغ شتاب و درنگ
 جهانجو شهنشاه ایران مدار
 ز شفقت بروشد بسی مهربان
 بر افراختش پاییه اعتبار
 بدو ساخت مرجوع آن نامور
 که از سند بر سر زمین بلوچ

بخان بلوچ، آن ارادت مآب
 سپرد و ازان سرحد بی وجود
 ز نزد محمد شم (۲) سرفراز
 یکی کاروان آمد از راه هند
 بی جا خالی، خسرو تاجدار
 فرستاده بود، آن سرفراز شاه
 شهنشاه ایران هم از عرض راه
 که از بلخ، مانند صبح امید
 طراوت سرشتان نازک بدن
 به پشت مطایای (۳) گردون بدوش
 بکسی که نامش ندارد مزه
 چو در هند، آن جنس نازک بها
 دگر برق تگ اسب صرصر خرام
 هم برق و آهنگ گیتی نورد
 بد آن کاروان ساخت دنباله رو
 بم جا خالی، خسرو هندیان
 کز اخلاص بودش محبت خطاب (۱)
 دل و دست اقبال، فارغ نمود
 ز هندوستان با هم برگ و ساز
 بایوان دولت ز اقصای سند
 ز هرگونه چیزی که آید بکار
 بدربار دارای ایران پناه
 یکی کاروان نزاکت پناه
 هماندم بشیرینی، از ره رسید
 لطافت طرازان شکر شکن
 ز افتاد گیها، شده شال پوش
 مبرهن شود معنی خربزه
 عزیز است و نایاب چون کیمیا
 ز خیل عرب همچو لیلی بنام
 هم جلوه سازان دشت نبرد
 بهم آب و آتش شده در کرو
 فرستاد دارای ایرانیان

(۱) محبت خان بلوچ

(۲) محمد شاه پادشاه دهلی

(۳) جمع مطی. اسب و مرکب که سوار شوند

در بیان انصراف موکب همایون بجانب ایروان و عزیمت ترکستان

قلم بر جبین صریر خیال	چنین زد رقم صورت این مقال
که از هند تا سند و کابل زمین	چو پرداخت دارای ایران زمین
جهانداری عزم آن کاسیاب	گل ملک طوران گرفت آفتاب
ز کابل به هر سرحد مملکت	یکی حکم از صاحب سلطنت
چنین شد مقرر کز ایران زمین	مهیا نمایند اسباب کین
پی کار توران بر آرند دست	بهر جا ز رخت و سلیم آنچه هست

(۵)

اقتباس

از

نامهء نغز

تصنیف

باغ علی سندی

(راجع به تسلط نادر شاه ایرانی بر سند)

•

عزیمت فادر شاه بجانب سالار سند و کیفیت پرسیدن
از میر متاره (۱) وکیل نور محمد عباسی والی ملک سندھ

چو سلطان مغرب به مغرب برفت	بمغرب رخ خمر آورد نفت
و زان باز زد مرغ بانگ سحر	سفیدی برون کرد از کوه سر
هم مردم از خواب بیدار شد	به کار جهان شاه هوشیار شد
بر آراست یک بزم از نو سرشت	صفه بستم پیراسته چون بهشت
چو از کار دهلی به پرداخت شاه	به سوی بکهر باز پرسید راه
به بزم اندر آن مرد غماز بود	به گفتار بدکار در ساز بود
به شمع گفت آن مرد گوئنده راز	زبان خود به گفتار کرد او دراز
شنو! من یکی با تو گویم خبر	تو ای شاه ایران والا گهر!
یکی طرفک راز دارم نهان	یکایک بگویم به شاه جهان
ز نور محمد که او تاجور	سپهدار عباسیء نامور
و کیلی به دهلی ست هشیار کار	متارا و را نام دل هوشدار
چو گفتار او شاه در گوش کرد	ز گوش اندران هوش در جوش کرد
بفرمود: تا کس بر آرد خبر	ز هشیار دل میر نیکو گهر

(۱) میر لطف الله لکملوی معروف به میر متارو که در آنوقت در دهلی بود.

نسچیتی بیامد به نزدیک شاه
چنان گفت پیشش فرستاده مرد:
نهانی یکی، از تو جویدم خبر
چو بشنید او، میر نیکو نهاد
بیامد بر شاه قادر دلیر
بپسید تخت آن به صف بر نشست
پس آن گاه از میر، پرسید شاه:
ز خویشان خود چند دارد سپاه؟
جواب سخن، میر با شاه گفت:
ز خویشان هزارند گرد دلیر
سپاه دگر بسی شمارند بیش
هم گرد بازوی جنگ آوران
بمیدان کین، با سپاه درشت
چو شبخون در آرند در کار زار
بمیدان دلیرند، و هوشیار بس
هم تیغ زن، مرد پر خاش جو
دلیرند، از یک دگر برترند
به قوت چو پیل و به پیکر پلنگ
ز لشکر نه ترسند، بی باک تر
گر آن فوج سالار جوش آورد
ازین جا فرو باشد از سال راه
چو بشنید، فرمود باخشم جوش:
به سوی سپهدار بیدار دل

بد و گفت، بشنید، پیمود راه
شهنش به خوبی ترا یاد کرد
تو نیز ای جوان، راست گو سربسر
سوی شاه ایران قدم بر کشاد
که بر تخت بود آن جوان تند شیر
به نیکو زبان کار با شاه بست
ز سالار و از ملک و گنج و سپاه
ازین تا به سالار، چند ست راه؟
سخن راستی را نباید نهفت
ابا لشکر و کوس چون تند شیر
بجز لشکر نامداران، خویش
نه ترسند از تیغ کند آوران
هنوز آن جوان بر ندادند پشت
ز یک صد، گریزان شود ده هزار
از او، گوی میدان، نه بردند کس
هم نیزه بازان، هم تند خو
تو گوئی مگر ازدهای نراند
بدست هم گرز و تیغ و تفنگ
به میدان دلیرند، چالاک تر
دل کوه را در خروش آورد
به سختی به بالا نشیب و تباه!
نویسم یکی نامه، با رای هوش
که او هست هشیار بیدار دل

به نرسی به گرمی سخنهای چند
 که باشد هنردان و هم تیغ زن
 سخنها رساند ز گفتار هند
 همان تاج و آن گنج تخت و کلاه
 ز قندهار و هندوستان تا به روم
 سراسر گرفتیم روی زمین
 که پنهان بود آفتاب منیر
 یکی نور شمع و دیگر نار چنگ
 بر آن سو بر آرد زند پای او
 بد از تخم مهتران نیک زاد
 پیام ورا گفت از بیش و کم
 جوان مرد بگرفت بر زین نشست
 به سالار برگو بر و انجمن
 به سوی سپهدار والا گهر
 پسر باشد او را بود نامدار
 رساند به من باج زر بی قصور
 کند ملک داری بدستور خویش!
 بر آمد به سالار پیمود راه
 دو گرد بر آمد ز دهلی برون
 دو هفته سر آمد ز یک روز کم
 به سالار زود آن خبر بر رسید
 که آمد میانجی ز اقصای هند
 جوان مرد باهوش فرخ نهاد

یکی نام بنویس بر هوش مند
 میانجی گزین گرد از انجمن
 برد نام بر سوی سالار سند
 چنان : چون گرفتیم شاه و سپاه
 هم شهر دیهیم و از مرز بوم
 بشمشیر و باگرزه و نیزه کین
 ستاره بود آن زمان اوج گیر
 دو شعل ز یک شعل دارم به جنگ
 بهر سوره آرد دل رای او
 دلاور جوان بود نیکو نهاد
 محمد علی نام سلطان بهم
 بدو گفت : برگیر نام بدست
 و زان باز گفتش : که زینسان سخن
 نخستین فرستد یکی باج زر
 دیگر آن که بالشکر ده هزار
 به لشکر بود دائم اندر حضور
 نوشته دهد عهد منشور خویش
 جوان چونکه بشنید گفتار شاه
 متاره به همراه او رهنمون
 به کشتی نشستند هر دو بهم
 به نزد بکهر کشتی آمد پدید
 چو آگاهی آمد به سالار سند
 متاره به همراه آن نیک زاد

شراعی بر افگند شب نیل گون جهان گشت در سایه قیرگون
دَد و دام در خواب بردند سر بتابید بر آسمان شب قمر
سپیده بر آورد از شرق رو جهان پرشد از مردمان های هو

خبر رسیدن به خدایار خان از آمدن میر متاره و
محمدعلی بیگ سلطان بهم و کیل نادرشاه به نزدیکی
دریا و پیشوا آمدن خدایار خان والی سنده

برون شد کلهدار گیتی فروز سیه چادر از شب بدرید روز
سپهدار از خواب بیدار گشت به سوی میانجی بر آمد ز دشت
بزد کوس برخاست آواز نای سپهدار بنهاد بر اسپ پای
پوشید پهنای هامون زمرد شده خشک دریای گردون به گرد
غور کوس شب پور بر شد بهم وزان نای سر غین برخاست دم
زمین یک قدم بر نه بی مرد بود نه یک برج در چرخ بی گرد بود
یکی تند شولک بزیر اندرش کلاه و دگر بربری بر سرش
بزیں اندرون گرزه چون پلنگ به تن جوشن رومی خواب رنگ
دگر سوی فرزند آن نیک زاد جوان بخت نامش محمد مراد
یکی خنجرش کابلی در بغل بر آمده با گوهر و لعل و زر
بسر طره نامور شاهوار جوان مرد با گرز سام سوار
ز انبوهی لشکر بی کراں زمین گشت بر پشت ماهی گران
سواران بهر سوگروها گروه زمین تنگ زو آسمان در ستوه
بگردید از گرد مغز جهان شد از گرد گردون خور در نهان
چو خاک زمین بر هوا برد سر ازان بر زمین خور نه کرده گذر
زهر سو دوان اسپ و پیل و شتر دهان جهان گشت از گرد پر

چو خاک بر زمین، بر هوا برد سر
 سپهدار بیدار دل، با سپاه
 کرد و دشت در با هم مرز بود
 چو نزدیک شد میر بفشرد کام
 چو چشمی بیفتاد بر یک دگر
 فرود آمد از اسب هر دو سوار
 نشستند هر دو بسر پشت پیل
 سوی خانه زرنگار آمدند
 چو سالار با میر همراز گشت
 نشستند در خانه زرنگار
 به پرسیدم پرسیدنی هر چه بود
 سرانجام کردند تدبیر کار
 فرو رفت خورشید بیگانه شد
 متاره سوی خوابگاه رفت باز
 ازان بر زمین خود نه کرده گذر
 پیامد ابا تاج زرین کلاه
 به خورشید بر آسمان گرد بود
 سلامش به گفت آن: علیک السلام
 ازان رو متاره و زاین نامور
 گرفتند با یک دگر در کنار
 روان کرد آن پیل را بر دو میل
 به بزم اندرون، شاهوار آمدند
 ابا خود یکایک سخن ساز گشت
 ندادند کس را دران خانه بار
 سخن در سخن گفت، گوهر فزود
 دل خود نهادند بر کار زار
 سپهدار در پرده خرده شد
 ازان کار تدبیر کردند ساز

مجلس آراستن خدایار خان والی سنده با نامداران، و

طلب کردن محمد علی سلطان بهم را، که وکیل

نادر شاه بود، و جواب دادن اورا

چو صبح دمید از سیاهی به بر
 فرو زنده شد بر سپهر آفتاب
 به دروازه آمد پسر سر بسر
 یکی بزم را کرد با سروان
 گران سایه کان را بر خویش خواند
 فرو بست خور چادر بر شهر
 بر آمد سپهدار از خفت خواب
 به تیغ و تفنگ و به زرین سپر
 به لردان جنبی به کند آوران
 بهر کونیه داستانها برانند

نشستند در پیش سالار سند
 دو رویه سپه بر ستاده براه
 بگسترد فرش بم دیبای چین
 صف اولین را به زر بفت بست
 به بزم اندر آمد، چو غرنده شیر
 نشسته، بسر کرسی زرنگار
 به یک دست، پورش محمد مراد
 به سوی دگر، احمد یار خان
 عطر خان نشست، به سوی دگر
 غلام نبی در صف بر نشست
 به گرداندرش لشکر بی کراں
 دو طرف بره بر ستاندند مرد
 میانجی در آمد به بزم دماں
 به هر سو همی دید، میرفت راه
 به ره دید چون لشکر بی کراں
 کم او حاکم الحاکمین بر ترست
 فرستاده، چون روی سالار دید
 بر نامور نام، بر نهاد
 بر آورد سالار روی برش
 پس آنکه رخ آورد روی سپاه
 دلیران بگفتند با هوش مند
 تودانی که چون کردگار من ست
 تو گر میشوی در توکل گزین

بزرگان دیرینه و هوشمند
 ابا گرز و با تیغ و با خیم گاه
 شد از اطلس پوش رنگین زمین
 دل پر دلاں رابمی بود مست
 دلاور جوان نور محمد دلیر [کذا]
 ابا تاج با حمد، شاهوار
 دگر سو، خداداد خان نیک زاد
 دگر سو، غلام شه نوجوان
 مرصع به سر هر یکی تاج زر
 غلام رسول آمد و کار بست
 هم گرز داران جنگ آوران
 به پوشید خور آسمان را به گرد
 بیک دست تیغ و به دیگر کمان
 دو روی ستاده بدید آن سپاه
 ثنا خواند بر داور داوران
 سزاوار هر دو جهان بهتر است
 زمین بوسه کرد آفرین گسترید
 به پیغام دادن زبان بر کشاد
 به پرسیدش: از شاه و از لشکرش
 به گفت آنچه بشنید پیغام شاه
 کم: ای نامور شیر سردار سند
 نگهبان من ساز گار من ست
 خدا است "والله مع الصابرين"

اگر باشد آن لشکر صد هزار
یقین دامن که او هر چه خواهد کند
تو هرگز سوی آشتی دل مدار
چنان تیغها بر زخم در نبرد
هوا را به تیغ درخشان کنم
به میدان گر آیم چو پیل دمان
به نیزه تن کوه را بر درم
زخم گرز و شمشیر ها بر سرش
چو در دشت کین تیغها بر زخم
اگر صد هزارند آن هوش مند
چو بشنید سالار گفتار راست
فرستاده را گفت: کای رای زن
بگویش ز من هر چه گویم برت
پنه دارم از داور دادگر
بکار جهان، گاه زین انجمن
ز من گنج، از هیچ چشم مدار
چو شمشیر ما را بدست اندرست
اگر شاه خشم آورد زین سخن
به ترس از بلندی سرازیر بکین
نخستین ز قندهار کردی گذر
پس آنکه پشاور دگر غزنوی
به ترسی ز غداری روزگار
بگفتش سخن راست سالار سمنند

گریزند از فوج در کار زار
سر سرکشان را نگون بر زند
به ما سازگار ست پروردگار
زمین آسمان را به پوشم بگرد
زمین را چو لعل بدخشان کنم
رسانم تف تیغ بر آسمان
زمین را به سم ستوران برم
کنم لاله گون جوشن اندر برش
اگر کوه باشد زین بر کنم
به حکمت کند فوج فیروز مند
به گفتا: سخن نیک بردان بجاست!
جواب سخن را تو بشنو ز من!
که: هرگز نه ترسیدم از لشکرت
بجز تیغ هرگز نه دیدم دگر
نه کردم پسر دور از خویشان
نه من، گنج دارم بجز تیغ کار
تو دانی کزو دامنم پر زر ست
خدای ست ما را نگهدار من
که گشتی شهبان روی ز من
گرفتی ز گردیزیان لنگ و زر
زمین کردی از دهنم در توی
که چون تو بسی را غلط کرد دارا
مبین لشکر من به کردار هندی

پیراگندگی باشد اندر نفاق
 هر آن کس کم یک دل بود در نبرد
 دلیران هم یک دل و یک سخن
 چو شیران ز فرزند دارم بسی
 نخستین دلاور محمد مراد
 به قوت چو پیل و به پیکر چو شیر
 برادر دویم آن خدا داد خان
 سیوم احمد یار خان ناسور
 چهارم غلام شه (۱) نوجوان
 عطر خان پنجم یل نامدار
 ز هفتم غلام رسول ست نام
 هم هر یکی سی هزار ست سپاه
 برادر یکی شیر داؤد خان
 ز من گر تو بینی برادر دگر
 سیوم تاج محمد یل نیک خو
 جوان مرد پور برادر دگر
 هم هر یکی با سپه ده هزار
 ز خویشان هزارند گردد دلیر
 یکی زان میان خان عارف جوان
 دگر خان عزت به دل پر هنر
 بهائی دگر نام بیدار دل
 ز نام آوران بر شمارم سپاه

(۱) غلام شاه

نخستین بهاره (۱) دلاور دلیر
 دگر جام فندا کو پر هنر
 کلیری یکی گرد نامش مراد (۲)
 کدام از دلیران شمارم کدام
 دگر بینی از لشکرم صد هزار
 فرستاده را باز کردند خوار
 جوان مرد، چون سخت پاسخ شنید
 بر آمد به زین، باز بست آن کمر
 چو آهو، کم او از سگ آید گریز
 بزودی بر شاه ایران رسید
 چو شمشیر بر سره گفت، او کرد گوش
 طلب کرد لشکر ز قتر کان و چین
 بیاورد مازندران سپاه
 سپه چو بهم کرد برخاست زود
 یکی پور او نام مقصود شیر
 دوم میر بهرام با گرز زر
 دگر میر چاکر یل نیک زاد
 ز خویشان هزارند فرخنده نام
 سپاه پراگنده بی شمار
 نهادند دل، بر سر کار زار!
 ره بر سوی شاه ایران گزید
 چنان نیز شد، همچو مرغان، به پر
 برفت او سوی شاه، چو باد تیز
 بگفت آنچه گفتش بدید و شنید
 درونش، چو آتش در آمد به جوش
 ز کابل پشاور ز ایران زمین
 ز قمریز و از بربری کینه خواه
 به زد کوس بر آسمان رفت دود

(۱) شاه بهارو

(۲) مراد کلیری

دژ کشیدن فادرشاه در مکان اتک بسمت
 خدایارخان سالارسند. و پرسیدن کیفیت
 لشکر و غیره از محمد علی بیگ سلطان بهم.

چو خورشید، بر کرسی زر نشست
 ستاره بکار جهان کرد رو
 زمانه دگر گونه، بکشاد سر
 زمزم سواران، ز گرد سپاه
 زمیں بود از بانگ غلغلستان
 به لشکر در گنج را بر کشاد
 سزا داد بر هر کس از گنج زر
 دگر هر کم بود، از سوار و سپاه
 ز شمشیر و جوشن بداد از هزار
 چو پوشید لشکر، سلاح نبرد
 سپه چون به سوی بکهر بر دوید
 روا شد آن، لشکر تیز تر
 زمیں گشت، چون کوه از فوج فوج
 ز پیلان کم بر کوه انبوه بود
 سپه، چون برون کرد از کوه سر
 یکی پشرو نام زژاد بود
 جهان، نیز در روشنی کار بست
 نظاره کنان بر سوی چار سو
 فلک بر نهاده قدم، بر گذر
 پنهان گشت گردون و خورشید و ماه
 ز هندوستان تا به سندوستان
 یکی توده سیم و زر بر نهاد
 سران سپه را بداد آن گهر
 به هر خلعت داد و سیمین کلاه
 دگر نیزه و گرز بیش از شمار
 سپه گشت، برج آسمان، زیر گرد
 زمین چرخ را زیر گرد آورید
 به گرز و به نیزه به تیغ و تبر
 تو گوی، چو دریا در آمد بموج
 به بالا نگر کوه بر کوه بود
 زده بر زمین همچو طوفان، گذر
 پراکنده لشکر چو جراد بود

سپه دست درکار یغما کشید
 که آمد سپهدار ایران ز هند
 به بین تا چگونه شد این کار سخت
 که یک حال بودن صفات خداست
 و زان نامداران و از کهتران
 از این کار دشوار بد روزگار!
 نهادند دل را بکار اندرش
 مرا رزم با شاه شائسته نیست!
 نه ترسیدم از لشکر بی شمار
 و لیکن، ابا شاه دستور نیست
 ره رزم، با شه نشاید گرفت
 خردمند، پاکیزه، شیرین سخن
 تو، دیوانه خوانش، سخوانش دلیر
 که پر خاش، با شاه کردن خطاست!
 بزد بر هم بودنی ها، رقم
 به غار آمده سرور کائنات
 چرا سرور پاک در غار بود
 در افکند جان و دل اندر خطر
 فغان شد به بازار، در شهر جوش
 تو گوی، جهان را زمانم گرفت
 به هامون پلنکن، شد از بیم چاک
 به تندی که باران به بارد به میغ
 جهان نیز از شور آمد به جوش

چو در بوم مردم بلوچان رسید
 از آگاهی آمد به سالار سند
 جهان را نگر تا چه بر بست رخت
 بزرگان که فرموده بود و کجاست
 به پرسید سالار، از مهتران
 چه باید کنون چاره، چیست کار؟
 سپاه هم بود فرمان برش
 بگفتش: که این کار بائسته نیست!
 نیم من بدین روز، ترسند کار
 به پر خاش جستن مرا دور نیست
 کنون مرا گوشه باید گرفت
 چه خوش گفت فردوسی رای زن
 دلاور که نندیشد از زره شیر
 شنو از بزرگان چه گفتند راست:
 بدانم که، لوح آفرید و قلم
 به بینی که از خواهش پاک ذات
 که تقدیر او گر نه اظهار بود
 مرا نیز آن داور دادگر
 پس آنکه جهان آمد اندر خروش
 دل هر کس از بیم، در غم گرفت
 به دریا شد آن ماهی اندوهناک
 چنان رفت از دیده آب دریغ
 ز مردم فغان و ز نقاره خروش (۹)

در ایام آن ظالمی شور بخت
 گریزان دوان هرهم سوی دشت
 بجز زن نه برده کسی مال و زر
 گریزان پدیدند تنها دو تن
 گذشت از سر طفل، مادر، زیاد
 پسر گر به مادر بدی در شکم
 پدر ناشناس آمد از باپسر
 در ایام آن ظالمی، راه زن
 مگر آن زمان، همچو زن، مرد بود
 سپهدار با صد هزار از سپاه
 و زاین سو بر آمد سپهر پر به کین
 ز دریا سپهر را به هامون کشید
 هم ملک را کرد زیر و زیر^۴
 به هر سو همان فوج او، بردوید
 به یک دست تیغ و به دیگر عنان
 بهر کس، بکوبند بر وی بنار
 هم مردم از کار او، خسته شد
 سپهر را به تن کرته، لعل گون
 کلهدار گر باشد او یک سوار
 اگر پیر زن باشد آن با کلاه
 پس آنکه رسیدند در چاچکان (۱)
 به سالار زود از رسید این خبر

زن و مرد بگریخت بگذاشت رخت
 به سر مردمان چون قیامت گذشت
 پسر بود آواره از پدر
 نه دیدم بجای بجز مرد و زن
 ز مادر دگر طفل هرگز نه زاد
 ورا در شکم دختر آورد غم
 شد آن مادر از طفلها بیخبر
 نرفته کسی مرد نزدیک زن
 زنان را دل از میل او سرد بود
 به سویی عمر کوت بگرفت راه
 سپاه که با شاه ایران زمین
 ز گرد زمین گشت خور نا پدید
 نهادند یکسر به تاراج سر
 به هر شهر هرجا که آباد دید
 ز گفتار روی سخن بر زبان
 اگر مرده بینند و ز زنده دار
 یکی کشته شد، دیگری بسته شد
 کلاه بر تیغها واژ گون
 گریزان شود پیش او یک هزار
 به مردم، چو دیو، آید اندر نگاه
 بزرگان ایران به شاه جهان
 که در چاچک آمد سپه سر بسر

(۱) چاچکان یعنی لارکان

به پرسید از نامداران جنگ
 که آمد سپهدار ایران زمیں
 بدین کار تدبیر باید نمود
 سر راه او گر به بندم به تیغ
 هوا را به تیغ در خشان کنم
 ولی سر زدن بر سر سنگ کوه
 بهم ست آن که در آشتی رونهم
 بری راه کردند انجام کار
 بفرمود با هوشمندی سخن
 خردمند باید به والا گهر
 رساند پیاسی ز من شاه را
 که گوید سخنها به تدبیر کار

فرستادن خدا یار خان، غلام شاه پسر خود را بطریق
 ایلچی بسمت نادر شاه به همراه میر ستاره

غلامش نام یل نوجوان
 چو بشنید گفتار شاه از پدر
 پدر باز گفتش: که ای سروین
 ترا می فرستم به شاه جهان
 به برد از پیام ز کاؤس شاه
 چنان گفت چون شاه گفتش پیام
 تو نیز ای جوانمرد بیفراز پای
 گران مایه فرزند او نیک زاد
 به پیش پدر گفت فرزند باز

که پور سپهدار سندوستان
 سوی شاه ایران به بسته کمر
 یکی بشنو از من صلاح سخن
 چو رستم برفتی به ماؤندران
 سوی شاه دیوان به پیمود راه
 ازو باز آورد زود از سلام
 به سوی شهنشاه کردون گرای
 به گفت پدر دل هم بر نهاد
 که ای نامور شیر کردن فراز

بگو: تا چه داری سلام از پیام؟ به سردار ایران بگویم تمام
 سوی شاه ایران روم باشتاب از او باز گیرم جواب از صواب
 پس آنگاه از نامداران خویش متارا (۱) گرا نمایه را خواند پیش
 بگفتش کم: ای هوشمند سخن تو باشی سزاوار هر انجمن
 کم او نزد سالار دستور بود سخن او بهر شاه منظور بود
 و زان باز گفت آن سخن باپسر کم: باشی ز کار جهان بهره ور
 چو آن جا رسی نزد شاه زمن نیاز آوری از خود اندر سخن
 پس آنگم بگویش کم: ای شهریار! مرا بنده فرمانبری بر شمار
 نم پذیرفتم از کار فرمان تو کم بر آستان نهادیم رو
 بمقدار خود می دهم باج و زر به فرمان تو بسته دارم کمر
 اگر زین سخن، شه عنان کرد باز شما باز گردید این سو فراز
 و گر شه نیا ورد در دل پسند و عنان بر گر آید به سالار سند
 به زودی خبر بر رساں نزد من شما خود بیائید با انجمن
 بهر جا کم منزل در آید سپاه و ز آن جا بهر سو زند خیم گاه
 ز منزل مقام و ز تدبیر کار ز گردان چه دارد سه در شمار
 خبر بردم از می رساں زود تر تو باشی خبردار بر هر هنر
 جوان مرد بشنید فهمید کار کمر بست، برخاست، بر شد سوار

رسیدن غلام شاه و میر متاره نزد نادر شاه و کیفیت
 گفتن او و جواب دادن شاه

ابا فوج آن نوجوان نره شیر سه منزل به شد پیش نادر دلیر
 در آمد بدرگاه آن سر بلند یکی نامدار و دگر هوشمند
 خبر حاجب آورد، نزدیک شاه که ای شاه ایران گیتی پناه

(۱) میر لطف الله المعروف بمیر متاره لکملوی

سواری یکی گرد بازو چو شیر
 به تن همچو پیل و به پیکر پلنگ
 ز شبرنگ نارد فرو زیر پای
 به دروازه شاه دارد گذر
 به فرمود: کاید به نزدیک زود
 نشست آن بر شاه نزدیک تر
 بدو گفت آن خسرو نیک زاد
 بگفتا که: ای شاه فیروز مند!
 خدایار خان نام نیکو گهر
 به قوت چو پیل و به هیکل چو شیر
 فرستاد ما را به شاه جهان
 اگر جا تهی یابم از شاه باز
 و گر شاه فرمان دهد ز این سخن
 جهان جوی بشنید گفتار او
 بفرمود: تا هر چه داری سخن
 به شاه آفرین کرد با صد نیاز
 نهفت که پیرون کشید از نهان
 وزان بازگفتش: که ای شهریار!
 بود رای ما بنده رای تو
 کمر بسته شاه را چاکرم
 سخن هر چه گفستی پذیرفت او
 که: من بنده باج دار تو ام
 تو ای شاه بر ما به احسان نگر

غلام شه نام دارد دلیر
 جوان قوی زور بازو نهنگ
 نکو روی نیکوست دانش گرای
 کمانش بیازو، بگردن سپر
 رساند بر شه سلام و درود
 پس آنگه سلامش بگفت از پدر
 بگو از کجای چه داری نژاد؟
 منم پسر سالار سردار سند
 که او در جهان بسته دارد کمر
 ابا لشکر همچو شنکل دلیر
 پیام که دارم بگویم نهان
 بر شاه تا بر کشائیم راز
 بگویم چو خواهد بر او انجمن
 پسند آمدش نیک کردار او
 بگو تا بداند هم انجمن
 پیام که بودش به شه گفت باز
 از او باز بشنید شاه جهان
 تویی بر دلیران جهان تاجدار
 سر ما کند نازش از پای تو
 به فرمان بری شاه فرمان برم
 بسی با نیاز آفرین گفت او
 به فرمان بری شامدار تو ام
 به فرمان تو بسته دارم کمر

سپهر آفرین کرد بر رای او
سپر گفت: کای بهترین انجمن
تو گر می نهی پای بر پشت دیو
سخنهای که با شاه بسر گفته بود
به شهنشاه چون شاه رو کرد باز
بفرمود: کای سسر و باغ چمن!
شدم وال بر نیک گفتار تو
و لیکن به یکبارگی بر سرش
شئیدم سپهر را بیاراست کار
سپهر ساخت از گرز و تیغ و تفنگ
سلاح نبرد آزمای دگر
بگفت این و برخاست باخشم و کین
سحرگاه چون مرغ بکشاد بال
سپاه چو از خواب برخاست شد
به زد کوس نعره بر آمد بابر
روا رفته لشکر تیز تر
جهان پر شد از ناله نای کوس
ز بانگ نفیر و ز آواز پیل
هم برج های پراز گرد خاک
ز گرد زین گشت گردون دگر
به چرخ اندران برجهای بر غریو
سپاهش که از روی راه آمدند
رسیدند نزدیک نوشهره* (۱)

ستایش جهان کرد بر نیک خو
نکودان، نکوروی، شمشاد بن!
بدین دانش از تو نگیرد غریو
تو گفستی، مگر همچو در سفته بود
بگوش اندر آورد آن سرفراز
دلاور جوان، راست گو، در سخن!
یکایک پذیرفتم از کار تو
رسم، بینش زور بازو برش
به بست آن کمر بر سوی کارزار
ابا خود و با جوشن و ساز جنگ
ابا خنجر و تیغ، تیر و تبر
به بست از کمر خنجر آ بگی
تبیهر زنان دست زد بر دوال
به زین اندران اسپهها راست شد
نفیره بر آورد بانگ هر ژبر
به گرز و به تیر و به تیغ و تبر
ز جوشن، زمین گشت چون آبنوس
برفت از برون بانگ بر هفت میل
دل ثور، از بانگ تقاره، چاک
ستاره درو خود تیغ و تبر؟
بدشت دوان گرد مانند دیو
تو گفستی چو ابر سپاه آمدند
سپهر را بهم گشت صد بهره*

(۱) نوشهره نام قصبه ایست در ضلع سکر.

ز لاکهانه (۱) چون برگزیده سپاه
 ز لشکر دران جا رسید این خبر
 به شهدادپور خیم زد با سپاه
 کسانی مخالف، که همراه بود
 ازان نابکاران به پرسید شاه:
 به گفتند: کای شاه داننده راز
 عمر کوت زین جاست منزل براه
 به لشکر گران جنگ جوید همی
 و لیکن ز لشکر ندارد خبر
 سخن ما به دل گر پسند آیدت
 چو بشنید شمع کار نیرنگ او
 و لیکن سپه را بیاراست کار
 چو لشکر برون شد به فرسنگ راه
 به فرمود: گرد زمینی از چراست؟

به شهدادپور بر گرفتند راه
 که آمد سپهدار نزدیک تر
 عمر کوت را باز پرسید راه
 ز سالار کردند گفت و شنود
 کدام از مکان است زین چند راه؟
 نشانت دهم، گر کنی سرفراز
 نشستم دران نامور با سپاه
 قدم خود به میدان به پوید همی
 تو گر بگذری بر سرش زود تر
 به کار جهان سودمند آیدت!
 دژم دید گفتار فرهنگ او
 بر آمد به زین خسرو نامدار
 یکی گرد بر آسمان دید شاه
 به پرسید لشکر مخالف کجاست؟

رزم ماچهیان (۲) که از لشکر خدایارخان پس مانده بود با فادرشاه نزدیک شهدادپور

یکی فوج از ماچهیان بست راه
 عنان بر گرفتند گردان به کین
 متانند در دشت بر فوج فوج
 وزان رو، گروه آمد از ماچهیان
 به گرز و به نیزه به تیر و تفنگ

به گردون رسانید گسرد سپاه
 سپاه و سپهدار ایران زمین
 به تندی در آمد چو دریا بموج
 بمیدان کشیدند تیغ از میان
 رسیدند در دشت میدان جنگ

(۱) لاکهانه.

(۲) ماچی، قومست در سند.

سپه را به شمشیر بستند راه
 بگفتند: کای سرور تاجدار!
 ازین جا چو سالار بگرفت راه
 کنون من گر آیم به رزم اندرون
 به فرمود شمشیر تا یکی نامور
 چنان تیغها بر سرش بر زنند
 دو بهره سواران عنان بر کشید
 به گرد آمدش هم گروهها گروه
 کشیدند شمشیرها در نبرد
 بغرید کوس و بدرید کوه
 زده در هوا گله کرگسان
 چه کردند آن فوج درکار زار
 فتادند در لشکر بی کراں
 زدند آنچنان تیغ با خشم و کین
 سواران فتادند پیلان نگون
 به پرید هوش زمانه ز جوش
 به تیغ و به خشت و به گرز و به تیر
 ز یرتاب تیغ آتشی بر فروخت
 ز دود تفنگ آسمان شد سیاه
 چو ماندند از کار تیغ نبرد
 ز میدان گرفتند راه بسرون
 و ز انجا بدالی سپهر بر کشید
 به پرسید چون دید گرد سپاه
 کدام اند از فوج؟ پرسید شاه
 ز سالار پس مانده بود این سوار
 به گردون رسانید گرد سپاه
 کنم من روان بر زمین جوی خون
 شتابد بران لشکر بی هنر
 همان بیخ (آن) فوج را بر کنند
 تو گوی که در دشت دریا رسید
 میان سپه فوج چون لخت کوه
 ز خون دلیران زمین بست گرد
 زمین در خروش آسمان در ستوه
 طمع کرد از فتر سر کشتگان
 جهان تنگ شد بر سر شهریار
 ابا تیغ و با نیزه گرز گران
 که لرزید از ضرب دشت زمین
 زمین همچو کشتی شد از موج خون
 به درید گوش سپهر از خروش
 ز خون پر شده بر زمین آ بگیر
 به زیر زمین گاه و ماهی به سوخت
 ز گرد زمین به هوا بست راه
 سپه بر سوی رفتن روی کرد
 شد آن مرد ساعت به پیش اندرون
 دگر گرد بر آسمان باز دید
 کدام اند؟ آن کیست؟ پرسید شاه

سپاهش که از ماچهیان سیر بود نمودند با خویش گفت و شنود
 بدیدند از دور، فوج دگر سوی دشت میدان، نهادند سر

رزم مهیری^(۱) (که از لشکر خدایارخان پس مانده بود) در دالی، با لشکر خادرشاه والی ملک ایران

مهیری دگر فوج نه، صد سوار چنان حمل کردند، در لشکرش
 بدل شاه از فوج حیرت گرفت گروهی سپه با هزاران سپاه
 سواران به بستند برکین کمر نه دریا بدید و نه دشت و نه کوه
 ز تیغ جوانان نیزه وران سواران شد از پای پیلان نگو
 سنانها ز خفتان چون ریز بود هم جوشن از گرزها، خاک شد
 پمانند از تیغ باران گروه برون آمد از دشت میدان سپاه
 به دژ در رسیدند نزدیک تر بدروازه آمد، شه قاجدار
 به فرمود: تا از یکی هوش مند طلب کرد چون شاه ایران سپاه

به رزم اندر آمد ابا صد هزار که افتاد از دست او، خنجرش
 ازان لشکر خویش غیرت گرفت چه کردند در جنگ آن کینه خواه
 دلیران به بسازی نهادند سر زمیں آمد از پای پیلان ستوه
 کریوه شد آن دشت از کشتگان پیاده به غرق آب دریای خون
 چو الماس، نوک سنان تیز بود به سر پهلوانان، چکاچاک شد
 سپاه آمد از تیغ او در ستوه گرفتند سوی عمر کوت راه
 ابا فوج کین شاه والا کهر فرود آمد از آب، آن شهسوار
 رساند خبر، نزد سالار ممد غلام شه آمد به نزدیک شاه

(۱) قبیل نیست بنام مهیری در سند

داستان گفتن نادرشاه غلامشاه را به سمت پدر خود و جواب دادن او و رفتن باهوخان

به گفتش: که ای نوجوان نیک رو! به سوی پدر خویش نزدیک شو
به زودی ز من بر رسانش خبر جواب رسان نزد من زود تر
بگفتا که: ای سرور انجمن! بلند اختر شاه شمشیر زن
ز من در گذر، تا بباشم به شاه کند شاه بر ما ز رحمت نگاه
به خندید سلطان ز گفتار او خوش آمد از کار کردار او
گزیں کرد گرد دگر ز انجمن که باشد هنردان و هم تیغ زن
فرستم ورا سوی سالار سند سخنها رساند ز گفتار هند
چنان چون گرفتیم شاه و سپاه همان تاج و آن گنج و تخت و کلاه
یکایک به او آشکارا کند پسان موم از سنگ خارا کند
رساند به من زو خبر نیک و بد به گوید هم هرچ زو بشنود
یکی مرد از خیل سالار بود که در لشکر شاه ناچار بود
به مردی دلیر و به دل پرهیز به تن زنده پیل و به جان شیرین
گهر دارد آن خان افغان نژاد نکو روی نیکو زبان نیک زاد
به فرمود تا نیک فرجام را بیارید زودی بهو نام (۱) را
در آمد بر شاه والا گهر به بوسید تخت و بر افگند سر
بدو گفت آن شاه گیتی پناه که: به سوی سالار برگیر راه!
گر آید به زودی به نزدیک من گزینم ورا از هم انجمن
کنم سرفرازش به تاج و کمر فزون بر دهم ملک بارش دگر
چنان گو برش چونکه گفتم سخن چو گفتی بیا باز بر سوی من
اگر دارد از خود خیال دگر جواب رسان نزد من زود تر

(۱) باهوخان

عمر کوت را بر زخم بر زین
 نہ ترسیدم، از تیغ و از خنجرش
 مہیری یکی سنگ خارا زدم
 بہ صحرا بسی لشکر انبوه بود
 چساں بر زدم لشکر انبوه را!
 غلام شہ گفت: کافی تاجور!
 سپہ را تو دیدی، کہ کردند تنگ
 ز بی برگئی، در پس افتاده بود
 نہ از صد یکی بلکہ بود اندکی
 دگر از پراگندہ بی شمار
 ز ہر نامور شیر ہر پہلوان
 چو کشواد فرہاد جنگی شمر
 چو بیزن چو بہرام کستمہ شیر
 چو رہام کلباد بزین نیو
 زوارہ فرامرز نشواد بود
 چو خراد گرگین ارقم شنو
 چنان قارن رزم زن ہر کسی
 جہاں گیر کرد ہمہ انجمن
 کہ از پہلوانان ربودند دست
 چو بہمن دلیر و چو طوبال طوس
 دگر زال زر بود او پہلوان
 فروعل چو خورشید چوں شیر نر
 دگر بود چوں زنمہ شاوران

و زان پس بر آریم لشکر بہ کین
 نہ لرزیدم، از کوت و از لشکرش
 نگر پیش زاین، فوج ہا را زدم
 دگر ماچہیان قوم چون کویہ بود
 بہ تیغ، اندر آوردم آن کویہ را
 چو بشنید افغان سخن سربسر
 دو فوج، کہ در راہ آمد بہ جنگ
 همان فوج، سالار آزادہ بود
 تو دانی ہم لشکر از صد یکی
 سپہ گر تو بینی ہزاران ہزار
 ازان لشکر مرد جنگی جوان
 مثال جوانان شمارم دگر
 چو رستم جوان و چو چنگل دلیر
 چو اسفندیار و چو گودرز گیو
 چو بیہور اذرش نوشاد بود
 چو افراسیاب و چو شاپور گو
 چو گرشاسپ مہیار سینا بسی
 چو سہراب بن رستم پیل تن
 دگر ہمچو ہرزو گو پیل مست
 فرامرز چوں گیو چوں اشکبوس
 چو سام و نریمان گرد جہاں
 چو ہومان وسم کراز دگر
 چو پیران و چوں پردہ روباں

بوقت فریدون کاؤس شاه
 ازان یاد کردم هم پهلوان
 هم هر یکی همچو پیلان مست
 ولیکن نه تابند در پیش شاه
 نگم کن به سالار آن نیک مرد
 تو دانی ازان شیر جنگی یکی
 به سالار بفرست ای شهریار
 چو از شاه ایران بداند خبر
 همان گم به پیش اندر آید به شاه
 بهو خاں چو بشنید رفت او چودود
 چو بشنید سالار گفتار شاه
 بر آمد به زین باره مشک فام
 به جمشید کیخسرو کینم خواه
 چنان نزد سالار دیدم جوان
 به کتفاندر و گرز و نیزه بدست
 به بینی توای شاه گیتی پناه!
 چسان کرد؟ کوتاه دست از نبرد
 ندارند با شاه رزم اندکی
 پیام بدست یکی نامدار
 به فرمان بری زود بندد کمر
 به پر خاش جستن نه دارد نگاه
 به سالار گفت آن چه شه گفته بود
 بر آمد سوئی شاه بگرفت راه
 به زد اسپ را تیز تر کرد گام

آمدن خدایار خان نزد شاه و عذر خواهی نمودن

از خود و عفو کردن شاه او را

بر آورد آواز نای بلند
 برون از دژ آمد چو پیل دمان
 بدستش یکی فوج چون لخت کوه
 ابر میمنه کرد بازو چو شیر
 بدست چپ جام نندا رسید (کذا)
 بروی یکی میر چاکر بجای
 دگر سویلی میر شاهو نگر
 بره اندر آمد گو هوشمند
 بدست اندرو گرز زرین کمان
 زمین در فغان آسمان در ستوه
 بهاره در آمد دلاور دلیر
 ز سوی دگر کهور (۱) آمد پدید
 بیک دست بهرام بفرشد پای
 غلام محمد بروی دگر

(۱) کهورو یا گنهورو.

برون از دژ آمد، بسان پلنگ
 به زد کوس برخاست بانگ هژیر
 بره اندر آمد گو شیر دل
 هم اسپ برگستوان رنگ خون
 دو رویه ستاندند مردم به راه
 چو نزدیک در بارگاه آمدند
 فرو کرد سر، پشت را داد خم
 بسالت بسی کرد در انجمن
 به سالار بر گفت: شاه جهان!
 ازین کار دل خویش را جمع دار
 ولیکن یکی از تو پرسم خبر
 به پرخاش جستن نهادی عنان
 پس آنگه بهم باز کردی سپاه
 فرستاده زود آمد آن نزد من
 کشیدم سپه را پر از خشم کین
 دلیران در آمد چو پیل دمان
 جهان گشت از شور غلغلستان
 خبر چون به مردم بلوچان رسید
 هم هرکسی عذرخواهی نمود
 هر آن کس که سر زیر فرمان نهاد
 به شهراندر آن چون نه کردی درنگ
 به شه گفت سالار کای تاجور:
 به تو، جنگ کردن سزاوار نیست
 تو گفتمی، برون شد ز دریا نهنگ
 ز گردد زمین بر هوا بست ابر
 سوار اندر آن فوج یک صد چهل
 کلاه دلیران به سر سرخ گون
 به دیدار سالار نیکو نگاه
 پیاده شد و پیش شاه آمدند
 به زد بر سر فرش نیکو قدم
 کشید از دهان همچو در سخن
 امان خواستی بر تو دادم امان
 به دستور سابق تویی برقرار
 جواب سخن راست گو سر بسر
 به گرز و به تیر و به تیغ و سنان
 به میدان نهادی دل کین خواه
 رسانید از تو پیام و سخن
 بر آوردم آن رخس را، زیر زین
 رسانیدم از گرد بر آسمان
 ز هندوستان تا به سندوستان
 پیاده شد آن پیشوا بر دوید
 سر افراز کردم و را هر دم بود
 و را باز کردم در آن ملک آباد
 کم یا صلح سازی و یا ساز جنگ
 بجز راستی من نه دارم دگر!
 در این کار دشوار گفتار نیست

گرفتم ازان گوشه در جهان کم شم بر نه گیرد به پشت کهای
 چو دانست شده راستی در سخن به دل در گرفتش ز سرتا به بن
 دلیران گردان کرد آفرین کم ای سرد پاکیزه دل پاک دین
 سخن ها ز خود راستی گفتم ای به خوبی سخن همچو در سفتای
 شهنشاه گفتش: کم ای هوشیار! به دستور سابق توئی برقرار
 بهر کار من با تو یاری کنم ز غمناکی غم گساری کنم
 چو ز این لارکانه شوم کار ساز دران جا ترا می کنم سرفراز
 بیا تا روم سوی آن سر زمین بدین راست گفتار باد آفرین!

عزیمت نادرشاه به جانب لارکانه از مکان عمر کوت و همراه
 آوردن خدا یار خان و سرافراز کردن او را در ملک سنده

خرامید خور بر قهای کحل ستاره شد از شعلۀ مندمل
 گرفت اندر آن روز آشوب بار ز گرد سپه چشم انجم غبار
 چو از نای رومی بر آمد خروش سپاه چو دریا در آمد به جوش
 ز گرد سپه شد سپهر آبگون زمین کرد از بار پهلوی نگون
 به زین اندر آمد شب پر شکوه ز انبوه لشکر بیابان ستوه
 بهر جا غباری کم ذید از ستیز نشانید از آب شمشیر تیز
 کم در دشت دریا هم لشکرش زمین پر شد از گرز و از خنجرش
 روان گرد بر لارکانه سپاه ز گرد زمین گشت گردون سپاه
 چو کردند از آب دریا گذر سوی لارکانه نهادند سر
 به زودی رسیدند در شهر باز به زد خیم و فرش کردند ساز
 یکی بهترین مجلس آراستند بخوبی جوانان به پیراستند
 یلی نور محمد دلاور دلیر به بزم اندر آمد به کردار شیر

شهنشاه اورا، برخویش، خواند
 به بخشیدش از گوهر و گنج و زر
 یکی تاج با گوهر شاهوار
 ز خفتان و از خنجر و بید و برگ
 ز فیلاں و اسپان به زرین ساز
 ز گستردنی باز یک صد شتر
 ز سرحد هندوستان جای گیر
 به بخشید یکسر به سالار سهند
 بدینسان شهم نادر تاجور
 همان باج سا و انچه بستم نخست
 هم گوهر و گنج بخشید و داد
 نخستین چسان آب تاب آمدش
 در اول بدش نام آن نره شیر
 وزان پس خدایارخان نام کرد
 خطاب آمدش باز از شاه هند
 پس آنگاه چون شاه ایران شتافت
 و زان پس، قلی شاه نامش نهاد
 چونادر ازین دیر بر بست رخت
 خطابی از او شه نواز آمدش
 شنو چونکه نادر سوی روم رفت
 بساز از یکی پور خود باسپاه
 جوانی بود زور بازو توان
 سواری بود تند جوشن به تن
 چنانش به سر جاه عزت نشاند
 ابا خلعت و گوهر آگین کمر
 به سر بر نهادش به زرین نگار
 سپرهای شمشیر و باخود و ترگ
 همان گرز و آن تیغ دادند باز
 دو صد شوش از درو یاقوت پر
 ز کوه سیه تا به دریای قیر
 نوشتند بر عهد های پرند
 همی کرد هر روز نرسی دگر
 نوشتند منشور عهدی درست
 چو جمشید شه تاج زرین نهاد
 مدامش ز شاهان خطاب آمدش
 جوان نور محمد دلاور دلیر
 ز گردان گیتی بر آورد گرد
 یلی ثابت جنگ سردار سهند
 خطابی از او، بیگ بیگ بیافت
 به مانند نکو، تا جهان ست، یاد
 و زان شاه احمد برآمد به تخت
 زمان نیز درکار ساز آمدش
 به سالار فرمود: کای نیک بخت
 سوی ملک ایران به باشد به شاه
 بود فوج با اسپ برگستان
 به مردی جوان باشد و تیغ زن

کم باشند همراه من در نبرد
 و زان پس بر آرم به روم اندرون
 زسم ستوران درم دشت و کوه
 چو بشنید سالار گفتار شاه
 بم پیش دلیران مردان کار
 بگفتا چه باید؟ چه گویم جواب
 کدام از جوانان به سازم یکی
 که باشد به مردی دلاور دلیر
 به دانش کند شار شایستگی
 کنم چرخ گردنده را زیر گرد
 زمین را ز اسپان کنم سرنگون
 جهان را کنم با سپه در ستوه
 به سوی سپه کرد نیکو نگاه
 هم گفتم شاه کرد آشکار
 بگوئید با من جواب از صواب
 که باشاه همراه بود بی شکی
 جوانی بود خود به کردار شیر
 بود با دلیری و بایستگی

رفتن محمد مراد یاب خان به همراه نادر شاه

و غلام شه برادر او به جانب خراسان

دلیران بگفتند: کای نامور
 یکی زان سزاوار زیبای تخت
 جوان شیر دل نام محمد مراد
 به تن زنده پیل و به جان شیر نر
 به مردانگی چون پلنگ و نهنگ
 گو گرد باز و جوان شیر دل
 رخس همچو خورشید کیوان سرشت
 چو فرزند بشنید گفتار کار
 بم بزم اندر آمد دلاور دلیر
 چنان با پدر گفت فرزند باز
 تو خود را ازین کار دل بر میچ
 ازان هفت فرزند تو شیر نر
 که او در بزرگی به آمد به بخت
 سزاوار شاه ست والا نژاد
 به سالی جوان و به خوبی گهر
 به دست سخا همچو دریای گنگ
 که از تیغ او کوه هامون خجل
 تن و قد موزون چو سرو بهشت
 بم آمد سخن در دل کامگار
 به پیکر چو پیل و به چهره چو شیر
 که ای مهربان شیر گردن فراز
 مگو دیگران را ازین کار هیچ

تو هرگز مکن، بر کسی گرم دل
 سرنجان، دل نوجوانان، ز کار
 خدائست ما را نگهدار بس
 روم با شهنشاه ایران زمین
 شوم شاه را پیش رو در نبرد
 به روم اندرون گر شوم هم عنان
 تو خاطر جمع دار، دل شاد کن
 چنان چون جهانگیر یل نامدار
 برفت او مددگاری، اردشیر
 چو بشنید گفتار، فرخ پدر
 زرش داد، بر گنج را کرد شاد
 ز خیل و سپه داد چندان هزار
 جوان بخت را گفت: کای ارجمند
 بهر سو که با تیغ، بندی کمر
 وزان چند روزی که، باشی به شاه
 خداوند گردون زمین و زمن
 همان سازگار چسان کار کرد
 رسانید بازش به اوج سپهر
 تو نیز ای خردمند دل هوشیار
 ازین کار دشوار، خرسند باش
 برادر دگر تیغ زن ناسور
 به بالا بلند و به کردار، سرو
 که همراه تو باشد، اندر سفر
 تو خورسند شو چون منم غم گسل
 به درگاه یزدان، مرا بر سپار
 نخواهم دگر همره از هیچ کس
 کمر چون به بندم به شمشیر کی
 ز لشکر مخالف بر آریم گرد
 شود شاه بر ما، ستایش کنان
 مرا هر زمان از دعا، یاد کن
 سوی عاد پشمن برشد سوار
 همان عاد پشمن را کرد زیر
 بسی مهربان شد، بروی پسر
 جوان مرد را هر چه بایست داد
 که بودش بدل آرزو سازگار
 تویی در جهان نیک فیروزمند
 نگه دار باشد ترا، دادگر
 به هر جا ترا باد یزدان پناه
 سلامت رساند ترا، نزد من
 که یوسف ز یعقوب همراز کرد
 به کیوان مکن منزل ماه و مهر
 به پایه رساند ترا کردگار
 ز فیض الهی، بهر مند باش
 غلام بشم نام نیکو نظیر
 به بازو نهنگ و به خوبی، تذرو
 قوی بازو ست از برادر دگر

یکی جای پرداخت از انجمن پدر باپسر گشت با رای زن
همم راز پنهان نهادند سر سخن ساز گشتند با یک دگر
دگر گفت: کای هوشمندی گزین! خردمند، دانای دل، پاک‌دین!
رسی چون بر شاه فیروزمند دو دستی ادب، بر کمر خود، به بند
نخستین، زمیں بوس کن با نیاز پس آنکه، سوی جا قدم بر فراز
نشستن بجای سراں کن نشست دگر را به تعظیم بفراز دست
به بزم اندر آن کن به یکسو نگاه نهاده دو گوش بگفتار شاه
چو شمع بر رساند، به آخر سخن تو بر گوسخن را، ز سر تا به بن
چو فرزند پند پدر، در گرفت کلاه پس آنگاه، بر سر گرفت
به شمشیر هندی کمر کرد تنگ بر آمد به سر باره، پیل رنگ
کمان گبذی را به بازو فگند به دستش یکی نیزه، دل پسند
حمائل دگر تیغ در زین سپر یکی گرز آهنب هفت پر
مدام از مخالف مبادش غبار همیشه به کاش فلک باد یار
دل و جان او باشد از درد پاک سر دشمنش باد در خون و خاک
و زان پس ز فرزند پرسید باز که: ای نامور شیر گردون فراز
کدام از جوانان، به سازم سپاه کم همراه باشند با تو، براه
ز لشکر گزیدند جنگ آوران ازان نامداران، کند آوران
یکی زان میان جام فندا دلیر سپهدار چون رستم نره شیر
گهر دارد از تابره شیر زاد جوان مرد، جان دار، فرخ نهاد
دویم گنه‌ور گرد بازو چو گیو به جنگ اندرون، همچو ارزنگ دیو
نژاد کهاور کو شیر گیر به خوبی جوان و به تدبیر پیر
غلام محمد به دل پر هنر به رومی کلاه و به زرین کمر
کهرو دارد از شیخ دانشوران نیکو نظر، نیک دان

دگر نام خیره جوان نیک خو
 بهم شد چو لشکرده و دو هزار
 چو سر بست شد کار هر هر دوین
 به سوی سپهدار والا گهر
 دو فرزند شایسته با سپاه
 به درگاه آن خسرو سر بلند
 دوان حاجب آمد بدر بارگاه
 که: ای سرور خسروان تاجور!
 دو گرد دلور، دو شیر ژیان
 همان شیر دل نام محمد مراد
 غلام شه نامدار دگر
 ستادند بر درگم تاجدار
 چو بشنید سردار ایران سپاه
 برون حاجب آمد برفت او چودود
 خردمند روشن روان پاک دین
 زمین بوسه کرد آفرین گسترید
 بفرمود بنشین نشستند باز
 خوش آمد بر آمد بسی کرد شاه
 برادر دگر تو خوش ست اند چاک
 درین گفتگو خور فرو برد سر

دلور نژاد گهر ناسمجو
 به شمشیر و با گرز نیزه گذار
 دل بر خراسان نهاد انجمن
 روان گشت بر باره تیز تر
 به زودی رسیدند نزدیک شاه
 یکی سرفراز و دگر هوشمند
 خبر بر رسانید نزدیک شاه
 یکی بر شنواز من اینک خبر
 به شکل تهمتن یکی زان میان
 نکو روی نیکو گهر نیک زاد
 دو فرزند عباسی نامور
 دو با فوج باده هزار از سوار
 بیایند! فرمود در بارگاه
 جوانان بر شاه آورد زود
 چو آمد بر شاه ایران زمین
 به نیکو نظر شه بر ایشان بدید
 به پیش شهنشاه گردن فراز
 به پرسیدش از باز خیل و سپاه
 تو نیز ای جوان باش از درد پاک
 بر آمد برون تابش شب کهر

عزیمت نادر شاه به جانب ملک ایران براه سیوی
 و قندهار همراه محمد مرادیابخان و غلام شاه برادر او
 به درید شب چادر عنبری فروزنده شد گنبد چنبری

به بالید کوس از دره شهریار جهان گشت از بانگ او بی قرار
 سپهر بر نهادند بر اسب زین بر آمد سپهدار ایران زمین
 خبر چون به نزد جوانان رسید که لشکر خود به هامون کشید
 نهادند بر پشت شبرنگ پای به ابر اندر آمد دم کرنای
 پس و پیش او فوج آهن نما ابا تیغ و با گرز و با جوشنا
 دو گرد دلاور، دو شیر نژاد به ملک خراسان، دل بر نهاد
 به همراه خادش تاجور به بستند سوی صفاهان کمر
 زمانش بکام و فلک یارشان جهاندار بادش نگهدار شان
 سوی کوه و هامون گرفتند راه نهان گشت گردون به گرد سپاه
 خدایا! تو آن بچه شیر نر نگهدار شان را ز خوف و خطر
 رسانی هم هر دو را در وطن سلامت بیایند با انجمن
 مشرف شوند از قدسهای پیر و چو یوسف به یعقوب شد درد گیر
 ابا فوج چون کوه فرخ پدر دو منزل در آمد بره با پسر
 خدا یاوری باد! بر هر دو تن سرافراز باشند در انجمن
 پسر را پدر نیک در بر گرفت گران مایه را بوسه بر سر گرفت
 ز یک سو سپهدار گریان شده سپهر سر بسر سین بریان شده
 خدایا! تو آن پیر فرخنده را در رحمت بر سرش بر کشا
 پسر پیشتر شد پدر باز گشت دو منزل بهاز آمد آن در گذشت
 دو فرزند خود را همی کرد یاد ز نیکو عمل ملک را کرد شاد
 هر آن کو ز آسیب ایران سپاه پریشان و حیران بود از نگاه
 و را کرد غمخوارگی بی شمار به بی برگیان را به داد از هزار
 شکست دلان را ز خود کرد شاد بد اندیش را گوشمالی بداد
 جهان خرمی یافت از کار او شدم شادمان هم ز دیدار او

چو بگذشت ز این کارها سال چند
 پس آورد از ملک ایران سپاه
 سپهدار او بود سردار خان
 که خواهم یکی از تو فرزند باز
 عطر خان شهزاده نامدار
 برادر گرامی دو مانند شیر
 به دیدار شان آرزومند بود
 یکی فوج با نامور دست چیر
 به همراه سردار خان نامور
 برادر دو فرخنده بودش به شاه
 بدین خرد سالی به ایران زمین
 چو شش ماه بگذشت هفتم رسید
 برادر چو دیدند با روی مهر
 نشستند هر سه با آرام شاد
 جوان کرد از رنج راه بیان
 سه شیر و دلیر و سه در و گهر
 چو با خویش همراز گشتند باز
 سلام و صلوة و ثنا صد هزار
 هزاران سلام و هزاران درود
 زیاں باز در کج روی بست بند
 جهان گشت از ظلم او داد خواه
 به طلبید باز از خدا یار خان
 روم بر سوی شاه گردن فراز
 به ملک خراسان بیاراست کار
 کم بودند با شاه زادر دلیر
 ز بهر برادر دو خورسند بود
 هزار و صد و شصت مرد دلیر
 به سوی خراسان نهادند سر
 به شادی سوی او گرفتند راه
 چنین مردی از بچہ شیر بین
 بس آنگاه روی برادر دوید
 بدیدار شان تازه کردند چهر
 ز مهر پدر باز کردند یاد
 دل آن برادر گرفتند شان
 سه آن نوجوان و سه با زیب و فر
 نهادند دل را سوی کارساز
 ز ما بر محمد شه تاجدار
 ز ما بر محمد بود بر فرود

(۶)

تبصرة الناظرين

تأليف

سید میر محمد بن میر عبدالجلیل بلگرامی

(۱۱۰۱-۱۱۸۵ھ)

وقایع از سال ۱۱۱۷ھ تا سال ۱۱۵۶ھ

راجع به میان یار محمد و میان نور محمد والیان سند

و

نادر شاه ایرانی

•

۱۱۱۷ هـ - تاریخ شکست نهمردیان از دست یار محمد خدایار خان

● - و همدربن سال خان عالی شان عوالی نشان یار محمد الملقب به خدایار خان سر قوم سرائیان - که عمده زمیندار ملک سند است - بر پهاژ نام سر حلقه نهمردیان مظفر گردید . تاریخ این فتح خوش آئین میر صاحب و قبله دوجمها (۱) چنین فرمودند:

بکار شاه چون، خان خدایار	کمر بست از تهور، همچو میلاد
سپاه خان، دو اسبه تاخت یکسر	دل نهمردیان در ششدر افتاد
پهاژ از خوف زد برکوه، خود را	چو کاهی، کو برد از حمله باد
میان عرصه شد نیک شمهات	ز سم اسب گردان ظفر زاد
خرد تاریخ این فتح مبارک	بدیهه گفت: هی فتح خداداد (۲)

هـ ۱۱۱۷

(۱) میر عبد الجلیل بلگرامی (۱۰۷۱-۱۱۳۸ هـ) که در انوقت (۱۱۱۶-۱۱۳۰ هـ)

در سیوستان و بکهر خدمت وقایع نویسی و بخشگیری انجام میداد. رک:

مائر الکرام ۲۵۷- سرو آزاد ۲۵۳- خزانه عامره ۳۵۲

(۲) تبهره الناظرین ص ۱۰

چو تارِ سبج می خواهم بم یکبار
بدست آرم دل صد آشنا را

کی شوم آزاد از قید خودی، چون عنکبوت
بعد مردن هم بدام خود گرفتاریم ما

میشود امساک ممسک بیشتر، از جمع مال
ریزش غربال چون پر گشت، کمتری شود

شوخ چشمی ها، ز طبعم، وقت پیری هم نه رفت
قامتم خم گشت، و چون عینک، نظر بازم هنوز

۱۲۵ھ - فتح سیوی و دادر از دست میان یار محمد

● - و همدین سال رحیم داد افغان، زمیندار نواحی شکارپور و نوشهره، حشری انبوه از زمینداران، کوه فراهم آورده، قلعہ سیوی و دهادهر را متصرف شد. خدایارخان حارس آنجا، چون ازین معنی خبر یافت، داؤد خان پسر خود را با جمعیت شایسته روانہ آن صوب نمود، کہ سیوی را از افغان مذکور قہراً و قسراً انتزاع نماید. خان مذکور استیلاً للاً تمر، کمر خدمت بستم روان گردید. چون نزدیک قلعہ رسید، افغان مسطور مع جوقی، مانند زاغ و زغن، گرسنه و ربانده، مثال چغد و عقاب خرابی جوی، و ظالم بیش، بہ جنگ پیش آمد. داؤد خان ماہ آسا صف بر کشیده و میمنہ

و میسره انجم صفت تعبیه داده، بشرایط لشکر کشی و مراتب سپاه آرائی قیام نمود :

ایزدش یار، و قضا رهبر، و توفیق رفیق

بخت همراه، و ظفر مونس، و اقبال ندیم

صفدران فوج، چیره دستی کردند و از یمن و یسار حمله‌های تند آوردند، که بر فلک از غبار موکب ابر تیره بست، و از زخم تیر دلدوز تن مردم جنگی مانند خار پشت گشت.

میان هر دو فوج افتاد جنگی

نمانده جز بروی تیغ زنگی

لشکر خان مسطور در میدان، بطرز خاک با رکاب گران و مانند باد سبک عنان :

مسترسلین الی الحتوف، کانماء بین الحتوف و بینهم ارحام
زره بر ایشان چون موی رسته بر اندام

از خنده برق تیغ جان شکار هوای، معرکه ابر مرکب بار شد،
و از گریه خنجر سینم شگاف صبح فتح و ظفر متبسم و نمودار گردید.
رحیم داد پشت به هزیمت داده و ستیز و آویز گذاشته، راه گریز
پیش گرفت و روی از معرکه قتال به تافت. اما منادی اجل آواز
میداد که :

لَنْ يَنْفَعَكُمْ الْفِتْرَارُ اِنْ فَرَرْتُمْ مِنْ اَلْمَوْتِ. او القتل

زخم سنان، غزا و تیر دلدوز قضا، راه گریز بر وی بست

که در خاک و خون نشست. همراهانش از نهیب خدنگ و بیم

تیغ و تفنگ، ماهی صفت بر خاک و خشکی طپیدن گرفتند، و از

میدان راه گریز جستند. دلاوران عسکر بر تعاقب هزیمتیان چون

ابر و باد، روان و پویان شدند، اثر گردِ جنایب جنوب رفتار، ایشان
بچشم ندیدند :

دشمن برزم گم نشناسد درین جهان

با حملہ تو هیچ سپر بہتر از قضا

خانِ عالی شان بر تیسیر چنین فتیحی نامدار، خدای عز و علا
را، سجده شکر بجا آورده، عنان مراجعت معطوف داشت و پیش پدر
آمد. خدایار خان او را، بعتاء اسپ و شمشیر خاصہ و خنجر
مرصع، سرفراز ساخت.

میر صاحب و قبلہ^(۱) دو جهان علیہ الرحمۃ و الرضوان، این
معنی را بہ نظم آوردند : (۲).

رئیسِ تمرد سگلانِ منفسد	رحیمِ رحیم و لثیم سبک سر
الوسات کوهی، بخود جمع کرده	گرفت از دغا حصن سیوی و دہادھر
خدایار خان چون برین مطلع شد	بر آشت مانند ببر و غضنفر
بفرمود داؤد فرزند خود را	کہ: این فتح گردد ز سمتی میسر
تقاوی گرفتیم از مصحفِ دل	کہ، داؤد را کوه گردد مسخر!
کمر بست فی الحال بر حکم والد	روان شد بفوجِ دلیران دلاور
چہ فوجی، کہ ہر یک از ان پهلوانان	نہنگی ست، در خون اعدا شناور
رحیمِ عدو با دگر فوجِ افغان	بر آمد ز حصن حصین، در برابر
اعادی ستاندند چون سدِ آہن	ز سر تا پیا ہر ہم غرق بکمر
ندانست دشمن، کہ از فضل ایزد	ز داؤد، آہن شود موم پیکر
جلو ریز زد بر صف فوجِ دشمن	ز ہم و اشد آن صف، چو اوراقِ ابر

(۱) میر عبد الجلیل ہلکرامی

(۲) رک: تاریخ کلہوڑا ج اول ص ۲۱۹ - ص ۲۳۸

بگونه یراق آن چنان شد کشا کش
 زره بر عدو بود چون چشم ساران
 ز بس دشمن جا کرد در مغز اعدا
 دل غازیان طعم مار ناچرخ
 در آخر ز داؤد شیر عدو کش
 دلیران دریدند افواج افغان
 به محراب شمشیر هر یک دلیران
 ز بس کشته ها آن قدر پشته ها شد
 بپاشید شیرازه فوج دشمن
 برنگ زنان فوج افغان گریزان
 بفضل الهی و اقبال شاهی
 دل از مژده فتح و اشد جهان را
 ز تاریخ فتح خداداد نامی
 که کم دید رزی چنان چشم اختر
 چو ماهی درو سیر می کرد خنجر
 سر دشمنان شد چو برج کبوتر
 سر کاکران بقچه مارشش پر
 چو جالوت شد کشته آن خرس اکبر
 چو شیری که برهم درد کله خر
 بسی سجده کردند سرها مکرر
 که بستند بر فتنه سد سکندر
 چو برگ خزان دیده از باد صرصر
 به پوشیده از زخمها سرخ چادر
 دلیران داؤد آمد مظفر
 ز داؤد این نعم شد عیش گستر
 ز من کرد درخواست مرد سخنور

پی سال تاریخ این فتنه گفتم:

ز داؤد شد فتح سیوی و دهادر

۵ ۲ ۱ ۱ هـ (۱)

۱۳۵ هـ - اقامت مصنف کتاب در خدا آباد

● - و همدین سال راقم الحروف (۲) بموجب طلب خان صاحب

فیض رساں میان نور محمد خدا یار خان بهادر ثابت جنگ
 بست و سیوم محرم از سیوستان به خدا آباد - که فی مابین دوازده

(۱) تبصره الناظرین ص ۷۳

(۲) سید محمد بلگرامی.

کروه مسافت است — رسیده اقامت ورزید . و این سال تمام و کمال در سایه دولت ایشان گذرانید . والحمد لله علی ذالک . (۱)

۱۳۶ هـ - ولادت احمد یار خان بن میان نور محمد خان

● — هم درین سال در شبستان دولت خان عالی شان خدا یار خان بهادر ثابت جنگ فرزند سعادت پیوند ولادت یافت ، احمد یار خان نام مقرر شد . میر صاحب و قبله جاودان (۲) تاریخ تولد آن مولود خوش ورود ، چنین فرموده اند :

حق تعالی خان عالی جاه را داد فرزند سعادت اقتران
بهر تاریخش بگفتم مصرعی : نونهای عهد احمد یار خان (۳)

۶ ۳ ۱ ۱ هـ

۱۳۶ هـ - مراجعت مصنف کتاب از سیوستان

● — و هم درین سال کاتب الحروف غره ماه رجب المرجب از خدمت خان عالی شان خدا یار خان رخصت گرفته از خدا آباد به سیوستان مکان خدمت خود رسید . (۴)

(۱) تبصره‌الناظرین ص ۱۱۰

(۲) میر عبدالجلیل بلگرامی

(۳) تبصره‌الناظرین ص ۱۱۱

(۴) تبصره‌الناظرین ص ۱۱۲

۱۳۷ھ - ازدواج مرادیاب خان پسر میان نور محمد

● - وہم درین سال شادی کدخدائی خان والاشان مرادیاب خان
خلف‌الصدق میان نور محمد خدا یار خان بن یار محمد
خدا یار خان بن میان فصیر عمدہ زمیندار ملک سندھ، بوجہ
احسن صورت انجام یافت.

میر صاحب و قبلہ جاودان علیہ الرحمۃ والرضوان، تاریخ آن
طوی دلجوی چنین فرمودہ اند :

کد خدا شد نور چشم خان، عالی خاندان
کش خدا یار ست و امداد رسول اللہ نصیر
نوبہار باغ مجید و سرو گلزار شرف
آنکہ از نامش مراد جملہ شد صورت پذیر
بزم رنگین چید و عالم را صلاء طوی داد
بہرور شد از نعیم فیض او برنا و پیر
محفل رقص و نشاط و نغم و بزم طعام
ہر سہ در کثرت برون بود از خیالات ضمیر
خامہ در تحریر، این شادی رقم زد مصرعی:
بر مراد دل، مبارک باد این طوی منیر (۱)

۱۱۳۷ھ

۱۱۴۳ھ - ازدواج مراد یاب خان پسر میان نور محمد

● - و ہم درین سال، شادی کد خدائی خان، بلند مکان مراد یاب خان خلف گرامی نور محمد خدا یار خان بہادر ثابت جنگ، صورت اتمام پذیرفت .

میر غلام علی آزاد تاریخش چنین گفتہ اند :

بحمد اللہ کہ خان فیض آثار ہمیشہ بر مراد او خدا یار بعنوان مسرت کد خدا شد مراد و مقصد دل رونما شد دو اختر شد بہ برج سعد رخشان دو گوہر شد بہ سلک عقد تابان گرفت از خام، این تاریخ شہرہ :

بہ یکجا جمع گشتہ ماہ و زہرا (۱)

۱۱۴۳ھ

۱۱۴۳ھ - کشتہ شدن عبداللہ خان والی کلات

● - و ہم درین سال افواج میان صاحب نور محمد خدایار خان بر لشکر عبداللہ خان بروہی رئیس کلات غالب آمد . بعد کشتش و کوشش بسیار عبداللہ بروہی کشتہ شد .
میر غلام علی آزاد (۲) تاریخش در فقرہ نثر گفتہ اند .
عبداللہ بروہی قتل گردید (۱۱۴۳ھ) (۳)

(۱) تبصرہ الناظرین ص ۱۶۳

(۲) میر غلام علی آزاد بلگرامی صاحب مائر الکرام و خزانہ عامرہ، نواسہ میر عبدالجلیل بلگرامی بود، و در سیوستان ایابت میکرد .

(۳) تبصرہ الناظرین ص ۱۶۴ نیز رک: تاریخ کلاہوڑا ج اول ص ۳۹۸ و نامہٴ نفذ خطی ص ۵۲-۸۶ - صاحب تاریخ محمدی (ج ۲ ص ۶) تحت سال ۱۱۴۳ھ نوشتہ است کہ: عبداللہ خان بن میر سمندر بلوچ بروہی، زمیندار عمدہ سرحد قندھار، اواخر سال در جنگ خدا دار خان لٹی، زمیندار عمدہ سرحد ملتان، کشتہ شد . (ص ۷۷ - طبع ۱۹۶۰ع از جناب عرشی رامپوری)

۱۱۴۱ھ - وفات محمد خان برادر میان نور محمد

● - و ہم درین سال خان عالی مکان محمد خان برادر اعیانی میان نور محمد خدا یار خان بہادر از دار الغرور بدار السرور نقل کردند .

میر غلام علی آزاد تاریخش چنین یافتہ اند :
تاریخ وفات او سحر ہاتف غیب میگفت : چشید می ز جام کوثر

۱۱۴۳ھ

۱۱۴۴ھ - خطاب ثابت جنگ

● - و ہم درین سال خان عالی شان خدا یار خان بہادر بہ خطاب ثابت جنگ از جناب خلافت مآب مخاطب گردید :

میر غلام علی آزاد تاریخش چنین یافتہ اند :
خدا یار بہادر خان ذی شان کہ ساید بر درش اقبال تارک شکست آورد بر قوم بروہی مظفر شد بہ شمشیر پلارک خطابش خان ثابت جنگ آمد ز شاہ سایہ ایزد تبارک

برسم تمہنیت تاریخ گفتم :

خطاب غمدہ سلطان مبارک ! (۱)

۱۱۴۴ھ

۱۱۴۶ھ - ازدواج مرادیاب خان باصبیہ مرادعلی خان براہوٹی

● - و ہم درین سال شادی کدخدای خان سموال مکان مرادیاب خان خلف الصمد نور محمد خدا یار خان بہادر باصبیہ مرادعلی

(۱) تبصرہ الناظرین صفحہ ۱۷۰ - رک : اقتباس مائل الامرا (ضمیمہ ہشم) -

خان برادر عم زاد عبدالله پروهي رئیس کلات صورت
انجام یافت (۱)

میر غلام علی آزاد تاریخش چنین یافتند:

سحاب مکرمت خان خدایار بهار دولتش پیوسته گلزار
درخشان کوکب اقبال سرمد جبینش مطلع نور محمد
میراد خاطر او رونما شد کم فرزند بزرگش کد خدا شد
به یکجا زینت لعل و گهر شد بیک منزل دو اختر جلوه گرش

شد این تاریخ از فضل تبارک:

مبارک باشد و باشد مبارک (۲)

۱۱۴۷ هـ

۱۱۴۷ هـ - ازدواج خداداد خان با صبیبه عبدالله خان براهوئی

● - و هم درین سال کدخدای خان والا شان خداداد خان
پسر میانہ خدایار خان بهادر با صبیبه عبدالله خان پروهي رئیس
کلات وقوع یافت.

میر غلام علی آزاد تاریخش چنین گفتند:

قلم امروز چون منقار بلبل کند آهنگ ساز عیش بنیاد
به بزم خان عالی شان خدایار مبارک بنیاد گوید بادل ساد
کم نور دیده او کد خدا شد گرامی گوهری نامش خداداد
ز جشن طوی آن فرخنده طالع دل اعل جهان شد عشرت آباد

(۱) رک - تحفه الکرام، ج ۳، ص ۱۰۹ و تاریخ کلهوژ ج اول ص ۳۹۷ -

(۲) تبصره الناظرین ص ۱۷۰ -

به رسم تمهینیت تاریخ گفتم :

همایون باد این جشن خداداد (۱)

۱۱۴۸ هـ

۱۱۴۸ هـ - نادرشاه پادشاه ایران

● - و از نوادر وقایع این سال آن ست که نذر قلی خان امیر الامراء ایران که طهماسب قلی خطاب داشت از قوم افشار شاه طهماسب بن شاه حسین صفوی را - که بعد فتور محمودخان افغان غلزئی قندهاری - ایرانیان او را به پادشاهی برداشته بودند دستگیر کرده خود به سلطنت بر تخت اصفهانی نشست و ملقب به نادر شاه گردید. اما از هراس پادشاه روم که قصد ایران دیار داشت از مذهب خود در گذشته خطبه اهل سنت و جماعت خواند و چندان از علماء امامیه را به تیغ بی دریغ هلاک ساخت. چون نوکر متغلب به سکر و خدمت صاحب تاج و تخت گردید و با خداوند ولی نعمت و خاندان نبوت و ولایت به بی ادبی و بیباکی پیش آمده عاقبت الامر سزای او این است که عرب گوید - النادر کا المعدوم - رجا که در بحر قلزم عدم غریق آب تشویر و در قانون فنا حریق آتش تقدیر گردد. بیت سکه او این است:

سکه بر زر کرد نام سلطنت را در جهان

نادر ایران زمین و خسرو گیتی ستان

و از بعضی شنیدم که به سکه او این بیت بود:

(۱) تبصره الناظرین ص ۱۷۷ و تحفه الکرام ج ۳ ص ۱۰۹ -

نگین دولت و دین، چونکه رفته بود، از جا
بنام نادر، ایران قرارداد خدا
و تاریخ جلوس که بر روپیه ثبت کرده، این فقره به چشم
خود دیده که:

الْخَيْرُ فَيَسَا وَقَعَ (۱)

۸ ۴ ۱ ۱ هـ

۱۱۴۹ هـ - فتح قندهار از دست نادر شاه ایرانی

● - و هم درین سال نادر شاه بادشاه ایران دیار، با پنجاه هزار
سوار و پیاده بی شمار، از اصفهان آمده، قلم، قندهار را محاصره
کرد. حسین خان افغان غلزئی رئیس آنجا در قلم مستحصن شد.
تا یک سال جنگ سپاه ایران و افغانان ماند. آخر الامر چون آذوقه
در قلم رو به کمی نهاد، مردمان مضطر شدند. ناچار حسین خان
دست بسته حاضر شد. نادر شاه فرمود: تا او را بر خر نشانده گرد
شهر تشهیر کردند. و بالاخر، به حبس او اشارت فرمود. (۲)

۱۱۵۱ هـ - نادر شاه افشار در هند

● - و هم درین سال نادر شاه بادشاه ایران دیار، بعد فتح قلم
قندهار و گرفتار شدن حسین خان افغان غلزئی والی آنجا، از راه
کابل به لاهور آمد. نواب زکریا خان خلف الصدق نواب عبدالصمد
خان ناظم آنجا - چون تاب مقاومت در خود ندیده - آمده ملازمت
کرد و مشمول عنایات شاهی گردید.

(۱) تبصرة الناظرین ص ۱۷۹ -

(۲) تبصرة الناظرین ص ۱۸۴ -

فادر شاہ از لاہور کوچ کردہ بہ استعداد جنگ ، تا قصبہ
ہانی پت و کرنال رسید۔ ازین طرف بخشی الممالک نواب خان دوران
بہادر و برادرش نواب مظفر خان مبارز الملک نواب سعادت
خان ناظم صوبہ اودہ ، و دیگر امیران ، بموجب حکم بادشاہ بمقابلہ
و مقاتلہ او بر آمدند۔ در سواد قصبہ کرنال تلاقی فریقین دست
دادہ ، معرکہ کارزار تا چہار پاس گرم بود و نائرۂ جنگ و جدال
در اشتعال۔ چنانچہ امیر الامر اخان دوران بہادر و نواب مظفر خان
برادرش و اشرف خان پسرش و شہداد خان مع پسران و علی احمد
خان کوکم و میر کلو پسر میر مشرف لکھنوی و عاقل بیگ خان
و غازی بیگ خان و غیر ہم ، ہمگی سی کس ، از فیل سواران ،
بدرجہ شہادت فائز شدند۔ محمد شاہ چون جرات و عدت لشکر
او مسموع کرد ، دانست کہ بالین افواج قاہرہ صرفہ در جنگ
نیست۔ از در صلح در آمدہ باستقبال بر آمدہ ، در مقام کرنال
ملاقات کرد۔ ہردو بادشاہ از آنجا بہ شاہ جہان آباد آمدند۔ حضرت
ظل سیحانی در اسد برج و نادر شاہ در شاہ برج منزل گزیدند۔
درین ضمن نواب سعادت خان بہ سرگ مفاجات در قلعہ بادشاہی
وفات یافت۔ (۱) جنازہ او ریزہ منصبداران در قلعہ دیدہ بیرون
آمدند۔ چون ایشان را از فوت نواب اطلاع نہ بود ، آوازہ در
افگندند کہ: محمد شاہ بہ حیل و تدبیر فادر شاہ را کشت و زود
است کہ جنازہ او از قلعہ بر آرند!

(۱) در تاریخ محمدی (۱۰۷ - ۱۱۳) است :- میر محمد امین بن میر محمد نصیر
پیشاپوری۔ مخاطب ببرہان الملک سعادت خان بہادر ، بہادر جنگ۔ از
اعظام امراء عصر دہم ذی الحج در شاہجہان آباد فوت شد۔ عمرش
تخمیناً شصت سال۔ نیز رک: حقیقت بر آمدن نادر شاہ و غارت شدن
شاہجہان آباد تصنیف در سال ۱۱۵۳ھ نسخہ رام پور۔

شب یازدهم ذی الحجہ یک و نیم پاس گذشتہ مردم عوام
 هجوم آوردند۔ فوج نادر شاہ را کہ همراه او در شہر آمدہ بود۔
 ہر کس کہ از کوچہ و بازار می گذشت بہ قتل می رسانیدند،
 تا کثرۂ محلدار خان، مردم نادر شاہی را زدہ زدہ بردند۔ چون
 مردمان نادر شاہ بہ فوج خود کہ در سواد باغ شالا مار دائرہ
 داشت — پیوستند، از زد و خورد بازاریان امان یافتند۔ چون ابن
 نعم، خارج آہنگ بگوش نادر شاہ رسید، بہ غضب رفتہ علی الصباح
 از قلعہ بر آمدہ، در مدرسہ^۱ روشن الدولہ نشست، و حکم بہ قتل
 عام کرد و گفت کہ: ہر جا سپاہیان ما را کشتہ باشند، آن محلہ
 را غارت کنند و احدی را زندہ نگذارند! — قزلباشان از ہر جانب
 شمشیرہا علم کردہ در مردم افتادند۔ چنانچہ از قلعہ تا مسجد
 جہان نما و عید گاہ کھنہ و از مکان درہالہ تا سراے روح
 اللہ خان و مردم کوئلہ^۲ کھنہ کشتہ و قتل گردیدند۔ یک و
 نیم پاس ہنگامہ قتل و کشتن گرم بود۔ قریب ہشتاد ہزار کس
 در چاندنی چوک و کوچہ و بازار کشتہ شدند۔ نواب نظام الملک
 آصف جاہ، و نواب قمر الدین خان وزیر بہ شفاعت پیش آمدہ
 فریاد الامان! الامان! بر داشتند۔ ناثرۂ غضب نادر شاہ تسکین
 یافت و حکم با بقاء باقی ماندگان نمود۔

بہ نیم غمزہ توانی کہ قتل عام کنی

نعوذ باللہ اگر غمزہ را تمام کنی (۱)

(۱) مشہور است کہ نواب آصف جاہ ابن بیت پیش نادر شاہ خوالدہ
 کسی نمائند کہ دیگر بہ تیغ ناز کشی مکرر زلدہ کنی خاق را و باز نشی!
 نادر باو گفت کہ: ہریش سفیدت بخشیدم! — و قتیکہ محمد شاہ ہادشاہ از ابن
 حادثہ عظیم واقف شد، ابن بیت بر زبان راند:

دیدہ عبرت کشا و قدرت حق را بہ من

شامت اعمال ما صورت نادر گرفت

(مرقع دہلی از سید احمد صفحہ ۲۰)

سید فیاض خان داماد نواب قمر الدین خان وزیر و شهسوار خان همشیره زاده قراخان و حافظ رای مان و ٹھیکل هزاری - کم سپاه نادر شاه را قتل و جرم ساخت از شهر رانده بودند - طلب داشتیم شکم های شان پاره ساخت و به حضور نواب وزیر گوشهای مجلس رای دیوان نواب را به حکم شاهی بریدند و شکم پسر او را دریدند .

درید و برید و شکست و به بست

یلان را سر و سینم و پا و دست

نادر شاه قریب سه ماه در شاه جهان آباد ماند . عاقبت الامر نقد و جنس نفیس از خزان بسیار و جواهر بی شمار با تخت طاووسی که صاحبقران شاه جهان بادشاه انار الله برهانم مبلغی خطیر بران صرف کرده و دو طاؤس زمردین تاج آن تخت ساخته بود گرفته در منتصف شهر صفر عام مقبل^(۱) مراجعت به ایران دیار کرد . شخصی به جهت خرابی دهلی تاریخ نادر یافته دلی خراب شد - و درین جنگ - که بادشاه هند به افواج ایران مقابل داشت - چندی از یاران و برادران بلغراسی - که هر یک در فن سپه گری ناسی بودند - همراه میر محمد محسن عرف سید روشن جنگهای سردانه و حملهای شیرانه نمودند و مبارزت ها کردند که خط بطلان بر کارنامه رستم و اسفند یار کشیدند . عاقبت کار بتاریخ پانزدهم ماه ذی الحجه شربت خوشگوار شهادت چشیدند

إنا لله و إنا إليه راجعون :

نشاط زندگانی شد به پایان جبینت پیش رانده آشنایان

کجا بینم جوانمردان چالاک کم پیش از ما فرو رفتند در خاک
 ازان منزل نیامد کاروانی کزان گم گشتگان گوید نشانی
 چه نازک بر دمید آن لاله در باغ مگر از نازنینان دارد این داغ
 ازان خوشبوست این گلهای خود رو کم از خون جوانان دارد آن بو
 بنال ای بلبل مهجور مانده! بیاد دوستان دور مانده!
 و لاله در ره القایل :

نظامی! سبک باش، یاران شدند تو ماندی ز پس، غمگساران شدند

اسامی شهداء سعداء رحمة الله عليهم اجمعین

۱۷ اسامی

از محله میدان پوره (۸ نفر)

- (۱) میر محمد محسن عرف سید محمد روشن، جماعتدار مشارالیه
- (۲) سید حسین رضا ابن میر یحیی، جوان بست سالم
- (۳) سید غلام رسول ولد سید غلام مصطفی، از قبیل بهت
- (۴) سید سبحان علی عرف باقی بن میر سید احمد میذه، که از
 مرید است، مع پسر
- (۵) میر نور الهدی عم حقیقی ایشان در سن پنجاه سالگی
- (۶) سید فضل الله بن سید نجابت — که یک هفته از کد خدائی
 او گذشته بود که روانه لشکر شده.
- (۷) سید شجاع بن سید علیم الله از قبیل بهت
- (۸) ؟

از محله سید واژه و قاضی پوره چهار نفر
 از سید واژه عددان دو نفر

(۱) سید عظیم پسر سید قریش بن میر ابوالقاسم

(۲) سید دین محمد ولد سید باقر بچھی

از قاضی پوره عددان دو نفر

(۱) شیخ روح الامین خان عثمانی

(۲) مان پسر کشن کم از سریر است (۱)

تاریخ شہادت، میر محمد محسن جماعتدار، کم سید شہر یار
علی بن سید نواب یافت، اقتباس آیت قرآنی — قُلْ إِنَّ رَحْمَةَ
اللّٰهِ قَرِيبٌ مِّنَ الْمُحْسِنِينَ — (۲)

۱۱۵۲ھ - نادر شاہ در سند

● — درین سال نادرشاہ بادشاہ ہرگاہ کم از کار ہند فراغت یافت
از راہ سند عزم مراجعت ایران دیار کردہ . خدا یار خان زمیندار
بہکر و سیوستان از خوفِ صدمہ لشکر او، از خدا آباد بہ
امر کوت رفت. و بندہ راقم الحروف را رخصت سیوستان مکان
خدمت کرد. با آنکہ امر کوت جائی قلب و حصنی منیع داشت
کم چہل کروز آب و گیاه در حوالی آن نہ بود. نادر شاہ خود را
باجا رسانید. لا جرم خدا یار خان دست بستہ و قرآن مجید
در میان کردہ ملازمت کرد. شاہ از روی غضب، روی بہ خان
مذکور آورده گفت کم:

(۱) صاحب تاریخ محمدی مفصل فہرست شہداء ابن واقع ثبت کردہ اسف.
رک: از صفحہ ۱۰۳ تا صفحہ ۱۱۱ طبع علی گڑھ از مولانا عرشی رامپوری
۱۹۶۰ع.

(۲) تبصرہ الناظرین ص ۱۸۷.

”چرا از ما گریختی و این جا پناه چون آورده ای؟“
خان جواب داد که:

”احقر از هفت پشت نوکر بادشاهان هند است، اگر مسارعت و سبقت در ملازمت عالی نمودمی، درمیان اقران به بی وفائی منسوب شد می، و به بی حیائی موسوم! درین وقت که صاحب عالمیان دستگیری بنده کردند، نزد خلائق معذور شدم!“

بادشاه جواب باصواب او را مستحسن داشت. بعد یک هفتم خلعت و اسپ و شمشیر عطا فرموده، ملک بدستور سابق به ایشان سپرد و خود در اواخر همین سال روان پیشتر گردید. (۱)

۱۱۵۵ هـ - مراجعت از سند برای بلگرام

● - درین سال راقم الحروف هشتم ماه شعبان از سیوستان به خدا آباد رفتم. از میان صاحب مهربان خدایار خان رخصت هندوستان گرفتم، دوازدهم همان ماه به سیوستان رسید. به تهیه اسباب سفر و خرید اسپ و اشتر مشغول شد، تا آنکه بتاریخ بست و پنجم شهر مبارک رمضان از آنجا روانه شده، در عرصه چهارم و دو روز، بست و هفتم محرم (۲) به مقام بلگرام - که وطن اصلی و منبت الشعرا است - به صحت و سلامت در کنف امن و امان الهی، با اهل خانه و مردم همراهی از هندی و سندی، بعد ازان که ده سال این بار در ملک سند گزرانیده بود، رسیده از رنج راه برآسود. الحمد لله علی ذالک! و زبان حال به این مقام مترنم گردید. شعر:

انزل بمتنزل زینتب و رباب و اربع فهدامر بیع الا حباب

(۱) تبصره الناظرین ص ۱۹۲.

(۲) سال ۱۱۵۶ هـ.

حضرت احمد جام قدس سرہ چہ خوش فرماید .
 گر دریائی بشور نشانندت و ر پیل تنی چو مور نشانندت
 بنشین، کم ز خاستن نخیزد چیزی و ر نشینی بزور نشانندت
 ازان باز تا این دم در وطن مقیم و بر درامیر و وزیر نہ رفتام .

والله در السید قتادة بن ادریس شریف مکه المشرقة
 بلادی و ان جارت علی عزیزة و لو اننی اعرى لها و اجوع
 و ما انا الا لمسک فی غیر ارضکم اضوع و اما عندکم فاضیع
 چہ خوش گفت آنک گفت :
 زندان وطن بہ کہ گلستان غریبی از مصریہ کنعان برو در چاہ نگہدار (۱)

۱۵۵ھ انگشتری

● — و ہم درین سال بندہ در گاہ الہی (عقیق) یمنی از سیوستان
 نزد خان عالی شان منعم خان بہ بلدہ لاہور فرستاد کہ مصراع سجع
 ”محمد است ز روز ازل جلیل القدر“

کنندہ ساختہ بفرستند . چنانچہ نگین بخط خوب نستعلیق خاطر خواہ
 منقش شدہ آمد . حلقہ انگشتری در خدا آباد از جرہ سرکار فیض
 آثار طیار نمودہ غرہ ماہ زجب المرجب در دست کردم و این
 مصراع خوش ابداع کہ در نعت واقع شدہ در ری است بحر فکر میر
 صاحب و قبلہ جاودان علیہ الرضوان (۱) در ہنگامی کہ این حقیر
 طلب سجع کرد بہ بندہ بخشیدہ بودند . و الحمد للہ علی ذالک .
 و سابق ازین انگشتری نگین اسمی در دست می داشتہ (۲) .

(۱) تبصرہ الناظرین ص ۲۰۰

(۱) میر عبد الجلیل بلگرامی .

(۲) تبصرہ الناظرین ص ۲۰۱

۱۱۵۶ هـ - صورت حال که از حمله نادر شاه در سند پیدا شد

● - درین سال راقم الحروف را از ولایت سند به طرف دارالملک هند عود واقع شد - و العود احمد - اولاً از سیوستان براه کشتی روانه شده در پانزده روز ازان روی که سرا بالا آمد کشتی به بهکر رسید. این جا کشتی گذاشته کرایه اشتران کرده شد. و براه جیسلمیر همراه قافلہ سوداگران - که اکثر ایشان افغانان قندهار و ملتان بودند و قریب صد شتر انگوزه و غیره بار داشتند - روانه صوب زمین ماروار گردید. در اثنای راه شهرهای کلان بعد از بلده بهکر آبادی جیسلمیر و پوهکرن و میرهٹ و جینگر به نظر در آمد. القصه در شبی که هوری (۱) بسوزند، به اکبرآباد رسیدیم. یک هفته در اکبرآباد برای خرید بعض اشیاء توقف ضروری واقع شد، تا آنکه بتاریخ بست و هفتم شهر محرم باجان و مال و اهل و عیال به احسن حال به وطن رسید. فاتحه والد بزرگوار و قدم بوس والده شریفه - که از دیرباز تمناء آن داشت - بعون عنایت الهی محصل و میسر آمد. و الحمد لله الذی بنعمته تتم الصالحات.

و سبب برآمدن از مکان سیوستان - که فیما بین دارالامان ملتان و صوبه قتم است - آن بود که: چون نادرشاه بر ملک سند مسلط گردید و میان صاحب خدایارخان محکوم فرمان او شد، نادرشاه چهار ده لک روپیه خراج هر ساله بر مشارالیه مقرر نموده روانه پیشتر گردید. و چهار صد سوار مغول، دو صد بنام وزیر، دو صد بنام وکیل، مقرر کرده، بر خان مذکور بر گماشت، که همواره این دو اسیر در خداآباد مکان خدایارخان بوده، مبلغ مرقوم الصدر را از خدایارخان گرفته ارسال حضور کنند.

(۱) هولی یک نوع جشن مذهبی هندوان.

چون مغولان در سند استقامت گرفتند، جور و اذیت و ظلم و بلیت بر شهری و لشکری بنیاد نهادند. هر جا اسپیی خوب می شنیدند، چند کس در خانه رسیدی، که فاموس او دران جاست، در می آمدند، و اسپ ازان جا بر می آوردند و متصرف می شدند. آن بیچاره را یارای آن نه که به ایشان دم مقاومت تواند زد. و همچنین شمشیری یا پارچه خوب و یا شالی که کسی نیکو داشتی به زور می گرفتند.

و فحوای مضمون این شعر:

تَغَيَّرَتِ الْبِلَادُ وَ مَنْ عَلَيْهَا فَوَجَّهَ الْأَرْضُ مُغْبِرٌ قَبِيمٌ

بظهور آمده بود، و بنده را ازین معنی دل گرفته شد که، با قبائل در آنجا بودم.

و وجه دیگر آن است که: میان هر دو بادشاه قرار یافته بود که این روی آب سند، که بطرف هند است، محمد شاه را باشد. و آن روی آب، که طرف خراسان است، در تصرف نادرشاه بود. لهذا بعد نادرشاه هم منصبداران محمد شاهی که در ملک سند بودند، چه از صوبه قتم و چه از سرکار سیوستان و بهکر - برآمده، به دهلی رفتند، مگر بنده - که خدایارخان جدائی مرا از خود روا نمی داشت - و بنده دو سال قبل ازین هنگام، که سفر دور دست به آسانی میسر می آید، از میان صاحب رخصت وطن می خواستم، تعلل می فرمودند. در اوائل موسم سرمای سال سوم، التماس کردم و عزم جزم خود بصوب وطن دران درج نمودم. بالضرور رخصت فرمودند.

چنانچہ مسودہ التماس این است:

قبلہ مقبلان، خداوند خدائگان، سلامت!

فقیر را شوق قدمبوسی والدہ^۱ شریف بغایت است، و ایشان را نیز آرزوی دیدن احقر یہ نہایت. بنا بران، می خواهد کہ یک بار درین پیرام سالی ایشان را بہ بیند. علاوہ، اکثر اوقات در خاطر فاطر، خطور می کند کہ، اگر اجل موعود کہ وقت آن معین نیست، بندہ را دریابد! ناموس بندہ را بوطن کہ رساند؟ کسی از برادر و برادرزادہ و از غلامان قدیم دلسوز، نزد فقیر نیست. درین صورت امیدوار رخصت یک سالہ است تا ناموس بوطن رساند و زیارت کعبہ^۲ مقصود دریابد. و ہر گاہ آن خداوند از راہ تفضل و قدردانی بندہ را یاد فرمایند. و پروانہ طلب بنام این ضعیف صادر شود، بوسیلم آن بدولت ملازمت سرفراز شود. و باقی عمر خود را در خدمت آن فیاض زمان در سفر و حضر حاضر بودہ، سعادت ابدی و دولت سرمدی حاصل نماید. عمر کم و آمرکم (۱).

(۱) تبصرہ الناظرین ص ۲۰۳.

(V)

مکتوب شیخ رحمة الله سندی

بنام شاهزاده اظفر گورگانی

شيخ رحمت الله جي عرضيءَ جو نقل

(جيڪو سنڌ جي والي شاه نواز خان (۱) جي پٽ محمد عارف خان عباسيءَ جو خانسامان هو، ۽ جوڌپور ۾ مهاراجا وٽ رهندو هو. علم ۽ عقل ۾ پنهنجي زماني جو يڪتا هو ۽ پنهنجي وقت جي نصيحن تي کيس سبقت ۽ فوقيت حاصل هئي. هيٺين عرضي هُنَ راقم جي نصيحت لاءِ لکي موڪلي).

بعض عرض اشرف همايون، خديو گيهان، قبله، عالم و عالمان، مد الله ظلالة و خلد الله اقباله ميرساند.

خاص الخاص عنايت نامو (۲) هن خاکسار بي مقدار جي سرفرازيءَ لاءِ پهتو، جنهن فدويءَ جي پاٽ کي افتخار سببان بلاشڪ آسمانن جي اوچائيءَ تائين پهچائي ڇڏيو.

عاجز پروريءَ ۽ بنده نوازيءَ جا آداب، سچن فدوين ۽ پڪن غلامن وانگر بجا آڻي، هي نيازمنده سلطنت جي مدارجن جي

(۱) محمد عارف بن ميان عبدالنبي شاهنواز خان والي سنڌ بن ميان نور محمد والي سنڌ.

(۲) اصل لفظ شق آهي.

بلنديء ۽ خلافت جي ضابطن جي بلند رسيءَ لاءِ هميشه دعا ۾ مصروف آهي. خداوند تعاليٰ جي امداد ۽ اعانت سان، دولت ابد مدت جي هواخواهن جي خواهش مطابق، يقين آهي ته اها دعا تمام ثوري عرصي اندر قبول ٿيندي.

هتي جا جمل حالات، حضور ڪرامت شعور جي عالي سمجه کان، گجها ڪين آهن. فدويءَ کي ڪهڙي طاقت ۽ ڪٿي اها لياقت، جو حضور جي ادراڪ ۽ ڄاڻ کان وڌيڪ، عرض ڪري سگهي. ليڪن:

الامر فوق الادب

جيئن ته فدوي ۾ ٻين فدوين سان هم سلڪ ٿيڻ جو شرف حاصل ڪري چڪو آهي، تنهنڪري عرض ٿو ڪري ته: راجه راجيشور مهاراجا ڏهراج جي رضي اهاڻي آهي، ته حضور جي قابل اطاعت حڪم جي پيروي ڪري ۽ حضور جي رضامنديءَ حاصل ڪرڻ جي سعادت پرائي. پر هر آرزوءَ جي پوري ٿيڻ ۽ هر خيال جي تڪميل لاءِ وقت ۽ موقعي جو انتظار آهي.

حقيقت ۾ سلطنت جي معاملن جو انتظام ۽ خلافت جي ويرين کي پامال ۽ فنا ڪرڻ جو بندوبست، ڊگهيءَ سوچ ۽ ويچار کان سواءِ ڏکيو آهي. ۽ هيڏانهن هوڏانهن جو سڌارو گهڻي عرصي جي ڪوشش کان سواءِ مشڪل آهي. مهاراجا ڏهراج جي متصدين جي دير مدار ڪرڻ سبب، سرڪار جو عملو شايد انهيءَ رت جو آهي ته حضور جي روانگي تڪڙي عمل ۾ اچي ۽ هن هنڌ تان جهٽڪو ڏئي ٻلو چنڊي اٿي کڙو ٽجي. پر ارادت جي خلوص ۽ فدويت جي وثوق جي لحاظ کان، خان ذیشان حقدار خان جي تحريڪ ۽ تجويز آهي ته: اڃا ڪجهه ڏهاڙا اتي ئي قيام فرمائڻ

مناسب ۽ ضروري آهي ۽ جوڌپور ٿي ڪجهه ڏينهن وڌيڪ حضور جي عزت ۽ جاء جو خيم گاهه رهي، ته بهتر آهي. خان مڌڪور بندگيءَ ۽ خير خواهيءَ جي واٽ تي هلي رهيو آهي ۽ هن پنهنجي سامهه جي چيلهه تي، سڄي فدويت ۽ جان نثاريءَ جو سندرو ٻڌي ڇڏيو آهي. هن حقير هيچمدان جي پنهنجي ضعيف سمجهه مطابق، پڻ شروع کان ئي اها راءِ آهي ته:

قضيه زمين بر سر زمين

بزرگن جو مقولو آهي. بهرحال هن جاءِ کي ڇڏڻ نه گهرجي ۽ هتان جي معاملن تان هٿ نه کڻڻ کپي. هتي جو اصول اهوئي آهي ته جيستائين هٿ امداد ۽ مروت جو اسڪان رهي، اوستائين وقت مان فائدو وٺڻ ضروري آهي. پر ڏکيائي اها ئي آهي ته قدرت جي خلوت ڪده ۾ جيڪي لڪل آهي، هڪ نه هڪ ڏينهن اهو منصبه، شهود تي ضرور ايندو.

حضور جي خداداد دولت جي امانتدار صلاحڪارن جي راءِ ۽ صلاح هجي ته، مناسب اهوئي ٿيندو ته، مدعا براريءَ جي انتظار جو زمانو هتي گذارجي. ڪابل ڏاڍو پري آهي. وري حالت اها آهي ته:

”بخود نمي رسد آنشوخ، تا بما ڇم رسد“

دکن جي رئيسن جا پرڪار ۽ نمونا پڻ حضرت ولي نعمت کن گهڻا ڪين آهن.

مطلب ته جيستائين هيءَ جاءِ حضور جي نصرت ۽ اقبال جي خيمن جي قيام گاهه آهي، سرڪار گردون وقار جي عملي جو مقرر خرچ، خان موصوف جي معرفت، راجا راجيشور جي متصدين

وتان پهچندو رهندو. جڏهن هر معاملي جو فيصلو ٿي وڃي ۽ زماني جي هوا ۾ هڪجهڙائي پيدا ٿئي، انهيءَ وقت جيڪڏهن اوهان جي مرضي ڪنهن طرف وڃڻ جي هجي ته پوءِ ڪوبه هرج نه آهي. اهوئي ارادو ۽ اهائي همت آهي ته هٿيون ڪجهه به نه ويو آهي. جيڪو صورت حال هينئر آهي، اهو ان وقت به هوندو. هن سرزمين ۾ سرڪار جي رونق افروزيءَ ۽ رهائش جي بابت ۾ ڪا ڳالهه جيڪڏهن حضور جي صلاحڪارن جي مرضيءَ جي خلاف هجي، ته انهن جي راءِ هرگز هرگز مڃڻ نه گهرجي. فدوي انهيءَ تي پوريءَ طرح غور ڪري چڪو آهي. هن وقت موقعي جي انتظار کان سواءِ ڪجهه ڪرڻ نه گهرجي. انهيءَ کان علاوه منهنجي سمجهه ۾ ڪجهه به نٿو اچي. باقي:

”اسرڪم مطاع و عبادڪم مطيع“

ڪالهه حڪيم عنايت الله خان جو انتظار رهيو ته ڏسئون هو حضور جي خاص شقه کان سرفراز فرمائي، ڪڏهن توو نيازمند ڪي ممتاز ڪري. ان کان پوءِ خيال هو ته سندس ئي معرفت خاڪپاءِ اشرف تائين، پنهنجو نياز ڀريو عريضو پهچائيندس. انهيءَ ڪري دير ٿي، ورنه ڪهڙي مجال هئي جو فدوي ايتري سستي ڪري.

خدا ڪري ته دشمنن کي پامال ڪندڙ - حضور جي اقبال جو وسيع پاڇو - ويجهڙن ۽ پري جي سڀني فدوين جي سرڻ لاءِ سونهن جو سبب رهي.

(عرضي پوري ٿي (۱))

(۱) هي خط ميرزا علي بخش بهادر گورگانيءَ ۽ واقعات اظفريءَ ۾ نقل ڪيو آهي. اردو ترجمو (مطبوعه مدراس ۱۹۳۷) جي صفحو ۵۴ ۽ ۵۵ تي موجود آهي.

(۸)

ماثر الامراء

تالیف

شاهنواز خان (۱۱۱۱ھ - ۱۱۷۱ھ)

(شرح حال میان صاحبان کلہوڑا)

خدایار خان

مرزبان سنده مشهور بلیٹی در نسب عباسی است. و لقب عشیره او بزبان سنده کلمه هوره است. و اتباع او را سرائیان گویند. زیرا که اکثر این قوم از سرا اند. که ضلع مابین بکھر و ملتان را سرا گویند.

اجدادش در لباس درویشی بسر می بردند. و سلسله طریقت از سید محمد جونیپوری مهدوی نیز داشته اند. یکی از اسلاف او برئیس قوم ابره (که از قدیم الایام مرزبان ولایت سنده بودند) پیوست. و پاره اراضی بطریق مدد معاش حاصل کرد. اولادش بدان مستظھر شده قوتی گرفتند. و مریدان و معتقدان بسیار بهم رسانیدند. و آخر بصیغه زمینداری بر آمده محصول بحکم می کردند. و رفت و رفت بر قوم ابره غالب آمده اکثر مواضع ایشان را در تحت تصرف آوردند. تا آنکه نوبت بشیخ نصیر (۱) رسید. و او استقلالی کمالی در امر زمینداری بهم رسانید. و بعد فوت او پسر دلالش شیخ دین محمد (۲) بریاست نشست. و در عهد خلد مکان (۳) چون شاهزاده معزالدین بحکومت صوبه ملتان قیامت میباهات

(۱) ۱۰۶۰-۱۱۰۳ هـ.

(۲) ۱۱۰۳ هـ.

(۳) عالمگیر اورنگ زیب بادشاه هند.

بر افراخت و رایات شاهزاده بسیوستان رسید. دین محمد سر از اطاعت پیچیده بملازمت نیامد. و آخر قرآن در میان داده دین محمد را با دو کس دیگر از اقربای او طلب داشتند و بعد ازان که هر سه تن بدرگاه رسیدند، شاهزاده فوجی را تعیین کرد، تا باقی ماندگان را با عیال و اطفال بسته بیاړند. یار محمد برادر خرد دین محمد بسرعت تمام قبائل را در شعاب جبال گذاشت مستعد بجنگ شد. و بعد از محاربه، فوج شاهزاده شکست یافت. و یار محمد قوی دل شده بدرهای کوه مترصد جنگ نشست. و شاهزاده بقید آن سه تن اکتفا کرده رایت معاودت بصوب ملتان بر افراخت (۱) و در ملتان حکم فرمود تا آن هر سه کس را بقتل رسانیدند (۲).

و پس ازین یار محمد بتدریج استقلال تمام گرفت. و سیوستان را بقبض آورد. و سیوی دره (که مملکتی وسیع از سنده و بقندهار پیوسته است) و دیگر محالات را از تصرف زمینداران قدیم بر آورده، در تصرف خود در آورد (۳).

و روز بروز اختر طالعش عروج داشت. و ظاهر در عهد محمد فرخ سیر بخطاب خدایارخان و منصبی سر افزاری یافت. و در او آخر عهد فرخ سیر رخت سفر بان عالم کشید (۴).

(۱) در سال ۱۱۱۱ هـ شاهزاده شکست یافت.

(۲) در سال ۱۱۱۱ هـ شهادت یافتند.

(۳) در سال ۱۱۲۵ هـ سوی بقبض خود آورد. (تبصره الناظرین).

(۴) این صحیح نیست. فرخ سیر هفت ماه شش روز پیشتر از وفات میان صاحب معزول شد. و سه یا چهار روز بعد از عزل قتل شد. میان صاحب بتاریخ ۱۱ ذیقعد ۱۱۳۱ هـ وفات یافت و چهار روز بعد محمد شاه بر تخت هند جلوس کرد.

از جمله اولادش دو فرزند رشید بودند - شیخ نور محمد و شیخ داؤد. - روزی چند در میان هردو برادر غبار محاربه مرتفع بود. آخر شیخ نور محمد غالب آمده بجائی پدر نشست. (۱) و برادر را بصلح طلبیده پاره اقطاعی مقرر کرد. شیخ نور محمد از پیش گاه خلافت، بخطاب پدر یعنی خدایار خان (۲) و منصبی سر باوج عزت برافراخت. و قوت و شوکتش از جمیع اسلافش در گذشت و دبدبه امارت و کوکبه ایالت باقصی الغایت می باشد. اکثر زمینداران اطراف را منقاد خود ساخت.

و در اوائل حکومت خود با جماعه داؤد پوتره زمینداران شکارپور و غیره جنگهای صعب نموده غالب آمد. و آن جماعه را از موطن اصلی خود ها با عیال و اطفال قریب شش هفت هزار مرد و زن را اخراج نمود. جماعه داؤد پوتره (۳) در عهد

(۱) بتاریخ ۱۱ محرم ۱۱۳۲ هـ (۱۳ نومبر ۱۷۱۹ ع) مسند نشین شد. شیخ عبدالروف سیوستانی البکهری این تاریخ گفته:-

چو بر مسند نشسته از هدایت	ولایت مرتبت مهدی ثانی
ز اسمش گر به برسی باتو گویم:	بود نور محمد گر بدانسی
جوان مردی، جوادی، دین پژوهی	ز عدلش گرگ را با بز نشانی
غباری شور، هرجا بود، به نشست	بحاصل آمده، امن و امالی
دل عالم چو گلشن بر شکفته	به گلھائی سرور و کامرانی
الها این دعا، از محض خیراست	قریش کن اجابت جاودانی
چو تاریخ جلوسش باز جستم	بگفتا هاتقم، از نکته دانسی
که هان برخیز از اخلاص برخوان:	بمرت با دا مسلم ملکرانی

۱۱۳۱ هـ

(گلدسته نورس بهار خفگی)

(۲) در سال ۱۱۳۲ هـ خطاب خدایارخان از محمد شاه مغل بادشاه هند یافت. (۳) و قتیکه نادر شاه بر مسند تسلط یافت، شکارپور (ضلع سکر) به صادق محمدخان دائود پوتره واگذار کرد. در همان دوره دائود پوتران بر حدودی که بنام ریاست بهاولپور اشتهاار دارد، تسلط یافتند. و بنام بهاول خان اول، بهاولپور نام دادند.

شاهزاده معزالدین بر زمینداری شکارپور قائم شده بودند. سبیش آن که چون شاهزاده بر بختیار خان زمیندار شکارپور فوج فرستاد، جماعه داؤد پوقره در رکاب فوج والا ترددات نمایان بظهور رسانیدند، و سر بختیار خان را بریده آوردند. شاهزاده بجلدوی این خدمت آن ضلع را با آن جماعه مرحمت فرمود.

و عبدالله خان بروهي سرزبان کلات (که حصن حصین است مابین سنده و قندهار) همیشه در ملک خدایار خان تاخت می آورد، و هر سال پیش کشی می گرفت، خدایار خان در سنه (۱۱۴۳ هـ) هزار و یک صد و چهل و سه هجری قصد عبدالله خان نمود. و از نشیمن خود (که خدا آباد است) حرکت نموده، به لارکانه آمد، نشست، و فوجی جرار پیش فرستاده. عبدالله خان (که در شجاعت و سردانگی یگانه بود) با فوجی قلیل از کلات بر آمده و سرحد ملک خود گذاشته، استقبال این فوج نمود، و جنگی صعب انداخته. بقضای الهی در معرکه کشته گردید. (۱) و خدایار خان هر چند بعضی مضافات کلات را متصرف شد، اما بسبب صعوبت شعاب جبال، کلات را نتوانست بدست آورد. و بعد ازین فتح، از پیش گاه خلافت بخطاب خدا یار خان بهادر ثابت جنگ (۲) و منصب پنجهزاری با اصل و اضاف و عطیه نوبت و خلعت فاخره پیرایه استیاز پوشید.

و در سنه (۱۲۴۹ هـ) هزار و یک صد و چهل و نه هجری حکومت صوبه تنده و سرکار بهکر نیز بوی مقرر شد. (۳) و جمیع مملکت ترخانیان، مع شی زائد، در قبضه اقتدار او درآمد.

(۱) ۱۱۴۳ هـ. (تبصره الناظرین).

(۲) ۱۱۴۴ هـ. (تبصره الناظرین).

(۳) در سال ۱۱۵۰ هـ. (۱۷۳۷ ع) صوبه تنده با تفویض شد. و از صوبه داران مغول هند، مملکت سند بطور کلی رهائی و آزادی یافت. آخرین استان دار نواب محمد صادق بود، و نخست صوبه دار تنده از طرف میان صاحب شیخ غلام محمد شد.

و چون نادر شاه قصد هندوستان کرد، بخدایار خان نوشت که: از جانب ملک خود راه دهد. خدایار خان سر باز زد و درهای کوه را مضبوط ساخت. ناچار نادر شاه در راه کابل به هندوستان رفت. و بعد معاودت کابل، چون غبار خاطری از خدایار خان داشت، توسن عزیمت را جانب سند معطوف العنان ساخت. و هرگاه خبر وصول نادر شاه بدیره غازی خان (که از ملتان سی گروه مفاصله دارد) بخدایار خان رسید، خواست که از ممالک خود کفاره کند. و بطرف دشت و ریگستان (که عبور لشکر جرار در آنجا محال باشد) انتقال نماید. باراده آنکه هرگاه نادر شاه از ملک سند بگذرد، باز بر ملک خود قائم شود. باین کنگاش با جمیع اهل و عیال و قبائل کلهوهره و سرداران معتبر خود، از خدا آباد سیوستان کوچ کرده بامر کوت (که قلع مستحکم است) رسید. و نادر شاه از استماع این خبر ایلغار کرده خود را بامر کوت رسانید. خدایار خان جز اطاعت چاره ندیده آمده ملازمت نمود. نادر شاه بعد از عتاب و خطاب گفت: چرا از ما گریختی؟ خدایار خان جواب داد که: ما از آبا و اجداد نوکر پادشاه هندوستان بودیم، اگر باشما موافقت می کردیم، شمارا هم بر ما اعتماد نمی ماند! این حرف معقول و مقبول افتاد. و در همان مجلس مزده بشارت تفویض ملک بدستور سابق داد. و بعد از اخذ اسوال و استع نادر شاه سیوم حصه آن ملک باو باز گذاشت. و یک حصه بقوم داؤد پوتره و یک حصه بزمینداران بکهر (۱)

(۱) میان نورمحمد بتاریخ ۱۲ صفر ۱۱۶۷ هـ. (۹ دسمبر ۱۷۵۳ ع) در ریاست جیسلمیر بمقام سرگهات دوره این جهان را وداع کرد. و در محمد آباد (ضلع نواب شاه) مدفون شد. مقبره اش زیارت گاه خلایق است.

سپرده و قبیل از حالت تحریر غلام شاه (۱) نامی و سرفراز خان (۲) پسرش (که نسبت قرابت با خدایار خان داشتند) به حکومت این صوبه می پرداختند. درین اوان هم بهمان مردم متعلق است (۳).

-
- (۱) ۱۳ ذی الحجه ۱۱۷۰ هـ تا ۱۳ جمادی الاولی ۱۱۸۶ هـ (۲۲ آگست ۱۷۷۳ ع).
 (۲) تخت نشینی ۱۵ جمادی الاولی ۱۱۸۶ هـ عزل ربیع الاول ۱۱۸۹ هـ.
 (۳) ماثرا لامراء جلد اول تحت خدا یار خان.

انتشاراتِ ہندی ادبی بورڈ

مقالات الشعرا (تذکرہ شعرائِ فارسی): میر علی شیر قانع تنوی، تصحیح: سید حسام الدین راشدی.

تکملہ مقالات الشعرا (تذکرہ شعرائِ فارسی): ابراہیم خلیل تنوی، تصحیح: سید حسام الدین راشدی.

مثنوی چنیسرفامہ (فارسی): ادراکی بیکلاری، تصحیح: سید حسام الدین راشدی.

مثنوی مظهر الآثار (فارسی): شاہ جهانگیر ہاشمی کرمانی، تصحیح: سید حسام الدین راشدی.

مثنویات و قصائد قانع (فارسی): میر علی شیر قانع تنوی، تصحیح: سید حسام الدین راشدی.

مثنویات ہشت بہشت (فارسی): عطا تنوی، تصحیح: سید حسام الدین راشدی.

تاریخ مظهر شاہجہانی (فارسی): یوسف میرک امیرخانی، تصحیح: سید حسام الدین راشدی.

قرخان نامہ (تاریخ، فارسی): میر محمد تنوی، تصحیح: سید حسام الدین راشدی (زیر چاپ).

مکلی نامہ (تاریخ، فارسی): میر علی شیر قانع تنوی، تصحیح: سید حسام الدین راشدی (زیر چاپ).

روضۃ السلاطین (تذکرہ شعرائِ فارسی): لغری ہروی، تصحیح: سید حسام الدین راشدی (زیر چاپ).

حدیقہ الاولیاء (تذکرہ اولیاءِ ہند، فارسی): سید عبدالقادر تنوی، تصحیح: سید حسام الدین راشدی (زیر چاپ).

تحفۃ الکرام (تاریخِ ہند، فارسی): میر علی شیر قانع تنوی، تصحیح: سید حسام الدین راشدی (زیر چاپ).

تذکرہ امیر خانہ (ہندی): میرتب سید حسام الدین راشدی.